

รายงานการวิจัย

โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอของการออมเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน: ระยะที่ 2

(Analysis of Sufficient Saving Net Worth for Elderly Lives in Rural Communities: Phase 2)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ปีที่พิมพ์ พ.ศ. 2562

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอของการออมเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน: ระยะที่ 2 (Analysis of Sufficient Saving Net Worth for Elderly Lives in Rural Communities: Phase 2) ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2560 คณะผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติมา ณ โอกาสนี้

บทคัดย่อภาษาไทย

งานวิจัยนี้เป็นโครงการระยะที่ 2 ต่อเนื่องจากโครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อยืนยันผลการศึกษาพฤติกรรมและกลไกในการส่งเสริมการออมของครัวเรือน โดยการสำรวจต่อเนื่อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมระยะเวลาที่ยาวขึ้น การทดสอบความอ่อนไหวของปัจจัยที่กำหนดการออมที่เหมาะสมในรูปจำลอง การวัดผลกระทบของกลไกในการส่งเสริมการออม ระหว่างการให้ความรู้ทางการเงินและแรงจูงใจ การศึกษาความสัมพันธ์เบื้องต้นของ “ความกินดีอยู่ดี” (Subjective Well-being) และการออม ตลอดจนการสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อยกับครัวเรือน เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจผลของการศึกษาที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น การศึกษานี้พบว่า ปัจจัยที่กำหนดการออมในช่วงที่เป็นไปได้ ไม่มีความอ่อนไหวกับการออมที่เหมาะสม จึงสามารถมั่นใจได้ในผลการศึกษาเดิมที่ว่าการออมของครัวเรือนในชุมชน ไม่เพียงพอ เมื่อเทียบกับการออมที่เหมาะสมจากตัวแบบ กลไกส่งเสริมทางการเงิน ทั้งการให้ความรู้ทางการเงิน และแรงจูงใจ ไม่มีผลต่อการส่งเสริมการออมได้อย่างมีนัยสำคัญ และยังพบความสัมพันธ์เบื้องต้นของการออมกับการที่ครัวเรือนรู้สึกว่าได้ทำในสิ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นมิติหนึ่งของ “ความกินดีอยู่ดี” ท้ายที่สุด จากการสัมภาษณ์และรับฟังความคิดเห็นจากครัวเรือน พบว่าพฤติกรรมการออมของคนเหล่านี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนปัจจัยเชิงพฤติกรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ท้าทาย ในการออกแบบการส่งเสริมการออมที่เหมาะสม สำหรับครัวเรือนในชุมชน

คำสำคัญ : การออม ความรู้ทางการเงิน แรงจูงใจในการออม ความกินดีอยู่ดี การวิเคราะห์ความอ่อนไหว

Abstract

This research project is the second phase of "Analysis of Sufficient Net Worth for Elderly Lives in Rural Communities" project with the main objective to confirm the results of the previous project on household saving behaviors and mechanisms for enhancing their saving. This project resurveys the households to expand a period of the existing panel database, conducts sensitivity analysis of optimal saving to several parameters, re-evaluates the effects of financial literacy and incentive as saving-enhancement mechanisms, examines correlation between households' subjective well-being and saving, as well as carries out in-depth interviews and focus groups for better insight of the study results. This project finds that optimal saving is not sensitive to the investigated parameters within the relevant ranges, confirming the previous conclusion that many households in the rural communities save inadequately compared to their optimal levels estimated by the model. Both financial literacy and incentive provision tested in the previous project are confirmed to have no significant effects on improving households' saving. Besides, we find positive correlation between saving and valuables, which is a measure of subjective well-being. Finally, the data from the interviews and focus groups suggest that saving of households in rural communities depend on various economic conditions as well as behavioral factors, which make it challenging to design an appropriate saving-enhancement mechanism for everyone.

Keywords: Saving, Financial Literacy, Incentive, Subjective Well-being, Sensitivity Analysis

สารบัญ

บทที่ 1 ความสำคัญ และที่มาของปัญหา 1

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย 1

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย 4

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย 4

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย 4

บทที่ 2 ทบทวนเอกสารเชิงสังเคราะห์ 6

2.1 ระดับการออมที่เหมาะสมของครัวเรือนทางทฤษฎี 6

2.2 พฤติกรรมการออมของครัวเรือนในทางปฏิบัติ 8

2.3 ความสุข (Subjective Well-Being) กับเศรษฐภาวะของครัวเรือน 16

2.4. สรุปการทบทวน 17

บทที่ 3 ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย 19

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล 19

3.1.1 การสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม 19

3.1.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก 21

3.1.3 การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น 23

3.2 ขั้นตอนการศึกษา 24

3.2.1 การวิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) 24

3.2.2 การศึกษาเปรียบเทียบผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงินและการให้แรงจูงใจต่อพฤติกรรมการออม 27

3.2.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐภาวะและความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being) 36

บทที่ 4 ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำประชุมกลุ่มย่อย 38

4.1 ข้อสรุปจากการสัมภาษณ์เชิงลึก 38

4.2 แนวทางสำหรับพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงินเพื่อครัวเรือนในชุมชน 44

4.3 วิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)” ของครัวเรือน 50

บทที่ 5 การทดสอบความอ่อนไหวของตัวแบบการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต 52
5.1 วิธีการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบ 53
5.2 ผลลัพธ์ 56
บทที่ 6 ผลการศึกษาผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออม 62
บทที่ 7 บทสรุป 68
7.1 สรุปผลการวิจัย 68
7.2 นัยทางนโยบาย (Policy Implications) 71
บรรณานุกรม 74
ภาคผนวก 82
แบบสอบถาม 82
รายชื่อผู้วิจัย 96

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1 รายชื่อหมู่บ้านและจำนวนครัวเรือนที่สำรวจได้จากแต่ละกลุ่มการทำการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ในโครงการฯ ระยะที่ 1 20

ตารางที่ 2 ค่าความต่างของระดับการออมที่แท้จริงจากระดับการออมอุตมภาพที่ได้จากการศึกษาโครงการฯ ระยะที่ 1 ของครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งตามค่าเดไซล์ (DECILE).....22

ตารางที่ 3 ความน่าจะของเป็นการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสุขภาพ (TRANSITION PROBABILITY) 26

ตารางที่ 4 ค่าเฉลี่ยของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมของแต่ละกลุ่ม RCT โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรกของทุกตัวอย่างครัวเรือนที่ทำการสัมภาษณ์ ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่า *F-STATISTICS* และ *P-VALUE* มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยของทั้ง 4 กลุ่ม RCT มีค่าเท่ากัน.....29

ตารางที่ 5 ค่าเฉลี่ยของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมของแต่ละกลุ่ม RCT โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรกของตัวอย่างครัวเรือนที่ผ่านการตัดข้อมูลที่ผิดปกติ (OUTLIER) ออกแล้ว ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่า *F-STATISTICS* และ *P-VALUE* มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยของทั้ง 4 กลุ่ม RCT มีค่าเท่ากัน 29

ตารางที่ 6 ค่าเฉลี่ยของความต่างของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมระหว่างแต่ละกลุ่มที่ได้รับการทดลอง (INTERVENTION) และกลุ่มควบคุม (CONTROL) โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรก ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า *P-VALUE* ที่มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยไม่ต่างจากกลุ่มควบคุม (CONTROL) * และ ** แสดงถึงความต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญ 10% และ 5% ตามลำดับ 30

ตารางที่ 7 สรุปตัวแปรสำหรับวัดผลวิจัย.....33

ตารางที่ 8 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลสำหรับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของแต่ละกลุ่ม.....35

ตารางที่ 9 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลสำหรับความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออม 35

ตารางที่ 10 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่ม 36

ตารางที่ 11 สัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมระหว่างกลุ่ม 36

ตารางที่ 13 ค่าเฉลี่ยตัวแปรที่ใช้ศึกษาพฤติกรรมการออมที่ได้จากการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง 62

ตารางที่ 14 ผลการประมาณค่าสมการถดถอย โดยตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า CLUSTERED STANDARD ERROR ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรนั้นไม่เท่ากับศูนย์ที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ 63

ตารางที่ 15 ค่าเฉลี่ยของความต่างระหว่างกลุ่มของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมจากการสัมภาษณ์ครั้งต่างๆ เทียบกับครั้งที่ 1 ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า ONE-SIDED P-VALUE ของสมมติฐานว่างที่ไม่มีความต่างระหว่างกลุ่มที่นำมาเปรียบเทียบ ซึ่งคำนวณโดยใช้ CLUSTERED STANDARD ERROR ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสามารถปฏิเสธสมมติฐานว่างที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ.....65

สารบัญรูปภาพ

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดของโครงการที่นำเสนอ 3

รูปที่ 2 การสุ่มเพื่อแบ่งกลุ่มสำหรับการทำการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ในโครงการระยะที่ 1 28

รูปที่ 3 แสดงสัดส่วนความคิดเห็นต่อระดับการออมที่เหมาะสมและเพียงพอของแต่ละกลุ่มตัวอย่างครัวเรือน**ERROR! BOOKMARK**

รูปที่ 4 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ 56

รูปที่ 5 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง 57

รูปที่ 6 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราคิดลด 57

รูปที่ 7 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อความผันผวนของรายได้ 58

รูปที่ 8 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราเงินเฟ้อ 59

รูปที่ 9 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราการปันส่วนความเสี่ยง 59

รูปที่ 10 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตรามรดก 60

รูปที่ 11 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิตทุพพลภาพ 60

บทที่ 1
ความสำคัญ และที่มาของปัญหา

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย

ในปัจจุบันประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย ความเพียงพอของเงินออมจึงเป็นปัญหาที่ท้าทายสำหรับประเทศ เนื่องจากกลุ่มคนวัยทำงานมีสัดส่วนที่ต่ำลง อาจไม่สามารถรับภาระเลี้ยงดูคนกลุ่มผู้สูงวัยได้เช่นเดิม เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยชราถ้าหากมีเงินออมไม่เพียงพอ เขาเหล่านั้นอาจไม่สามารถรักษามาตรฐานการดำรงชีวิตอยู่ได้และเป็นภาระของสังคมหรือภาครัฐ นอกจากนี้ ในมุมมองเศรษฐศาสตร์มหภาคนั้น การออมถือเป็นรากฐานของการสั่งสมทุนเพื่อการผลิต และการขยายตัวของรายได้ในอนาคต ประเทศที่มีอัตราการออมต่ำ ย่อมจะมีการสั่งสมทุนสำหรับสนับสนุนการผลิตในระดับที่ต่ำตามไปด้วย ซึ่งส่งผลต่อเนื่องไปถึงความสามารถในการผลิตและความสามารถในการสร้างรายได้ในอนาคตที่ลดน้อยลง

มีหลายงานวิจัยก่อนหน้า ดังที่ได้ทบทวนไว้ในบทที่ 2 ศึกษาปัญหาการออมของประเทศไทยในด้านต่างๆ และประเมินว่าระดับการออมของประเทศไทยที่เป็นอยู่นั้นจะไม่เพียงพอ กล่าวคือ การออมเมื่อพิจารณาในระดับ มหภาคไม่เพียงพอสำหรับการรักษาระดับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระยะยาว เมื่อพิจารณาลงในระดับจุลภาคจะพบว่าการออมที่เพียงพอนั้น ส่วนใหญ่แล้วมาจากครัวเรือนที่มีฐานะดี รายได้ดี หรือมีการศึกษาสูง ในขณะที่ครัวเรือนที่มีรายได้และทรัพย์สินน้อยนั้นยังมีการออมไม่เพียงพอ หลายครัวเรือนไม่มีการเตรียมพร้อมเรื่องการออมเพื่อวัยเกษียณ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยโดยมากยังไม่ได้พิจารณาถึงบทบาทของสถาบันและองค์กรระดับชุมชน ไว้ในบริบทของการศึกษา ทั้งๆ ที่ในพื้นที่ที่ห่างไกลชุมชนเมืองนั้น มีองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการให้บริการด้านการเงินและการประกันความเสี่ยงให้กับคนในชุมชน ดังนั้น “โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน” (ปีงบประมาณ 2558 หรือเรียกว่าโครงการวิจัยระยะที่ 1) จึงศึกษาถึงพฤติกรรมการออมของครัวเรือน ในพื้นที่ที่สถาบันหรือองค์กรชุมชนมีบทบาททั้งในด้านการระดมเงินออม และในด้านการให้สวัสดิการสังคม นั่นคือ ครัวเรือนในกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ภายใต้การดูแลของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ในจังหวัดตราด

โครงการวิจัยระยะที่ 1 ยังได้ทำการศึกษาความยั่งยืนของกองทุนสวัสดิการชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวและกลไกที่อาจช่วยส่งเสริมการออม กล่าวคือ การให้ความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) และการให้แรงจูงใจ (Incentive) เนื่องจากการให้ความรู้ทางการเงินเป็นแนวคิดหนึ่งที่ภาครัฐในหลายประเทศทั้งใน

ประเทศพัฒนาและกำลังพัฒนาได้ให้ความสำคัญ[1] โดยเชื่อว่าการมีความรู้ทางการเงินจะช่วยให้ประชาชนมีการวางแผนทางการเงินที่ดีและมีการออมมากขึ้น แต่งานวิจัยในต่างประเทศในระยะหลังที่ใช้การประเมินผลกระทบ (Causal Effect) โดยวิธีการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (Randomized Control Trials หรือ RCTs) พบว่าการให้ความรู้ทางการเงินซึ่งมีต้นทุนในการอบรมที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับการให้แรงจูงใจสำหรับการออมในรูปตัวเงินเล็กๆ น้อยๆ แต่กลับมีผลกระทบต่อพฤติกรรมการออมน้อยกว่าการให้แรงจูงใจ (Cole et al. 2011)

ผลจากการวิจัยของโครงการวิจัยระยะที่ 1 พบว่าการออมของครัวเรือนในชุมชนไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับระดับการออมอุตมภาพที่เสนอแนะโดยแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ที่อ้างอิงทฤษฎีสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life-cycle Hypothesis) การสร้างกลไกเพื่อให้สวัสดิการแก่ผู้สูงวัยของชุมชนเองโดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ (กองทุนออมบุญ) อาจไม่มีความยั่งยืน ตลอดจนกลไกในการส่งเสริมการออมโดยการให้ความรู้ทางการเงินและหรือแรงจูงใจไม่มีผลกระทบต่อเศรษฐภาวะของครัวเรือนตามที่คาดหวังไว้

อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยระยะที่ 1 อาจมีข้อจำกัดหลักๆ 2 ประการด้วยกันคือ (1) ยังขาดความเข้าใจเชิงลึกทางเศรษฐศาสตร์และพฤติกรรมของครัวเรือน ซึ่งอาจส่งผลต่อความแตกต่างกันของการออมระดับอุตมภาพ (Optimal Saving) ตามแบบจำลองกับการออมจริงจากผลการสำรวจ (2) การวัดผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออม อันได้แก่ การให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) หรือแรงจูงใจ (Incentive) ที่มีระยะเวลาที่ค่อนข้างกระชั้นเกินไป จากข้อจำกัดทางด้านระยะเวลาของโครงการวิจัยระยะที่ 1 และ จากลักษณะการประกอบอาชีพของชุมชน ซึ่งเป็นฤดูกาลของกลุ่มตัวอย่าง อาจทำให้ผลกระทบที่วัดนั้นมีความคลาดเคลื่อนได้ ตลอดจนเนื้อหาของความรู้ทางการเงินที่ใช้ในโครงการวิจัยระยะที่ 1 เป็นลักษณะ Top Down กล่าวคือเป็นการพัฒนาหลักสูตรจากหน่วยงานที่เป็นผู้ให้ความรู้ ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งอาจทำให้ไม่ได้อยู่ในบริบทและตรงตามความต้องการของครัวเรือนในชุมชน ซึ่งข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ข้อเสนอแนะทางนโยบายยังไม่ชัดเจนพอให้สามารถนำไปปฏิบัติได้

นอกจากนั้น ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการศึกษาการออมเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุนั้นควรได้คำนึงถึงมิติอื่นนอกเหนือจากปัจจัยทางด้านการเงินเพียงมิติเดียว เช่น การออมหรือรายได้ของครัวเรือน ดังเห็นได้จาก เมื่อเร็วๆนี้นักเศรษฐศาสตร์ที่ไม่ใช่กระแสหลักเริ่มมีแนวคิดว่า การใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ (GDP) เป็นตัวชี้วัดการดำเนินนโยบายของประเทศเพียงอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอ แต่ควรคำนึงถึง “ความกินดีอยู่ดี (Well-being)” ของประชาชนในประเทศด้วย[2]

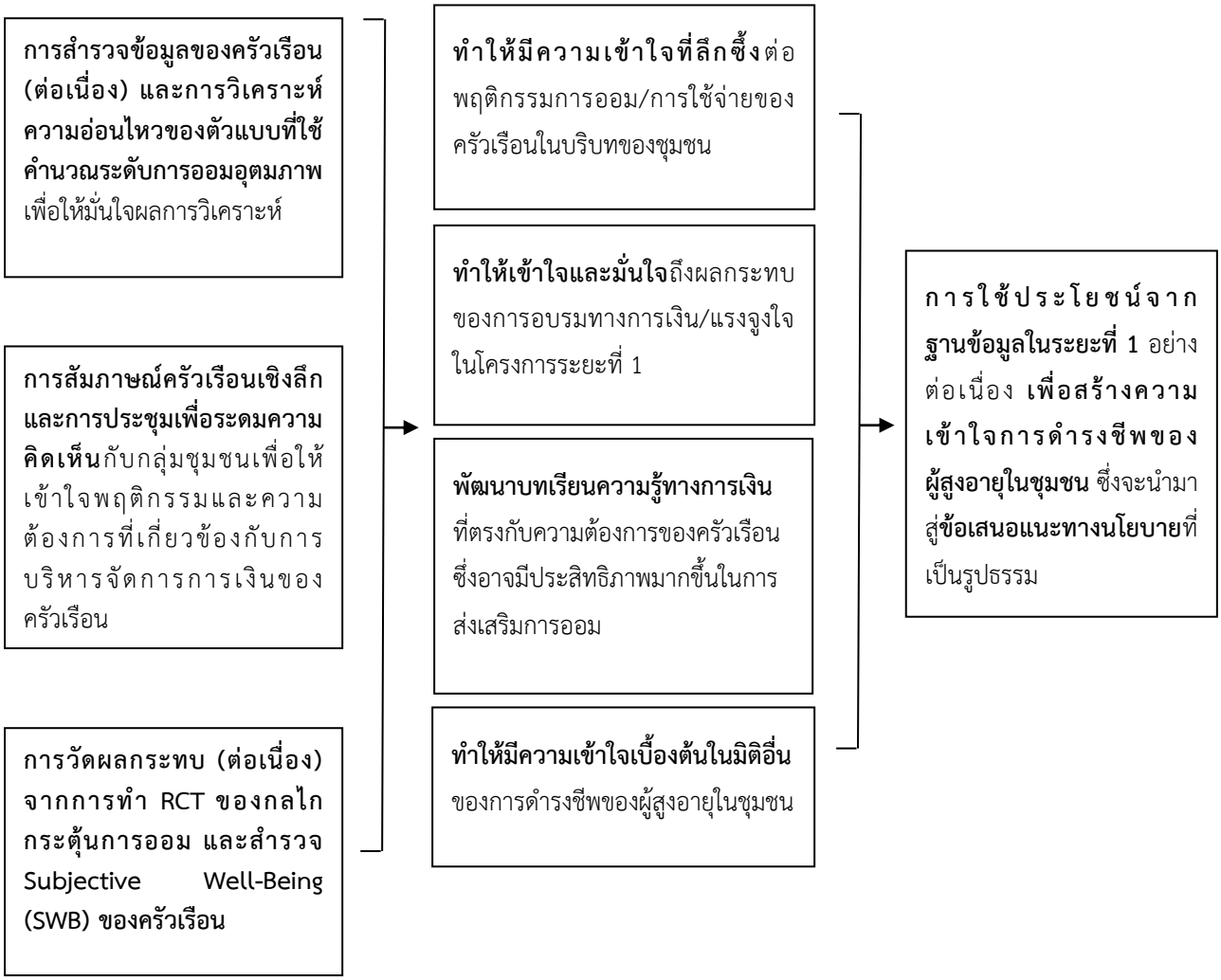
---

[1] ตัวอย่างเช่น สหรัฐอเมริกาประธานาธิบดี George W Bush ได้จัดตั้ง President’s Advisory Council on Financial Literacy ขึ้นในปี ค.ศ. 2008 รัฐบาลประเทศอินโดนีเซียได้ประกาศให้ปี ค.ศ. 2008 เป็นปีแห่งการศึกษาทางการเงิน (The Year of Financial Education)

[2] แนวคิดดังกล่าวนำโดยนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล Joseph Stiglitz จาก The Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (2013) ของรัฐบาลฝรั่งเศส ขณะนี้หลายประเทศได้พิจารณาตัวชี้วัดเชิงสำรวจ (Self Report) “ความกินดีอยู่ดี (Well-being)” ของประชากรเรียกว่า Subjective Well-being ในการดำเนินนโยบายรัฐบาล ถึงแม้ว่าตัววัดลักษณะนี้จะได้รับการถกเถียงกันมากระหว่างนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและนักจิตวิทยา แต่ปัจจุบันได้รับการยอมรับและเป็นมาตรฐานในการสำรวจ โดย Gallop

ดังนั้น โครงการวิจัยระยะที่ 2 จึงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อแก้ไขปรับปรุงจุดอ่อน ข้อจำกัด และเพิ่มเติมการศึกษาของโครงการระยะที่ 1 เพื่อให้มีความมั่นใจในผลการศึกษา สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้จากโครงการระยะที่ 1 อย่างเต็มที่ นำไปสู่ข้อเสนอแนะทางนโยบายที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาของผู้สูงอายุในชุมชนได้ โดยมีกรอบแนวคิดดังรูปที่ 1 ดังนี้

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดของโครงการที่นำเสนอ

โดยสรุป แผนการวิจัยชุดนี้จะช่วยให้เราเข้าใจปัญหาการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชนได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นจากการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลปฐมภูมิจากชุมชนตัวอย่างต่อเนื่อง การวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบ (Sensitivity Analysis) การสัมภาษณ์ครัวเรือนเชิงลึก และการทำประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นกับกลุ่มชุมชนทำให้เข้าใจบริบทของชุมชนและปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมอื่นๆ ที่อาจมีผลต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือน ความต่อเนื่องของการวิจัยนี้จะทำให้เราเข้าใจการดำรงชีพของผู้สูงอายุ อันจะนำมาสู่ข้อเสนอแนะ

World Poll และข้อมูลดังกล่าวสามารถถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐศาสตร์ได้ ดูการศึกษา เช่น Di Tella and MacCulloch (2006) และ Deaton (2008)

ทางนโยบายที่ช่วยแก้ปัญหาผู้สูงวัยของชุมชนได้ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาประเด็นการดำรงชีพของชุมชนที่นอกเหนือจากมิติทางด้านการเงินเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิจัยเชิงลึกต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัยนี้เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมการออมและประสิทธิภาพของกลไกในการส่งเสริมการออมของคนในชุมชน

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

งานศึกษานี้ทำการสำรวจพฤติกรรมของครัวเรือนที่อยู่นอกชุมชนเมือง จังหวัดตราด เนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าว มีการจัดตั้งสถาบัน/องค์กรชุมชน อาทิ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และกองบุญวันละบาท มาเป็นเวลายาวนาน ทำให้สถาบันระดับชุมชนในพื้นที่มีความเข้มแข็ง และยั่งยืน โดยกลุ่มเป้าหมายที่ทำการสำรวจจะครอบคลุมประชากรในวัยทำงาน และในวัยเกษียณ

โครงการวิจัยที่มีระยะเวลาดำเนินการหนึ่งปีนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลจากตัวอย่างที่ได้สำรวจในการศึกษาระยะที่ 1 ซึ่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 348 ครัวเรือน ใน 3 อำเภอในจังหวัดตราด ได้แก่ อ.เขาสมิง (234 ครัวเรือน) อ.แหลมงอบ (72 ครัวเรือน) และ อ.บ่อไร่ (42 ครัวเรือน) โดยข้อมูลที่จะเก็บรวบรวมได้นั้น เป็นข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรรายได้ รายจ่าย การออม การเป็นสมาชิกสถาบัน/องค์กรชุมชน รวมถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการเป็นสมาชิก

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้อาศัยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ว่าด้วยการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life-cycle Hypothesis) เป็นกรอบความคิดเชิงทฤษฎี โดยแนวคิดนี้อธิบายถึงพฤติกรรมการจัดสรรรายได้ตลอดช่วงชีวิต เพื่อให้ได้รับอรรถประโยชน์จากการบริโภคที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตมีค่าสูงสุด ครัวเรือนจะอาศัยการออมและการกู้ยืม เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าว

ในส่วนของกลไกการส่งเสริมการออมนั้น คณะผู้วิจัยมีสมมติฐานเบื้องต้นจากโครงการวิจัยระยะที่ 1 ว่าการให้ความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) ที่เหมาะสมจะมีผลต่อการเปลี่ยนพฤติกรรมการออมของครัวเรือนในชุมชน เนื่องจากการมีความรู้ทางการเงินทำให้ครัวเรือนสามารถตัดสินใจและวางแผนทางการเงินได้อย่างเหมาะสม จึงมีผลทำให้มีการออมที่เพียงพอเพื่อก่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตาม การให้แรงจูงใจในการออมอาจเป็นกลไกการส่งเสริมการออมทางเลือกที่มีประสิทธิผลที่ดีกว่าและประหยัดค่าใช้จ่ายกว่าการให้ความรู้ทางการเงินได้ โครงการวิจัยระยะที่ 1 จึงได้ใช้การทดลองควบคุมแบบสุ่ม (Randomized

Control Trial หรือ RCT) เพื่อทดสอบสมมติฐานดังกล่าว โดยที่โครงการวิจัยระยะที่ 2 นี้จะทำการประเมินผลของ RCT ต่อเนื่องจากโครงการวิจัยระยะที่ 1 ที่มีระยะเวลาในการวัดผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออมดังกล่าวที่อาจกระชั้นชิดเกินไป ทำให้ไม่สามารถเห็นผลกระทบได้

นอกจากนั้น โครงการวิจัยระยะที่ 2 ยังสำรวจ Subjective Well-Being (SWB) ของครัวเรือน เพื่อให้เข้าใจการออมของครัวเรือนในมิติที่กว้างขึ้น นอกเหนือจากปัจจัยทางด้านการเงิน คณะผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า Subjective Well-being มีความสัมพันธ์กับตัวแปรทางด้านเศรษฐศาสตร์ และการออมของครัวเรือน ดังผลจากการศึกษาก่อนหน้าหลายงาน เนื่องจากการมีรายได้หรือเงินออมทำให้ครัวเรือนสามารถบริโภคได้อย่างสม่ำเสมอ มีมาตรฐานการครองชีพและสุขภาวะที่ดี จึงรู้สึกว่าตนเองมี “ความกินดีอยู่ดี”

การวิจัยจากโครงการนี้ จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมการออมและแนวทางในการสร้างกลไกในการส่งเสริมการออมของครัวเรือนในชุมชนได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ในพัฒนาการทางด้านนโยบายของภาครัฐต่อไปในอนาคต ส่วนที่เหลือของรายงานการวิจัยนี้ประกอบด้วย การทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 รายละเอียดเกี่ยวกับระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยในบทที่ 3 ผลการวิจัยซึ่งแบ่งย่อยเป็น ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำประชุมกลุ่มย่อยในบทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบการบริโภคตามวัฏจักรชีวิตในบทที่ 5 ผลการศึกษาผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออมในบทที่ 6 และสุดท้าย การอภิปรายผลและสรุปรายงานในบทที่ 7

บทที่ 2
ทบทวนเอกสารเชิงสังเคราะห์

โครงการศึกษาระดับการออมและความเพียงพอของผู้สูงอายุในชุมชนระยะที่ 2 เป็นการศึกษาวิเคราะห์ความอ่อนไหวของความเพียงพอของการออมต่อพารามิเตอร์ (Parameter) ที่สำคัญในตัวแบบจำลอง ได้แก่ ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยง (Risk Aversion) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate) อัตราคิดลด (Discount Factor) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) และเป็นการติดตามผลกระทบของกลไกการกระตุ้นการออมของครัวเรือนในโครงการวิจัยระยะที่ 1 โดยการให้ความรู้ทางการเงินและการให้แรงจูงใจเพื่อการออมในรูปตัวเงิน และเพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมการออมของครัวเรือนยังสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มครัวเรือนเป้าหมาย เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมอื่นๆที่อาจมีผลต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือน นอกจากนั้น โครงการนี้ยังศึกษาความสัมพันธ์เบื้องต้นของ Subjective Well-being กับตัวแปรทางด้านเศรษฐศาสตร์ของครัวเรือน เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมของครัวเรือนในมิติที่กว้างขึ้น

ในบทนี้เป็นการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยมีหัวข้อดังต่อไปนี้คือ ในส่วนที่ 2.1 ทบทวนการแนวคิดของระดับการออมที่เหมาะสมของครัวเรือนทางทฤษฎี ต่อมา ในส่วนที่ 2.2 เป็นการทบทวนการออมของครัวเรือนในทางปฏิบัติ ส่วนที่ 2.3 ทบทวนแนวคิดและการศึกษาเรื่องการความสุข (Subjective Well-Being) กับเศรษฐภาวะของครัวเรือนโดยสังเขป และในส่วนสุดท้าย ส่วนที่ 2.4 สรุปการทบทวน

2.1 ระดับการออมที่เหมาะสมของครัวเรือนทางทฤษฎี

ในทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ระดับการออมที่เหมาะสมสามารถประมาณได้จากแบบจำลองที่อธิบายพฤติกรรมการที่ครัวเรือนจัดสรรรายได้ตลอดช่วงชีวิตเพื่อให้ได้รับอรรถประโยชน์ (Utility) สูงสุด จากการบริโภคที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต ตัวแบบกำหนดให้ครัวเรือนสามารถมีชีวิตอยู่ได้จำกัดในอนาคต ครัวเรือนตัดสินใจเลือกระดับการบริโภค และสัดส่วนในการจัดสรรทรัพย์สินที่เหลือจากการบริโภคในปีเพื่อการลงทุนและการออม ภายใต้ข้อจำกัด (Constraints) ในเรื่องของทรัพย์สินสุทธิ รายได้ และค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต่างๆ

การศึกษา เช่น Scholz, Seshadri and Khitatrakun (2006) ได้เสนอแบบจำลองของระบบเศรษฐกิจที่มีประชากรต่างรุ่นอายุ ที่มีอายุขัยจำกัด และเผชิญกับความเสี่ยงในด้านต่างๆ อาทิ ความผันผวนของรายได้ ความเสี่ยงด้านสุขภาพ และความเสี่ยงที่จะเสียชีวิตในอนาคต ตามแบบจำลองนี้ ครัวเรือนทำงานและออมในช่วงวัยทำงาน มีการเก็บออมรายได้ส่วนหนึ่งเป็นสินทรัพย์รูปแบบต่างๆ และส่งเงินเข้ากองทุนสวัสดิการสังคม และมีข้อสมมุติว่าครัวเรือนไม่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงที่จะเสียชีวิตในช่วงวัยทำงาน หากครัวเรือนเจ็บป่วย ครัวเรือนจะได้รับการคุ้มครองจากประกันเต็มจำนวน โดยที่ไม่ต้องใช้เงินส่วนตัวแต่อย่างใด เมื่อครัวเรือนเข้าสู่วัยเกษียณ ครัวเรือนไม่มีรายได้จากการทำงาน ผู้ที่เกษียณต้องอาศัยรายได้จากดอกผลของ

เงินออมที่สะสมไว้ เงินสนับสนุนจากลูกหลาน และเงินช่วยเหลือจากภาครัฐ โดยที่ภาครัฐมีการเก็บเงินเข้ากองทุนสวัสดิการเป็นสัดส่วนคงที่ของรายได้ครัวเรือน

จากการที่ตัวแบบนี้กำหนดให้ รายได้จากการทำงานและความเสี่ยงจากปัจจัยภายนอกเป็นตัวแปรสุ่ม (Random Variable) และมีการแจกแจงแบบ Markov โดยความน่าจะเป็นที่จะเปลี่ยนผ่านสถานะแสดงด้วยฟังก์ชันการแจกแจงความถี่สะสม ทำให้สามารถหาการตัดสินใจ (Decision Rule) ในการจัดสรรทรัพยากรที่เหมาะสมของครัวเรือนในแต่ละช่วงอายุได้ด้วยวิธีเทคนิคทางตัวเลข (Numerical Technique) และจากการตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากรที่เหมาะสมนี้ นำมาประมาณค่าการออมในระดับอุตมภาพของครัวเรือนแต่ละรายได้

นอกจากนั้น Scholz, Seshadri and Khitatrakun (2006) ยังได้ศึกษาว่าครัวเรือนของประเทศอเมริกามีการออมเพียงพอหรือไม่ โดยเปรียบเทียบการออมที่เกิดขึ้นจริงจากการสำรวจของกลุ่มตัวอย่างกับค่าการออมที่คำนวณได้จากรูปจำลอง ผลการศึกษาพบว่า โดยรวมคนอเมริกันมีระดับการออมที่ต่ำกว่าระดับอุตมภาพในทางทฤษฎี

ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานวิจัยหลายๆชิ้นที่โต้แย้งทฤษฎีการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต เช่น Bernheim (1994) Poterba, Venti and Wise (1996), Laibson, Repetto and Tobacman (1998), Ameriks, Caplin and Leahy (2003) และ Thaler and Benartzi (2004) งานวิจัยเหล่านี้เชื่อว่าครัวเรือนมีขีดจำกัดในการที่จะวางแผนสำหรับอนาคต หรืออาจขาดความตั้งใจจริงที่จะดำเนินการตามแผนการใช้จ่าย/ออมที่วางไว้ จึงทำให้มีการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นการที่จะปล่อยให้ครัวเรือนจัดการการออมเพื่อวัยชราด้วยตัวเองไม่น่าจะเป็นนโยบายที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเหล่านี้ไม่ได้หมายความว่าการบริหารจัดการตามแนวทางของทฤษฎีการบริโภคตามวัฏจักรชีวิตจะไม่ทำให้ได้ระดับการออมที่เหมาะสมหรือจะไม่ทำให้ครัวเรือนได้รับอรรถประโยชน์สูงสุด

โครงการศึกษาระดับการออมและความเพียงพอของผู้สูงอายุในชุมชนนี้ได้ประยุกต์ใช้ตัวแบบของ Sripakdeevong, Stantcheva and Townsend (2011) ในการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของความเพียงพอของการออมต่อพารามิเตอร์ (parameter) ที่สำคัญ ซึ่งเป็นแบบจำลองของพฤติกรรมการจัดสรรรายได้ตลอดช่วงชีวิต เพื่อให้ได้รับอรรถประโยชน์ (Utility) จากการบริโภคที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตมีค่าสูงสุดเช่นเดียวกับแนวคิดของงานวิจัยที่ได้กล่าวข้างต้น แต่มีการปรับรายละเอียดหลายส่วนให้เข้ากับบริบทของชุมชนชนบทในประเทศไทยมากขึ้นและสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ในระดับจุลภาคที่หน่วยครัวเรือนได้ อาทิ มีการแบ่งปันความเสี่ยง (Risk Sharing) ระหว่างครัวเรือน และมีการเหลือทรัพย์สินเพื่อเป็นมรดกเนื่องจากความห่วงใยต่อลูกหลาน เป็นต้น โดยจะได้อธิบายรายละเอียดในบทที่ 3

สำหรับงานศึกษาเกี่ยวกับการออมในประเทศไทย Pootrakool, Ariyapruchya and Sodsrichai (2005) ได้นำเสนอการศึกษาเรื่องการออมในระยะยาวของประเทศไทยไว้ในงานสัมมนาประจำปีของธนาคารแห่งประเทศไทย โดยงานศึกษานี้ได้ใช้ข้อมูลสำรวจในระดับครัวเรือน มาแสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำและมีการศึกษาน้อย จะเป็นกลุ่มที่มีระดับการออมต่ำมาก โดยแนวโน้มของการออมระดับมหภาคนั้นมีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะครัวเรือนในทุกกลุ่มอายุ มีการบริโภคเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง Pootrakool, Ariyapruchya and Sodsrichai (2005) ยังได้นำเสนอผลการสำรวจความคิดเห็นครัวเรือน ต่อภาระหนี้สินและการออม โดยคณะผู้วิจัยเปิดเผยว่า ในการสำรวจนี้ ครัวเรือนจำนวนร้อยละ 54 เห็นว่าพฤติกรรมการออมของตนไม่เพียงพอสำหรับเหตุฉุกเฉินที่อาจเกิดขึ้น และไม่เพียงพอที่จะรองรับการเกษียณอายุ

งานวิจัยของ ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ และสุวิมล เฮงพัฒนา (2557) พยายามศึกษาถึงปัญหาการออมไม่เพียงพอสำหรับรองรับการเข้าสู่วัยเกษียณของครัวเรือนไทย โดยงานศึกษานี้พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการออมต่อรายได้อยู่ในระดับต่ำ โดยหากให้น้ำหนักกับครัวเรือนร่ำรวยเท่าๆ กับครัวเรือนยากจนแล้ว อัตราการออมต่อรายได้จะมีค่าเฉลี่ยเท่ากับร้อยละ 10 เท่านั้น ด้วยระดับการออมที่ปรากฏ ทุกกลุ่มอาชีพล้วนมีโอกาสที่จะประสบปัญหาการออมไม่พอเพียงด้วยกันทั้งสิ้น แต่กลุ่มผู้มีรายได้ต่ำ อาทิ แรงงานเกษตร แรงงานทั่วไป และผู้ปฏิบัติการในโรงงาน มีความเสี่ยงที่จะประสบปัญหาดังกล่าวสูงกว่ากลุ่มอาชีพอื่นๆ

2.2 พฤติกรรมการออมของครัวเรือนในทางปฏิบัติ

การออมของครัวเรือนเป็นเรื่องที่สำคัญทางด้านเศรษฐศาสตร์การพัฒนา ความเพียงพอของการออมช่วยทำให้ครัวเรือนสามารถมีการบริโภคที่สม่ำเสมอ มีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทางด้านการศึกษา การลงทุนเพื่อประกอบอาชีพซึ่งทำให้ครัวเรือนมีเศรษฐภาวะที่ดีขึ้น และในที่สุดจะส่งผลให้เศรษฐกิจระดับมหภาคของประเทศมีอัตราการเจริญเติบโตที่ยั่งยืน อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่แสดงว่าครัวเรือนมีการออมที่ไม่เพียงพอ (Demirguc-kunt and Klapper 2012) การส่งเสริมการออม (Saving Mobilization) จึงเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจทางด้านนโยบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการออมของครัวเรือนที่ยากจน หรือผู้ประกอบอาชีพอิสระในชุมชน ที่คนเหล่านี้ไม่มีสวัสดิการหรือบำเหน็จ บำนาญ เช่นเดียวกับผู้ที่มีรายได้ประจำหรือข้าราชการ

ทำไมครัวเรือนถึงไม่ออมให้เพียงพอ ถึงแม้ว่าถ้าพิจารณาอย่างผิวเผิน อาจอนุมานว่าครัวเรือนที่ยากจนไม่สามารถออมได้เนื่องจากไม่มีรายได้เพียงพอที่จะดำรงชีพ จึงไม่มีเงินเหลือที่จะออม แต่การศึกษาของ Banerjee and Duflo (2007) และ Collins et al. (2009) ที่ศึกษารายละเอียดของการดำรงชีพของคนยากจนที่มีรายได้ต่ำกว่า $2 (40 บาท) ต่อวัน กลับพบว่าคนยากจนเหล่านี้มีความต้องการที่จะออมและมีรายได้เหลือ (Disposable Income) ในการออม ดังนั้นการที่ครัวเรือนออมไม่เพียงพอ จึงน่าจะเกิดจากอุปสรรคหรือปัจจัยอื่นที่ทำให้คนเหล่านี้ไม่สามารถออมได้ตามศักยภาพที่มีอยู่ การออมสำหรับครัวเรือนที่

ยากจนในชุมชนที่ไม่พึ่งพาสถาบันการเงินที่เป็นทางการ จึงเป็นประเด็นที่นักวิชาการให้ความสนใจศึกษาปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการออมของคนเหล่านี้

ก่อนที่จะพิจารณาอุปสรรคในการออมของครัวเรือน ในเบื้องต้นเราควรเข้าใจก่อนว่าทำไมคนเราจึงออม ตามหลักเศรษฐศาสตร์ คนเราจะตัดสินใจออมต่อเมื่อประโยชน์ที่ได้รับจากการออมมากกว่าต้นทุนที่เกิดขึ้น โดยต้นทุนของการออมคือ การที่คนเราเสียโอกาสในการบริโภคหรือใช้จ่ายในปัจจุบัน และต้นทุนที่เกิดขึ้นในการทำธุรกรรม เช่น ค่าเดินทางและค่าเสียเวลาในการฝากเงิน ค่าบริการที่ผู้รับฝากคิด สำหรับประโยชน์ของการออมคือการที่ผู้ฝากสามารถมีเงินใช้เมื่อยามจำเป็น เช่น เพื่อการรักษาพยาบาล เมื่อตกงาน หรือผลผลิตเสียหาย

โดยปกติแล้วสำหรับคนยากจนหรือผู้ประกอบอาชีพอิสระ ประโยชน์ของการออมที่มีเงินใช้จ่ายในยามฉุกเฉินน่าจะสูงกว่าต้นทุน เพราะคนเหล่านี้มีความเสี่ยงในการดำรงชีพมากกว่าผู้มีรายได้ประจำหรือข้าราชการ การที่คนกลุ่มนี้มีการออมต่ำจึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัยในทางวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังพบว่าคนเหล่านี้มีหนี้นอกระบบค่อนข้างสูง คำถามคือทำไมคนเหล่านี้ถึงไม่ออมให้เพียงพอ เพื่อที่จะได้ไม่ต้องก่อหนี้นอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงเพื่อการใช้จ่ายหรือลงทุน

อุปสรรคในการออมอาจเกิดจากหลายปัจจัย เช่น ต้นทุนของธุรกรรม (Transaction Costs) การออมที่สูง ปัญหาเชิงพฤติกรรม (Behavior Biases) ทำให้ประเมินประโยชน์และต้นทุนของการออมผิดพลาด การขาดความน่าเชื่อถือ (Lacks Trust) การขาดทักษะความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) รวมถึงปัญหาทางสังคม (Social Constraints) เนื่องจากงานวิจัยโครงการนี้เน้นผลกระทบของการให้การศึกษาทางการเงินและแรงจูงใจในรูปตัวเงินเพื่อส่งเสริมให้ครัวเรือนออมมากขึ้น จึงเน้นการทบทวนทักษะความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) กับการออม สำหรับปัจจัยอื่นๆจะทบทวนเพียงสังเขปเท่านั้น

<u>ต้นทุนธุรกรรมในการออม (Transaction Costs)</u>

การที่ครัวเรือนมีการออมที่ต่ำกว่าระดับที่เหมาะสมควร อาจเกิดขึ้นจากการที่ต้นทุนในการออมที่เป็นตัวเงิน เช่น ค่าใช้จ่ายในการเปิดบัญชีที่สถาบันการเงินคิดกับลูกค้าสูงเกินไป จึงทำให้ครัวเรือนไม่ต้องการออม (Dupas and Robinson 2013a, 2013b และ Prina 2015) นอกจากนั้นต้นทุนที่เป็นลักษณะที่ไม่ใช่ตัวเงิน เช่น ความไม่สะดวกในการคมนาคม การเสียเวลาเดินทางไปยังสาขาธนาคารเพื่อทำการออม ซึ่งทำให้เสียโอกาสในการประกอบอาชีพ ความไม่สะดวกเหล่านี้ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อครัวเรือนในการออม (Flory 2011 และ Schaner 2013)

ข้อจำกัดทางสังคม (Social Constraints)

สถานภาพทางสังคมยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่กำหนดพฤติกรรรมการออมของครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่กำลังพัฒนา การที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชายหรือหญิงมีส่วนสำคัญในการกำหนดการออมของครัวเรือน Anderson and Baland (2002) พบว่าโอกาสการเข้ากลุ่มออมทรัพย์ของครัวเรือนขึ้นอยู่กับอำนาจการตัดสินใจของผู้หญิงในครัวเรือน โดยที่ปกติผู้หญิงมีการออมมากกว่าผู้ชาย การศึกษาของ Banerjee and Duflo (2011) พบว่าสมาชิกครัวเรือนผู้หญิงอาจมีความลังเลในการออม ถ้าเชื่อว่าเงินออมเหล่านั้นอาจถูกนำไปใช้โดยบุคคลอื่น เช่น สามีหรือญาติพี่น้อง หรือต้องนำไปช่วยเหลือบุคคลอื่นในชุมชน หรือภาษีสังคมอื่นๆ (Social Claimants) เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาของ Robinson (2012) ที่สุ่มให้รายได้แก่ครัวเรือน โดยสามีและภรรยามีโอกาสได้รับเงินเท่าๆกัน และพบว่า ถ้าสามีได้รับเงินจะมีการใช้เงินที่ได้ในการบริโภค ในขณะที่ภรรยาจะมีการออมที่เพิ่มขึ้น นอกจากนั้น Gine et al. (2018) ยังพบว่า พฤติกรรมการออมของครัวเรือนขึ้นอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในชุมชนอีกด้วย

การขาดความเชื่อถือและกฎระเบียบในการกำกับดูแล

จากการสำรวจของ Coupe (2011) พบว่าครัวเรือนในประเทศที่กำลังพัฒนาไม่ต้องการออม เพราะขาดความน่าเชื่อถือในสถาบันการเงินหรือผู้รับฝากเงิน สอดคล้องกับการศึกษาของ Dupas el at. (2016) ที่พบว่า ความไม่เชื่อถือผู้รับฝากเงินเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่กำหนดระดับการออมของครัวเรือน นอกจากนั้นการกำกับดูแลของสถาบันทางการเงินในระบบ เช่น กฎระเบียบในเรื่อง KYC (“Know Your Client”) ยังเป็นสาเหตุที่ทำให้การออมของครัวเรือนต่ำ เนื่องจากความยุ่งยากในการจัดการทางด้านเอกสารและการให้ข้อมูลต่างๆ แก่สถาบันการเงิน (Jentzsch 2009)

ปัญหาเชิงพฤติกรรม (Cognitive Biases)

การศึกษาเกี่ยวกับการเงินครัวเรือน Campbell (2006) พบว่าคนทั่วไปอาจไม่ได้ตัดสินใจอย่างมีเหตุผลตามหลักเศรษฐศาสตร์การเงิน และต่อมา Campbell (2016) ได้สรุปความผิดพลาดต่างๆในการตัดสินใจทางด้านการเงินเกิดขึ้นจาก “ความไม่รู้ (Ignorance)” 5 ประการ คือ (1) การไม่เข้าใจแนวคิดทางการเงิน (Ignorance of Financial Concepts) หรือ การขาดทักษะความรู้ทางการเงิน (Financial Illiteracy) (2) การไม่เข้าใจสัญญา (Ignorance of Contract Terms) (3) การไม่รู้ข้อมูลทางการเงินในอดีต (Ignorance of Financial History) (4) การไม่รู้จักตนเอง (Ignorance of Self) หรือไม่รู้ว่าตนเองมีปัญหาในการตัดสินใจทางด้านการเงิน (5) การไม่รู้เรื่องแรงจูงใจกลยุทธ์และดุลยภาพ (Ignorance of Incentives, Strategy and Equilibrium) หรือเรียกว่า “ไร้เดียงสา (Naiveté)”

สำหรับปัญหาเชิงพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการออมนั้น ยังอาจเกิดจากการที่คนเราให้คุณค่ากับผลประโยชน์ที่ได้ในปัจจุบันมากกว่าผลประโยชน์ที่ได้ในอนาคตที่เรียกว่า “Hyperbolic Discounting”

(Laibson 1997) ที่ส่งผลให้มีการออมที่น้อยเกินไปได้ คนทั่วไปมักจะผัดผ่อนการลดการบริโภคในปัจจุบันที่เกิดจากการออมไปเรื่อยๆ เพราะไม่ต้องการที่จะลดการบริโภคในปัจจุบันลง

ปัญหาในการควบคุมตนเองเช่นนี้ (Self-Control) ทำให้นักวิชาการให้ความสนใจศึกษาการใช้กลไกที่ควบคุมตนเอง (Commitment Devices) เพื่อส่งเสริมการออมของครัวเรือน เช่น Ashraf, Karlan and Yin (2006) และ Dupas and Robinson (2013a) เป็นต้น สำหรับประเทศไทยกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ใช้กลไกที่ควบคุมตนเอง (Commitment Device) ทางศาสนาในการออม

พฤติกรรมที่คนเราต้องการหลีกเลี่ยงความสูญเสีย (Loss Aversion) อาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการออมต่ำได้ เนื่องจากคนเราไม่ต้องการสูญเสียความสุขในการบริโภคเพื่อการออม (Bauer, Chytibua, and Morduch 2011) รวมทั้ง ปัญหาทางพฤติกรรมอื่นๆ เช่น Mental Accounting (Thaler, 1990) การเชื่อมั่นเกินไป (Over Optimism) ตลอดจนปัญหาในการประเมินผลกระทบของดอกเบี้ยทบต้นต่ำเกินไป (Underestimating Compound Interest) ยังสามารถอธิบายการที่คนเรามีการออมต่ำเกินไปได้ด้วย

นอกจากนั้น Bertrand, Mullainathan, and Shafir (2006) ชี้ว่าปัญหาเชิงพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการไม่มีเวลาคิดไตร่ตรอง (Cognitive Overload) ซึ่งมักเกิดขึ้นกับผู้ยากจนหรือผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระ จากการที่ต้องแก้ปัญหาวันต่อวัน จึงไม่สามารถกำหนดหรือวางแผนทางการเงินได้อย่างแน่นอน ประกอบกับคนเหล่านี้มีการศึกษาที่ไม่สูงยิ่งส่งผลทำให้ไม่สามารถประเมินความจำเป็น หรืออาจจะไม่ใส่ใจกับความสำคัญของการออม จึงทำให้คนเหล่านี้มีการออมที่ต่ำ การศึกษาในระยะหลังๆจึงเน้น กลไกการย้ำเตือน (Reminders) เพื่อช่วยให้คนเหล่านี้มีการออมที่มากขึ้น (Karlan et al. 2016)

<u>การขาดทักษะความรู้ทางการเงิน</u>

การให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) เป็นเรื่องที่ได้รับความสำคัญจากนักเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างมาก เนื่องจากมีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่พบว่าการพัฒนาทางการเงิน (Financial Development) มีผลในทางบวกต่อการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ (Levine 2005) ประกอบกับ มีการศึกษาหลายชิ้นที่บ่งชี้ว่าการตัดสินใจที่ผิดพลาดทางการเงินนั้น มีความสัมพันธ์กับระดับการศึกษา (Calvet et al. 2007, 2009) และความรู้ทางด้านการเงิน (Kimball and Shumway 2007) ครัวเรือนที่มีความรู้ทางการเงินต่ำไม่วางแผนเพื่อการเกษียณอายุ (Lusardi and Mitchell 2007a) และมีการลงทุนที่ต่ำเกินไป (Lusardi and Mitchell 2007b)

เศรษฐศาสตร์ด้านการพัฒนาจึงมีแนวคิดว่า การให้ความรู้ทางการเงินแก่ครัวเรือนเป็นการช่วยให้เกิดการพัฒนาทางการเงินที่ดีขึ้น การที่ครัวเรือนสามารถตัดสินใจทางการเงินได้อย่างถูกต้องทำให้ครัวเรือนมีภาวะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งในที่สุดจะส่งผลให้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศมีการเจริญเติบโตอย่างยั่งยืน

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับทักษะทางการเงินกับการออมของครัวเรือนสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเด็นด้วยกันคือ (1) ครัวเรือนมีทักษะทางการเงินต่ำหรือไม่ (2) การมีทักษะทางการเงินต่ำส่งผลให้มีการออมที่ต่ำหรือไม่ และ (3) กลไกในการส่งเสริมทักษะทางการเงินมีประสิทธิภาพในการส่งเสริมการออมหรือไม่

ในประเด็นแรก ที่เกี่ยวกับครัวเรือนโดยทั่วไปซึ่งมีความรู้ทางการเงินต่ำหรือไม่นั้น การศึกษาในต่างประเทศ เช่น Lusardi and Tufano (2015) และ Xu and Zia (2012) พบว่าส่วนใหญ่ครัวเรือนมีความรู้ทางการเงินค่อนที่ข้างต่ำ จากการทบทวนการศึกษาที่สำรวจทักษะทางการเงินของหลายประเทศประเทศ Lusardi and Mitchell (2014) พบว่าแม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น อเมริกามีระดับทักษะทางการเงินที่ต่ำ จากผู้ที่ตอบแบบสำรวจมีเพียงร้อยละ 30 เท่านั้นที่สามารถตอบคำถาม (Big Three) ได้ถูกหมด ในขณะที่ประเทศเยอรมนีที่มีระดับทักษะทางการเงินสูงที่สุดสามารถตอบแบบคำถามถูกทั้งหมดประมาณร้อยละ 53 ประเทศที่มีระดับทักษะทางการเงินต่ำมากๆ เช่น ประเทศรัสเซียและโรมาเนียที่มีผู้ตอบคำถามถูกหมดเพียงร้อยละ 3.8 เท่านั้น การศึกษาเหล่านี้ยังชี้ให้เห็นว่า (1) ระดับทักษะทางการเงินโดยทั่วไปจะเป็นลักษณะ Hump Shape กับอายุ กล่าวคือ ในช่วงอายุต่ำกว่า 36 ปี จะมีทักษะทางการเงินต่ำ และเพิ่มขึ้นสูงสุดที่ระดับอายุ 36-50 ปี หลังจากนั้นจะเริ่มลดลง (51-65 ปี) และต่ำลงอีกในช่วงอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป (2) ระดับความรู้ทางการเงินของผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชายอย่างชัดเจน มีเพียงประเทศเยอรมนีที่ช่องว่างนี้ไม่ต่างกันมาก (3) ระดับการศึกษามีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความรู้ทางการเงิน กล่าวคือผู้ที่มีการศึกษาสูงมีทักษะทางการเงินสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำ นอกจากนั้นยังพบว่าความรู้ทางการเงินแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ เช่น คนตกงานมีทักษะทางการเงินต่ำกว่าคนที่มีอาชีพ (Lusardi and Tufano 2015) พื้นฐานครอบครัว (Lusardi et al. 2010) เพศ (Mandavi and Horton 2012) ศาสนา (Alessie et al. 2011) และคนในชนบทมีระดับทักษะทางการเงินที่ต่ำกว่าคนในเมือง (Klapper and Panos 2011)

อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษาในประเทศไทย เช่น สันติ ถิรพัฒน์ และ สุภารัตน์ ตันทนงค์ศักดิ์กุล (2561) สำรวจความรู้ทางการเงินของผู้ปลูกยางพาร่ารายย่อย และ ขนิษฐา แต้มบุญเลิศชัย ขวัญรัฐ ส่วนพงษ์ และ สันติ ถิรพัฒน์ (2561) ศึกษาการให้ความรู้ทางการเงินแก่จักรยานยนต์รับจ้าง และ สันติ ถิรพัฒน์ และ ดลชัย ละออนวล (กำลังดำเนินการ 2561) สำรวจความรู้ทางการเงินของชาวนารายย่อย พบว่าจากตัวอย่างที่สำรวจครัวเรือนไทยมีความรู้ทางการเงินพอสมควร การที่ครัวเรือนไทยมีพฤติกรรมการออมที่ต่ำอาจเกิดจากอุปสรรคอื่นที่ไม่ใช่ปัญหาทางด้านทักษะความรู้ทางด้านการเงิน

สำหรับประเด็นถัดมา ในเรื่องความรู้ทักษะทางการเงินมีผลให้การออมต่ำหรือไม่นั้น ในทางวิชาการเป็นเรื่องที่ยากในการทดสอบผลกระทบ (Causality) การศึกษาส่วนใหญ่พบความสัมพันธ์ (Correlation) ระหว่างทักษะทางการเงินกับการออม แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจเกิดจากการที่ความรู้ทางการเงินมีความสัมพันธ์กับปัญหาเชิงพฤติกรรมในการตัดสินใจ (Cognitive Biases) ซึ่งส่งผลต่อการออมได้ นอกจากนั้นยังมีปัญหาทางด้าน Reverse Causality ทำให้การแยกผลกระทบที่แท้จริงของความรู้ทางการเงินต่อการออมจึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาก อย่างไรก็ตามการศึกษาในช่วงหลังๆมักใช้วิธีการ Randomized Control trails ใน

การศึกษาผลกระทบของความรู้ทางการเงิน การศึกษาส่วนใหญ่ เช่น Karlan and Valdivia (2011) และ Cole et al. (2011) พบว่าการให้ความรู้ทางการเงินไม่มีผลต่อการออมของครัวเรือนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สอดคล้องกับการศึกษาของ Carpena et al. (2011) และ Field et al. (2010) แต่การศึกษาของ Seshan and Yang (2013) พบว่าการให้ความรู้ทางการเงินมีผลต่อการออมเฉพาะครัวเรือนที่มีระดับการออมที่ต่ำเท่านั้น โดยรวมอาจสรุปได้ว่าผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงินมีผลต่อการออมของครัวเรือนค่อนข้างน้อย

ในประเด็นสุดท้าย ที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการออมโดยวิธีใดที่มีประสิทธิภาพ ถึงแม้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากทางด้านนโยบายการส่งเสริมการออม แต่เป็นเรื่องที่ยากในการที่จะสรุปจากการทบทวนการศึกษาหลายๆ ชิ้นที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากการศึกษาแต่ละชิ้นมีวิธีการรายละเอียดที่แตกต่างกัน มีระยะเวลาไม่เท่ากัน ตลอดจนมีกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกัน

การศึกษาที่เปรียบเทียบการส่งเสริมการออมโดยการให้ความรู้ทางการเงินโดยตรง กับการให้แรงจูงใจที่ให้เงินคืน (Rebate) แก่ครัวเรือนเมื่อมีเปิดบัญชีการออม คือการศึกษาของ Cole et al. (2011) ในประเทศอินโดนีเซีย การพัฒนาโปรแกรมการสอน (เป็นหลักสูตร 2 วัน) ค่าใช้จ่ายต่อหัวของการให้ความรู้ทางการเงินตกประมาณ $17 สำหรับแรงจูงใจจะให้เงินคืน (Rebate) โดยการสุ่มที่มีโอกาสเท่าๆกัน มี 3 ระดับคือ ต่ำ = $3 กลาง = $8 สูง = $14 ผลการศึกษาพบว่า การให้การศึกษาไม่ใช่วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการให้คนยากจนใช้บัญชีออมทรัพย์ ยกเว้นครัวเรือนที่ไม่มีการศึกษาเลย การให้แรงจูงใจในรูปตัวเงินแม้เพียงเล็กน้อยกลับมีผลต่อการออมของครัวเรือน นอกจากนั้นยังพบว่า ความน่าจะเป็นในการเปิดบัญชีออมทรัพย์จากการเพิ่มแรงจูงใจจาก $3 เป็น $14 เพิ่มโอกาสในการเปิดบัญชีอย่างมีนัยสำคัญ และจากการสำรวจภายหลังจากการทดลอง 2 ปี ครัวเรือนที่ได้รับแรงจูงใจระดับสูงยังมีการใช้บัญชีออมทรัพย์และธนาคารในการฝากถอนและโอนเงิน ซึ่งสะท้อนให้เห็นผลกระทบที่ถาวรของการให้แรงจูงใจอีกด้วย

การให้ความรู้ทางการเงินอาจไม่ใช่คำตอบในการส่งเสริมพฤติกรรมการออมของคนในชุมชน การให้แรงจูงใจเพียงเล็กน้อยมีผลกระทบมากกว่าการให้ความรู้ทางการเงินแต่มีต้นทุนที่ต่ำกว่ามาก แต่เราไม่อาจสรุปว่าการให้ความรู้ทางการเงินเป็นเรื่องที่ไม่ดี เพียงแต่การให้ความรู้ทางการเงินไม่ใช่วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการให้คนยากจนเข้าถึงทางการเงิน จากการคำนวณอย่างคร่าวๆ ของ Cole et al. (2011) ชี้ว่าการให้แรงจูงใจมีความคุ้มค่ามากกว่าการให้ความรู้ทางการเงินถึง 2.5 เท่า การศึกษานี้แสดงว่าในบางบริบท ราคา (Price) หรือการจูงใจด้วยตัวเงิน มีสำคัญมากกว่าความรู้ (Knowledge) ดังนั้นผู้ที่ดำเนินนโยบายควรตระหนักถึงทางเลือกอื่นๆ ในการส่งเสริมให้เกิดการเข้าถึงทางการเงิน การให้การศึกษาไม่ใช่วิธีเดียวที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ต้องการได้ การให้ความรู้นอกจากมีต้นทุนที่ค่อนข้างแพงในการพัฒนาหลักสูตรและการนำเสนอต่อครัวเรือนแล้ว ยังมีคำถามที่เกี่ยวกับเนื้อหาที่เหมาะสมในการให้ความรู้แก่ชุมชนอีกด้วย

นอกจากนั้น เนื้อหาการให้ความรู้ในบริบทของผู้เรียนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการให้ความรู้ทางการเงิน (Scribner 1984) ที่มีประสิทธิภาพ Drexler et al. (2014) ได้ทดสอบผลกระทบของหลักสูตรมาตรฐานที่สอนเกี่ยวกับบัญชีและการเงินเปรียบเทียบกับหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นอย่างง่ายในลักษณะ Rule of Thumbs ต่อพฤติกรรมของผู้ประกอบการขนาดเล็กในประเทศสาธารณรัฐโดมินิกัน การศึกษานี้พบว่า โปรแกรมการอบรมในลักษณะ Rule of Thumbs เท่านั้นที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่าง กล่าวคือ ทำให้ผู้ประกอบการมีการจัดการที่ผิดพลาดน้อยลง ดัชนีการวัดรายได้สูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกลุ่มผู้ประกอบการที่มีการศึกษาต่ำ

Berry, Karlan and Pradhan (2015) ศึกษาผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงินแก่เยาวชนในประเทศกานา โดยเปรียบเทียบผลกระทบระหว่างโปรแกรมที่ให้ความรู้ทางการเงินเพียงอย่างเดียวกับโปรแกรมที่สอนทางการเงินและคุณค่าทางสังคม (Social Value) การศึกษาไม่พบว่าโปรแกรมทั้งสองมีผลต่อการออมที่เพิ่มขึ้น ซึ่งผลการศึกษาขัดแย้งกับ Bernheim et al. (2001) ที่พบว่านักเรียนที่ได้รับการศึกษาทางการเงินภาคบังคับโดยรัฐมีผลทำให้การออมเพิ่มขึ้น แต่การศึกษาของ Cole et al. (2014) ซึ่งใช้กลุ่มตัวอย่างที่มากกว่า ไม่พบว่าการศึกษาทางการเงินมีผลกระทบระยะยาวทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Outcomes) ของนักเรียน แต่กลับพบว่าการศึกษาทางด้านคณิตศาสตร์ มีผลทางบวกกับเศรษฐภาวะ เช่น รายได้จากการลงทุน การครอบครองอสังหาริมทรัพย์ ในอนาคตของนักเรียน

การศึกษาเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาโปรแกรมการให้ความรู้ทางการเงินมีผลกระทบต่อคนยากจนจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเนื้อหาให้เหมาะสมสำหรับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งอาจทำให้ต้นทุนของโปรแกรมสูง นักวิชาการทางด้านพัฒนาจึงพยายามที่จะหาช่องทางในการอบรมที่มีความคุ้มค่า โดยการใช้เทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ เช่น Cole and Schoar (2017) ศึกษาผลกระทบของโปรแกรมการสอนในลักษณะ Rule of Thumbs และข้อความการเตือน (Reminders) ผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่แก่ผู้ประกอบการขนาดย่อมในประเทศอินเดีย หรือ Centre for Microfinance (CMF) กำลังศึกษาช่องทางในการให้ความรู้ผ่านตัวแทนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง ระหว่างครัวเรือนในชนบทและสถาบันการเงิน

ในประเด็นดังกล่าว การให้ความรู้เพื่อสร้างทักษะทางด้านการเงินของไทย Asian Development Bank (2013) พบว่าไทยมีโปรแกรมสำหรับให้ความรู้ทางการเงินโดยองค์กรต่างๆหลายองค์กร เช่นสถาบันการเงินเฉพาะกิจ ธนาคารพาณิชย์ ตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย สำนักงานกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ ธนาคารแห่งประเทศไทย บริษัทเครดิตแห่งชาติ องค์กรทางสังคม NGOs และชุมชน อาจกล่าวได้ว่า ประเทศไทยไม่ได้ขาดอุปทานในการให้การศึกษา แต่อาจมีหลากหลายมากเกินไป แต่เป็นลักษณะ Top Down เนื้อหาอาจเข้าใจยากและขาดบริบทของชุมชน

จากการทบทวนการศึกษาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการออมของครัวเรือน สามารถสรุปได้ดังนี้

(1) ในภาพรวม การออมมีผลกระทบต่อการดำรงชีพและเศรษฐภาวะของครัวเรือน การส่งเสริมให้ครัวเรือนมีการออมให้เพียงพอจึงเป็นนโยบายที่สำคัญของภาครัฐ ถึงแม้อัตราการเข้าถึงการออม (Take-up Rate) ของครัวเรือนของประเทศกำลังพัฒนามีการปรับตัวที่ดีขึ้น แต่ก็ยังอยู่ในอัตราที่ค่อนข้างต่ำ และที่สำคัญการใช้การออม (Usage) หลังจากที่ได้เปิดบัญชีการออมของครัวเรือนแล้ว ยังค่อนข้างต่ำมาก คือประมาณครึ่งหนึ่งของผู้เปิดบัญชีการออมเท่านั้น ที่มีการฝากเงินอย่างสม่ำเสมอ

(2) การออมที่ไม่เพียงพอของครัวเรือนที่ยากจนหรือผู้ประกอบอาชีพอิสระ อาจไม่ใช่เพราะคนเหล่านี้ไม่มีรายได้ที่จะออม จากการศึกษาที่ละเอียดถี่ถ้วน (Rigorous) ทางวิชาการโดยการออกแบบการบันทึกทางการเงิน (Financial Diary) พบว่าการดำเนินชีวิตของคนเหล่านี้มีกระแสเงินในบางช่วงเวลาที่เหลือจากการใช้จ่ายเพื่อการออมได้และครัวเรือนเหล่านี้มีความต้องการที่จะออม ดังนั้นการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์การออมที่เหมาะสมและยืดหยุ่น จะส่งผลให้ครัวเรือนมีการออมได้

(3) องค์ประกอบทางด้านครัวเรือนและสังคม มีความสำคัญในการส่งเสริมการออม เนื่องจากปัจจัยทางด้าน เพศ หรือสถานภาพของหัวหน้าครัวเรือน สภาวะและสถานภาพทางด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนในชุมชน คุณค่าของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของภาษีสังคมต่างๆ (Social Claimants) มีผลต่อการตัดสินใจการออมของครัวเรือน นอกจากนั้น การเข้าใจถึงบทบาทของเครือข่ายทางสังคม (Social Network) และทุนทางสังคม (Social Capital) ต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือน จะส่งผลทำให้การวางนโยบายการส่งเสริมการออมมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นได้

(4) การออมโดยกลไกที่ควบคุมตนเอง (Commitment Device) เป็นวิธีหนึ่งที่สามารถส่งเสริมให้ครัวเรือนเพิ่มการออมได้ เช่น การออมเพื่อการรักษาพยาบาล การศึกษาบุตร ซึ่งวิธีการเช่นนี้เป็นแนวทางที่กลุ่มสัจจะและกลุ่มสวัสดิการชุมชนของไทยใช้ในทางปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการออม แต่ที่สำคัญการศึกษาทางด้านนี้พบว่า การออมโดยกลไกแบบ Soft Commitment ได้ผลมากกว่ากลไกแบบ Hard Commitment ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาทางด้านบันทึกทางการเงิน (Financial Diary) ที่ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนที่ยากจนหรือผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระนั้น มีกระแสเงินสดที่ค่อนข้างผันผวนยากที่จะคาดการณ์รายได้รายจ่ายได้อย่างแน่นอน ดังนั้นกลไกที่ควบคุมตนเอง (Commitment Device) ที่ออกแบบให้มีความยืดหยุ่นสามารถปรับเปลี่ยนได้บ้าง น่าจะช่วยให้ครัวเรือนเหล่านี้สามารถจัดการทางการเงินได้ดีขึ้น นอกจากนั้น กลไกในการเตือน (Reminders) ครัวเรือนในการออมโดยข้อความผ่านโทรศัพท์เคลื่อนที่ น่าจะเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการช่วยส่งเสริมการออมได้ เนื่องจากการเข้าถึงที่ทั่วถึงและต้นทุนที่ต่ำของเทคโนโลยีโทรศัพท์เคลื่อนที่ในปัจจุบัน

(5) การให้ความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) มีผลในการส่งเสริมการออมที่ค่อนข้างจำกัด แต่มีต้นทุนที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับกลไกการสนับสนุนการออมทางด้านอื่น ดังนั้นการหาช่องทางในการให้ความรู้ทางการเงินที่มีต้นทุนต่ำ เช่น การใช้เทคโนโลยีโทรศัพท์เคลื่อนที่ หรือการผ่านแกนนำในชุมชนเพื่อนำไปถ่ายทอดต่อ อาจเป็นแนวทางที่จะนำไปใช้สำหรับการให้ความรู้ทางการเงินเพื่อส่งเสริมการออม และจากการที่ความรู้ทางการเงินมีความสัมพันธ์กับปัญหาเชิงพฤติกรรม การให้ความรู้ที่ช่วยแก้ปัญหาการตัดสินใจเชิงพฤติกรรมน่าจะเป็นการช่วยส่งเสริมให้ครัวเรือนมีการออมเพิ่มขึ้นได้ทางอ้อม นอกจากนั้น เนื้อหาและวิธีการให้ความรู้ทางการเงินที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนอาจมีส่วนสำคัญที่จะทำให้การให้ความรู้ทางการเงินมีประสิทธิภาพ

(6) การศึกษาที่เกี่ยวกับการออมอาจไม่สามารถแยกจากการตัดสินใจในการกู้ยืมเงินของครัวเรือนได้ เนื่องจากการกู้และการออมมีความสัมพันธ์โดยตรงซึ่งกันและกัน กล่าวคือการออมที่เพียงพอช่วยให้ครัวเรือนไม่ต้องกู้ยืม ดังนั้นการเข้าใจการตัดสินใจและทัศนคติของครัวเรือนเกี่ยวกับการกู้ยืม จะช่วยให้มีความเข้าใจในการส่งเสริมการออมที่ดีขึ้น

2.3 ความสุข (Subjective Well-Being) กับเศรษฐภาวะของครัวเรือน

การสำรวจความคิดเห็นของประชากร (Self-reports) เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบายสาธารณะเป็นหัวข้อที่ได้รับการถกเถียงกันอย่างมากของนักวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับนักเศรษฐศาสตร์เชิงพฤติกรรม (รวมทั้งนักวิชาการทางด้านจิตวิทยา) เนื่องจาก Well-being ควรจะเป็นเป้าหมายสุดท้ายในการดำเนินนโยบายสาธารณะ แต่ปัญหาในทางปฏิบัติคือจะวัด Well-being ได้อย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับ Subjective Well-being ได้พัฒนาจากนักวิชาการทางด้านจิตวิทยาที่ใช้สำรวจความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถาม และจากการศึกษาทดลองตัววัดในลักษณะนี้ มีความสัมพันธ์กับตัววัดอื่นๆที่สามารถวัดได้ เช่น คลื่นสมอง อาจใช้เป็นตัวแทน (Proxy) ของความสุขได้ Subjective Well-being ได้ถูกนำมาใช้ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาพื้นฐานของการดำรงชีวิตต่างๆได้มากมาย เช่น คนเรามีความสุขมากขึ้นหรือลดลงหลังจากการหย่าร้าง คนที่มีความสุข อายุยืนกว่าหรือไม่

ทางด้านเศรษฐศาสตร์ มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรายได้และ “ความสุข” ที่วัดจาก Subjective Well-being เริ่มต้นจาก Easterlin (1974) ที่พบว่าในอเมริกา คนที่มีรายได้สูงมี “ความสุข” กว่าคนจน แต่กลับไม่พบความสัมพันธ์ของการเพิ่มขึ้นของรายได้ และ “ความสุข” (Easterlin Paradox) การใช้ Subjective Well-being เริ่มเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นทางด้านเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากจากการศึกษา เช่น Di Tella and MacCulloch (2006) ที่ได้ทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับ Subjective Well-being และสรุปว่าถึงแม้ว่าตัวชี้วัดนี้จะมีความคลาดเคลื่อนในการวัด (noise in measurement) บ้างแต่ก็สามารถใช้ประโยชน์ในการศึกษาเชิงประจักษ์ทางด้านเศรษฐศาสตร์ได้ จนในปัจจุบันการวัด Subjective Well-being มักทำโดยการ

ประเมินความพอใจในชีวิต (Life Evaluation) และได้กลายเป็นเป้าหมายร่วมกับตัวชี้วัดมาตรฐานทางด้านเศรษฐศาสตร์ เช่น รายได้ประชาชาติ (GDP) ของหลายประเทศ

งานวิจัยในระยะหลัง เช่น Deaton (2008) และ Diener et al. (2013) ใช้ข้อมูล Subjective Well-being ของ Gallop World Poll ซึ่งครอบคลุมข้อมูลของหลายประเทศและสุ่มจากกลุ่มตัวอย่างที่ดีกว่าศึกษาของ Easterlin (1974) และพบความสัมพันธ์ในทางบวกระหว่างรายได้และ Subjective Well-being ต่อมาการศึกษาหลายชิ้นสนใจความสัมพันธ์ระหว่างอายุและ Subjective Well-being จากการทบทวนของ López Ulloa, et al. (2013) ระบุว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน ล่าสุดนักวิชาการได้สนใจศึกษาความสัมพันธ์ของสุขภาพ อายุและ Subjective Well-being ซึ่ง Steptoe et al. (2015) ระบุว่าการศึกษาในเรื่องนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับนโยบายสาธารณะแต่ยังอยู่ในขั้นเริ่มแรกที่สามารถสรุปได้อย่างชัดเจน

2.4. สรุปการทบทวน

โดยรวม จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวกับทฤษฎีของระดับการออมที่เหมาะสม ตัวแบบการออมที่ใช้อยู่บนพื้นฐานของการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดของครัวเรือน เพื่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดตลอดช่วงชีวิต หรือวัฏจักรวงจรชีวิต (Life Cycle) การออมที่เหมาะสม หรือระดับการออมอุตมภาพเป็นผลจากการตัดสินใจดังกล่าว อย่างไรก็ดี พฤติกรรมการออมของครัวเรือนในทางปฏิบัติอาจไม่เป็นไปตามหลักการทางด้านเศรษฐศาสตร์อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมการออมของครัวเรือนที่ยากจน หรือครัวเรือนที่ประกอบอาชีพอิสระ เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีลักษณะการดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากผู้ที่มีรายได้ประจำที่สามารถวางแผนทางการเงินได้ค่อนข้างแน่นอน ประกอบกับคนเหล่านี้มักมีการศึกษาที่ไม่สูง จึงทำให้มีปัญหาทางด้านพฤติกรรมในการตัดสินใจทางการเงินได้อย่างถูกต้อง

การตัดสินใจในการออมของครัวเรือนในทางปฏิบัติเป็นเรื่องที่ค่อนข้างซับซ้อน อุปสรรคสำคัญที่ทำให้พฤติกรรมการออมไม่เป็นไปตามหลักการทางทฤษฎีนั้นอาจเกิดจากหลายปัจจัยด้วยกัน เช่น ต้นทุนของธุรกรรม (Transaction Costs) การออมที่สูง ปัญหาเชิงพฤติกรรม (Behavior Biases) ทำให้ประเมินประโยชน์และต้นทุนของการออมผิดพลาด การขาดความน่าเชื่อถือ (Lacks Trust) การขาดทักษะความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) รวมถึงข้อจำกัดทางสังคม (Social Constraints)

จากหลักฐานเชิงประจักษ์ต่างๆ ในบริบทของไทยอาจอนุมานได้ว่า บริบททางด้านสังคมและทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่เป็นปัจจัยในการกำหนดการออมของครัวเรือน แต่ยังมีการศึกษาในไทยค่อนข้างน้อย การให้ความรู้ทางการเงินทั่วๆไปอาจไม่มีผลมากนัก แต่การพัฒนาโปรแกรมและการใช้กลไกในการกำหนดการออมแบบยืดหยุ่น (Soft Commitment Device) รวมทั้งผลของการใช้เทคโนโลยีในเรื่องการเตือน (Reminder) ที่ช่วยสนับสนุนในการออมและการวางแผนทางการเงินของครัวเรือนผู้ประกอบอาชีพอิสระ อาจเป็นแนวทางที่ควรมีการศึกษาต่อไป

ท้ายสุด ในบทนี้ได้ทบทวนแนวคิดและการศึกษาในเรื่องการความสุข (Subjective Well-Being) กับเศรษฐภาวะของครัวเรือน ซึ่งพบว่าการศึกษาในเรื่องนี้ยังมีค่อนข้างน้อย แม้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับนโยบายทางด้านเศรษฐศาสตร์ก็ตาม

บทที่ 3
ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ทำการศึกษาเพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมการออมและแนวทางในการสร้างกลไกในการส่งเสริมการออมของครัวเรือนในชุมชน โดยทำการศึกษาจากครัวเรือนที่อยู่นอกชุมชนเมือง จังหวัดตราด เนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าว มีการจัดตั้งสถาบัน/องค์กรชุมชน อาทิ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และกองบุญวันละบาท มาเป็นเวลายาวนาน ทำให้สถาบันระดับชุมชนในพื้นที่มีความเข้มแข็ง และยั่งยืน เป้าหมายครัวเรือนที่ทำการศึกษาจะครอบคลุมประชากรในวัยทำงาน และในวัยเกษียณ บทที่ 3 นี้อธิบายวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และขั้นตอนการศึกษาที่ใช้ในโครงการวิจัยนี้

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อทำการศึกษาจะแบ่งเป็น 3 วิธีหลัก ได้แก่ การสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1.1 การสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม

คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรรายได้ รายจ่ายการออม จากกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างที่ให้ข้อมูลในการศึกษาในโครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน ระยะที่ 1 ที่ผ่านมา โดยข้อมูลที่เก็บได้จากส่วนนี้จะถูกนำไปใช้วิเคราะห์ต่อเนื่องถึงผลการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (Randomized Control Trails (RCTs)) เพื่อศึกษากลไกที่มีส่วนช่วยในการสร้างการออมเพื่อวัยสูงอายุที่ได้ทำไปในโครงการฯ ระยะที่ 1 นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้เพิ่มคำถามเกี่ยวกับความคิดเห็นของครัวเรือนต่อความกินดีอยู่ดีของครัวเรือนเอง (Subjective Well-being) ในแบบสอบถามเพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being) ของครัวเรือน[3]

<u>การสุ่มตัวอย่าง</u>

เพื่อให้ได้ข้อมูลแบบซ้ำ (Panel Data) สำหรับการศึกษาผลกระทบต่อเนื่อง โครงการนี้ใช้กลุ่มตัวอย่างเดิมที่ใช้ในการศึกษาของโครงการฯ ระยะที่ 1 ซึ่งมาจากการสุ่มตัวอย่างแบบสองขั้น (Two–stage Sampling) โดยขั้นแรกเป็นการสุ่มเพื่อเลือกหมู่บ้านโดยใช้การสุ่มแบบชั้นภูมิอย่างมีสัดส่วน (Proportionate Stratified

[3] สามารถดูแบบสอบถามได้ในภาคผนวก

Random Sampling) ตามจำนวนหมู่บ้านที่มีอยู่ใน 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเขาสมิง อำเภอแหลมงอบ อำเภอบ่อไร่ และอำเภอขลุง[4] และขั้นที่สองเป็นการสุ่มเพื่อเลือกครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านโดยใช้การสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) อย่างไรก็ตาม จากจำนวน 348 ครัวเรือนที่สำรวจได้ในโครงการฯ ระยะที่ 1 มี 19 ครัวเรือนที่ไม่สะดวกให้การสัมภาษณ์ต่อในโครงการนี้ ดังนั้น โครงการนี้จึงมีจำนวนครัวเรือนที่เก็บข้อมูลได้ทั้งสิ้นรวม 329 ครัวเรือน แบ่งเป็นกลุ่มควบคุม (Control) ในโครงการฯ ระยะที่ 1 จำนวน 72 ครัวเรือน กลุ่มที่ไม่มีการให้ความรู้แต่ให้แรงจูงใจในการออมในโครงการฯ ระยะที่ 1 จำนวน จำนวน 82 ครัวเรือน กลุ่มที่มีการให้ความรู้แต่ไม่มีการให้แรงจูงใจในการออมในโครงการฯ ระยะที่ 1 จำนวน 89 ครัวเรือน และกลุ่มที่มีทั้งการให้ความรู้และแรงจูงใจในการออมในโครงการฯ ระยะที่ 1 จำนวน จำนวน 86 ครัวเรือน ดังรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 รายชื่อหมู่บ้านและจำนวนครัวเรือนที่สำรวจได้จากแต่ละกลุ่มการทำการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ในโครงการฯ ระยะที่ 1

กลุ่ม RCT	จำนวนครัวเรือน	รายชื่อหมู่บ้าน
Control: กลุ่มควบคุม ไม่มีการให้ความรู้และแรงจูงใจในการออม	72	- วัดเขาชะอม อเขาสมิง., - บ้านเจียรพัฒนา อเขาสมิง. - บ้านเขาฉลาด อ เขาสมิง. - บ้านคลองใหญ่ อเขาสมิง. - บ้านตายาย อบ่อไร่.
Treatment-Incentive: ไม่มีการให้ความรู้แต่ให้แรงจูงใจในการออม	82	- บ้านฆ้อ อเขาสมิง. - บ้านคลองปุก อเขาสมิง. - บ้านตาละวาย อเขาสมิง. - บ้านแหลมอวน อแหลมงอบ. - บ้านธรรมชาติบน อแหลมงอบ.
Treatment-Literacy: ให้ความรู้แต่ไม่มีการให้แรงจูงใจในการออม	89	- บ้านแสนสุข อเขาสมิง. - บ้านมาบใหญ่ อเขาสมิง. - บ้านเสนาณรงค์ อเขาสมิง. - บ้านแหลมมะขาม อแหลมงอบ. - บ้านทับทิมสยาม 01 อบ่อไร่.
Treatment-Interaction: ให้ความรู้และแรงจูงใจในการออม	86	- วัดทุ่งเขา อเขาสมิง. - วัดทางควาย อเขาสมิง. - ตรอกกระสังข์ อเขาสมิง. - วัดบางปิดบน อแหลมงอบ. - บ้านปะเดา อบ่อไร่.

[4] หลังจากทำการสุ่มในขั้นที่ 1 อำเภอขลุงไม่ได้ถูกเลือกให้เป็นตัวอย่าง

การสัมภาษณ์

เนื่องจากหลายคำถามในแบบสอบถามเป็นคำถามที่ค่อนข้างละเอียดอ่อน (Sensitive Questions) อาทิ คำถามเกี่ยวกับรายได้และบัญชีเงินฝาก ดังนั้น ในการเก็บข้อมูลจึงจำเป็นต้องอาศัยผู้สัมภาษณ์ที่เป็นคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็นคนที่ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้จักและไว้วางใจ (Trust) ที่จะให้ข้อมูลตามจริง ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มสัจจะฯ ในการเลือกผู้สัมภาษณ์อย่างน้อย 1 คนต่อ 1 หมู่บ้าน

คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อทำการอบรมผู้สัมภาษณ์ (Interviewer Training) ในช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2561 เพื่ออธิบายแบบสอบถามและหลักปฏิบัติในการสัมภาษณ์ (Interview Protocol) คณะผู้วิจัยเน้นใช้วิธีที่ผู้สัมภาษณ์สามารถปรับเปลี่ยนคำ (Question Wording) ในแบบสอบถามได้ (Conversational Interview Procedure) เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถเข้าใจคำถามได้ดีขึ้น ทีมผู้สัมภาษณ์ได้ทำการเก็บข้อมูลจริงในช่วงเดือนเมษายนถึงมิถุนายน พ.ศ. 2561

3.1.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก

คณะผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อศึกษาพฤติกรรมและทัศนคติต่อการออมของครัวเรือนในประเด็นที่อาจจะอยู่นอกเหนือจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกนี้จะเน้นความเห็นของครัวเรือนเกี่ยวกับความสำคัญของการออม เหตุปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องออม เหตุปัจจัยที่ลดความจำเป็นของการออม สาเหตุที่ครัวเรือนไม่สามารถออมได้ตามระดับที่คิดว่าเหมาะสมหรือเพียงพอ ทัศนคติต่อความเสี่ยงที่ต้องเผชิญซึ่งอาจส่งผลต่อการออม และแนวทางในการออมของครัวเรือน

การสุ่มตัวอย่าง

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมหลากหลายความคิดเห็นและพฤติกรรมของครัวเรือน คณะผู้วิจัยได้ทำการสุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) ตามความต่างของระดับการออมที่แท้จริงจากระดับการออมอุตมภาพที่ได้จากการศึกษาในโครงการฯ ระยะที่ 1 โดยคณะผู้วิจัยได้แบ่งครัวเรือนออกเป็น 10 กลุ่มเดไซล์ตามลำดับความต่างของการออมดังกล่าว (Decile) ดังตารางที่ 2 โดยค่าเดไซล์ที่ต่ำหมายถึง ครัวเรือนนั้นมีปริมาณการออมที่น้อยเมื่อเทียบกับการออมที่เหมาะสมแล้วสุ่มเลือก 3 ครัวเรือนจากแต่ละกลุ่ม รวมเป็น 30 ครัวเรือนเป้าหมาย

การสัมภาษณ์

คณะผู้วิจัยและทีมผู้ช่วยผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับครัวเรือนเอง ในช่วงเดือนตุลาคมถึงต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2561 ตามเวลาและสถานที่ที่ครัวเรือนสะดวกให้สัมภาษณ์ อย่างไรก็ตาม จากเป้าหมาย 30 ครัวเรือน คณะผู้วิจัยสามารถสัมภาษณ์ได้จริง 26 ครัวเรือน จาก 17 หมู่บ้าน แบ่งเป็นครัวเรือน

ตามค่าเดไซล์ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 2 สำหรับประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์นี้จะเน้นทำความเข้าใจว่าครัวเรือนเห็นถึงความสำคัญของการออมหรือไม่ เพราะสาเหตุใด ทำความเข้าใจถึงทัศนคติของครัวเรือนต่อระดับการออมที่เหมาะสมและเพียงพอของครัวเรือนตน และเหตุผลที่ทำให้ครัวเรือนออมไม่เพียงพอ รวมถึงแนวทางในการออมของครัวเรือน

ตารางที่ 2 ค่าความต่างของระดับการออมที่แท้จริงจากระดับการออมอุตมภาพที่ได้จากการศึกษาโครงการฯ ระยะที่ 1 ของครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์เชิงลึก แบ่งตามค่าเดไซล์ (Decile)

เดไซล์	ค่าต่ำสุด	ค่าสูงสุด	ตัวอย่างที่	รหัสครัวเรือน	ความต่างจากระดับ อุตมภาพ
1	-6,986,224	-343,733	1	1007	-839,944
			2	101	-386,370
2	-339,885	-129,408	3	606	-207,408
			4	1806	-139,228
3	-126,629	-54,290	5	407	-112,277
			6	1003	-68,474
4	-50,830	-22,074	7	1315	-49,237
			8	707	-31,293
			9	1818	-23,295
5	-21,540	-8,111	10	1607	-18,819
			11	911	-16,481
			12	1917	-15,307
6	-7,858	781	13	1915	-2,442
			14	1014	613
			15	310	781
7	786	6,783	16	303	1,301
			17	201	2,180
			18	1716	3,623
			19	1013	4,626
8	7,038	17,998	20	1008	13,604
			21	1909	16,543
9	18,589	66,510	22	1018	27,292
			23	1515	40,201
10	81,490	1,306,532	24	1115	99,609
			25	808	113,268
			26	1206	1,306,532

การลงข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยได้ทำการบันทึกคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์ และสรุปประเด็นทั้งหมดเกี่ยวกับพฤติกรรมและทัศนคติต่อการออมที่ได้จากการสัมภาษณ์เป็นหมวดหมู่ เพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) โดยดูทั้งในภาพรวมเทียบกับครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมดที่ให้การสัมภาษณ์และประเด็นสำคัญที่เฉพาะเจาะจงกับบางครัวเรือน ตามแนวทางของ Boyce and Naele (2006) อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยได้รายงานตัวเลขร้อยละของจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ในบางประเด็นคำตอบประกอบไว้ในรายงานด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ให้ผู้อ่านได้เห็นถึงสัดส่วนการกระจายตัวของคำตอบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่มิได้เจตนาสื่อเป็นนัยสำคัญถึงสัดส่วนที่แท้จริงในประชากร เนื่องจากเป็นข้อจำกัดของการวิจัยด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก

3.1.3 การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น

คณะผู้วิจัยได้จัดการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น สำหรับพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงินเพื่อครัวเรือนในชุมชน เมื่อวันที่ 1 และ 2 มิถุนายน พ.ศ.2561 ณ จังหวัดตราด โดยผู้เข้าร่วมประชุมเป็นตัวแทนชุมชนที่มีประสบการณ์ในการทำงานเกี่ยวกับองค์กรการเงินชุมชน หรือมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในจังหวัดตราดเป็นอย่างดี และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายภายใต้งบประมาณและทรัพยากรที่จำกัดของโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดให้มีการประชุมจำนวน 4 ครั้ง ครั้งละ 4 ชั่วโมง โดยมีเป้าหมายผู้เข้าร่วมประชุมครั้งละ 25 คน รวม 100 คน อย่างไรก็ตาม การประชุมที่เกิดขึ้นจริงมีผู้เข้าร่วมจำนวนรวมทั้งสิ้น 107 คน และการประชุมในแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง ซึ่งเพียงพอให้ผู้เข้าร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นของตนทั้งในประเด็นหลักที่นำเสนอโดยผู้ดำเนินการประชุมและประเด็นเสริมอื่นๆ ที่ผู้เข้าร่วมประชุมต้องการเสนอแนะ

การดำเนินการประชุมในแต่ละครั้ง มีผู้ดำเนินการประชุม 3 คน ประกอบด้วย คุณอาคม ภูติภัทร์ ผู้ประสานงานตัวแทนชุมชน และคณะผู้วิจัย 2 คน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.สันติ ถิรพัฒน์ และ ดร.นราพงศ์ ศรีวิศาล โดยการดำเนินการประชุมจะเริ่มจากการชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย วัตถุประสงค์ของการประชุมกลุ่มย่อย และอธิบายถึงวิธีการให้ความรู้ทางการเงินแก่ครัวเรือนที่เคยปฏิบัติในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 จากการผสานความร่วมมือกับธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งรวมถึงเนื้อหาสาระและรูปแบบการให้ความรู้ เพื่อรับทราบข้อคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมประชุมว่าวิธีการและเนื้อหาสาระดังกล่าวมีความเหมาะสมแล้วหรือไม่กับครัวเรือนในชุมชน นอกจากนั้น เพื่อให้การประชุมทั้ง 4 ครั้ง ครอบคลุมประเด็นสำคัญที่ครบถ้วนและใกล้เคียงกัน ผู้ดำเนินการประชุมได้อธิบายถึงหัวข้อความรู้ทั้งหมดที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทางการเงินของครัวเรือนในชุมชน ซึ่งรวมถึงหลักการตามทฤษฎี ผลิตภัณฑ์ และเครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการออม (Saving) สินเชื่อ (Credit) ประกัน (Insurance) และการบริหารเงินสด (Cash Flow Management) เพื่อให้ผู้เข้าร่วม

ประชุมพิจารณาให้ความเห็นถึงความสำคัญและความเหมาะสมของการให้ความรู้ในประเด็นเหล่านี้แก่ครัวเรือนในชุมชนด้วย

3.2 ขั้นตอนการศึกษา

3.2.1 การวิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis)

โครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ทำการศึกษาการออมในระดับอุตมภาพ (Optimal Saving) โดยใช้แบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ภายใต้แนวคิดทฤษฎีการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life-cycle Hypothesis) และนำมาเปรียบเทียบกับระดับการออมที่ครัวเรือนออมแท้จริง การศึกษาพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการออมต่ำกว่าระดับการออมอุตมภาพ อย่างไรก็ตาม หลายตัวแปร (Parameter) ที่ใช้ในแบบจำลองในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ถูกกำหนดจากสมมติฐานของคณะผู้วิจัยซึ่งอ้างอิงจากข้อมูลทุติยภูมิอื่นๆ จากทฤษฎี หรือจากงานวิจัยก่อนหน้านี้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าค่าตัวแปร (Parameter) เหล่านี้มีความคลาดเคลื่อนจากความคิดหรือสถานการณ์จริงของครัวเรือน และส่งผลถึงความต่างระหว่างระดับการออมอุตมภาพและการออมที่แท้จริง ดังนั้น คณะผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) ของตัวแปร (Parameter) ต่างๆ เพื่อให้ทราบว่าความคลาดเคลื่อนของตัวแปรเหล่านี้จะมีผลต่อระดับการออมอุตมภาพที่คำนวณได้จากแบบจำลองมากหรือน้อยเพียงใด

<u>แบบจำลองเพื่อการคำนวณระดับการออมอุตมภาพ</u>

แบบจำลองเพื่อการคำนวณระดับการออมอุตมภาพในงานวิจัยนี้อาศัยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life-cycle Hypothesis, LCH) เป็นกรอบความคิดเชิงทฤษฎี โดยแนวคิดนี้อธิบายถึงพฤติกรรมการจัดสรรรายได้ตลอดช่วงชีวิต เพื่อให้ครัวเรือนได้รับอรรถประโยชน์จากการบริโภคที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตมีค่าสูงสุด โดยครัวเรือนจะอาศัยการออมเป็นหนึ่งในเครื่องมือเพื่อจัดสรรการบริโภคในแต่ละช่วงเวลาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว แบบจำลองนี้ได้ประยุกต์ใช้ตัวแบบของ Sripakdeevong, Stantcheva, and Townsend (2011) และมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แต่ละครัวเรือนสามารถมีชีวิตอยู่ได้นานที่สุดจนหัวหน้าครัวเรือนมีอายุครบ 100 ปี ตอนเริ่มต้นของแต่ละปี t ครัวเรือนจะต้องบริหารจัดการรายได้เพื่อการบริโภคและการออมโดยการเลือก (1) $c_t \in [0,1]$ คือ สัดส่วนของทรัพย์สินสุทธิ (Wealth) สำหรับการบริโภคในปีนั้น และ (2) $z_t \in [0,1]$ คือ สัดส่วนของทรัพย์สินที่เหลือจากการบริโภคในปีนั้นสำหรับการลงทุนในทรัพย์สินที่มีความเสี่ยง เพื่อให้ได้รับอรรถประโยชน์ (Utility) จากการบริโภคดังนี้

$$\max_{c_t, z_t} \mathrm{E}\left[\sum_{t=0}^{T-1} \alpha^t \left(\frac{c_t^{1-\kappa}}{1-\kappa}\right) + \beta\alpha^T \left(\frac{w_T^{1-\kappa}}{1-\kappa}\right)\right]$$

ภายใต้ข้อจำกัด

$$w_{t+1} = \left(r_t^r z_t + r^f (1 - z_t)\right)[(1 - c_t)w_t] + \mu_t + \gamma(\mu_t y_t - \mu_t) + \frac{x_{t+1}}{(1+\pi)^{t+1}}$$

โดยที่ตัวแปรและสัญลักษณ์ต่างๆ ในสมการของแบบจำลองมีความหมายดังนี้

$\mathrm{E}[.]$ คือ มูลค่าคาดหวัง (Expectation Value)

T คือ ระยะเวลามากสุดที่เป็นไปได้ในการดำรงชีพอยู่ ซึ่งในที่นี้ใช้ค่าเท่ากับ 100 ลบด้วยอายุปัจจุบันของหัวหน้าครัวเรือน

w_t คือ มูลค่าทรัพย์สินสุทธิ (Wealth) ที่ครัวเรือนถือครองตอนเริ่มต้นปีที่ t

μ_t คือ รายได้ที่ครัวเรือนคาดหวังว่าจะได้รับในปีที่ t

y_t คือ ตัวแปรสมมติให้มีการแจกแจงเป็นแบบ Log-normal กล่าวคือ $log\, y_t \sim N\left(-\frac{\sigma_y^2}{2}, \sigma_y^2\right)$ โดย σ_y คือค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ของรายได้สุทธิ

r_t^r คือ ผลตอบแทนจากการลงทุนในทรัพย์สินที่มีความเสี่ยง โดยกำหนดให้มีการแจกแจงเป็นแบบ log-normal กล่าวคือ $log\, r_t^r \sim N(\mu_r, \sigma_r^2)$ ซึ่งค่า μ_r ใช้เท่ากับ 0.052 และค่า σ_r ใช้เท่ากับ 0.32 คำนวณมาจากผลตอบแทนย้อนหลังในตลาดหุ้นไทยตั้งแต่ปี 2543 จนถึงปี 2556

r^f คือ ผลตอบแทนจากการลงทุนในทรัพย์สินที่ไม่มีความเสี่ยง

α คือ อัตราคิดลด (Discount Factor)

κ คือ ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient)

β คือ อัตรามรดก (Bequest Factor) ซึ่งเป็นค่าที่บ่งบอกถึงความห่วงใยต่อลูกหลานหรือต่อผู้ที่จะมารับมรดกจากครัวเรือน โดยค่าที่สูงขึ้นจะแสดงว่าครัวเรือนมีความห่วงใยต่อลูกหลานมากขึ้น

γ คือ อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) มีค่าในช่วง $[0,1]$ โดยค่าน้อยแสดงถึงการมีการปันส่วนความเสี่ยงกับครัวเรือนอื่นมาก ทำให้ความผันผวนของรายได้ครัวเรือนน้อยลง

x_t คือ จำนวนเงินสินไหมจากการประกันที่ครัวเรือนจะได้รับในปี $t+1$ หากหัวหน้าครัวเรือนเสียชีวิตหรือทุพพลภาพในปีที่ t หรือมีค่าเท่ากับศูนย์ในกรณีปกติ

π คือ อัตราเงินเฟ้อที่ใช้ปรับมูลค่าให้เป็นมูลค่าที่แท้จริง (Real Value)

ในส่วนของรายได้นั้น รายได้สุทธิแท้จริงของครัวเรือน (Realized Income) จะคำนวณมาจาก $\mu_t y_t$ อย่างไรก็ตาม มีงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนในชนบทไทยมีการแบ่งปันความเสี่ยง (Risk-sharing) ระหว่างกันครัวเรือนที่โชคร้ายได้รายได้น้อยกว่าปกติจะได้รับการช่วยเหลือ ในขณะที่ครัวเรือนที่รายได้มากกว่าปกติจะแบ่งปันครัวเรือนอื่น ซึ่งทำให้ค่าเฉลี่ยรายได้เท่าเดิมแต่มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานที่ต่ำลง ดังนั้น เพื่อที่จะสะท้อน

ลักษณะสังคมไทยแบบนี้ รายได้สุทธิแท้จริงของครัวเรือนหลังปรับการปันส่วนความเสี่ยงแล้ว (Risk-sharing-adjusted Realized Income) จะคำนวณมาจาก $\mu_t + \gamma(\mu_t y_t - \mu_t)$

นอกจากนี้ ยังมีข้อสมมติฐานเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายได้คาดหวัง μ_t กล่าวคือ ค่า μ_t จะลดลงร้อยละ 10 ต่อปีของรายได้ตอนอายุ 60 ปี และค่า μ_t ขึ้นอยู่กับสุขภาพของหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งเป็นได้ 3 สถานะ ได้แก่ สุขภาพเป็นปกติ (Healthy) ทุพพลภาพ (Disable) หรือเสียชีวิต (Dead) โดยหากหัวหน้าครัวเรือนทุพพลภาพหรือเสียชีวิตรายได้จะลดลงจากรายได้คาดหวังที่ควรจะเป็นในปีนั้น และสถานะทางสุขภาพของหัวหน้าครัวเรือน (h_t) เป็นตัวแปรหนึ่งในแบบจำลองที่กำหนดให้มีความน่าจะของเป็นการเปลี่ยนแปลงสถานะ (Transition Probability) ดังตารางที่ 3 โดยใช้ค่า $p_t^{disable}$ และ p_t^{death} ที่เปลี่ยนแปลงตามอายุหัวหน้าครัวเรือนและสอดคล้องกับตารางชีพของประชากรไทย

ตารางที่ 3 ความน่าจะของเป็นการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสุขภาพ (Transition Probability)

		h_{t+1}		
		Healthy	Disabled	Dead
h_t	Healthy	$(1-p_t^{death})(1-p_t^{disability})$	$(1-p_t^{death})p_t^{disability}$	p_t^{death}
	Disabled	0	$1-p_t^{death}$	p_t^{death}
	Dead	0	0	1

เพื่อทำการประเมินความเพียงพอของการออมของแต่ละครัวเรือน คณะผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบการออม (Saving Flow) ที่เกิดขึ้นจริงกับจำนวนที่ครัวเรือนควรออมเพิ่มให้ถึงระดับอุตมภาพในปีปัจจุบัน ซึ่งคำนวณมาจาก $(1-z_0^*)(1-c_0^*)w_0$ โดยสัญลักษณ์ * หมายถึงค่าอุตมภาพ (Optimal) ที่เป็นผลลัพธ์มาจากแบบจำลอง

<u>วิธีการวิเคราะห์ความอ่อนไหว</u>

การวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบ เป็นการวัดระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) โดยคิดเป็นร้อยละของสินทรัพย์ปัจจุบัน เทียบกับค่าของพารามิเตอร์ทั้ง 8 ตัวในระดับต่าง ๆ ซึ่งรายละเอียดของการปรับระดับของพารามิเตอร์แต่ละตัวจะได้อธิบายในบทที่ 5 โดยพารามิเตอร์ทั้ง 8 ตัวที่ทำการศึกษา ได้แก่

(1) ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient) ใช้สัญลักษณ์ κ

(2) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate) ใช้สัญลักษณ์ r_f

(3) อัตราคิดลด (Discount Factor) ใช้สัญลักษณ์ α

(4) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) ใช้สัญลักษณ์ σ_y

(5) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate) ใช้สัญลักษณ์ π

(6) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) ใช้สัญลักษณ์ γ

(7) อัตรามรดก (Bequest Factor) ใช้สัญลักษณ์ β

(8) ส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock) ใช้สัญลักษณ์ ξ

การวิเคราะห์ความอ่อนไหวทำการวิเคราะห์จากตัวแทนครัวเรือน 28 ครัวเรือน การเลือกตัวแทนทำโดยเรียงครัวเรือนทั้งหมดที่มีผลจากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ตามความแตกต่างสัมบูรณ์ของระดับการออมจริงและระดับการออมจากตัวแบบจากน้อยไปมาก จากนั้นจัดกลุ่มครัวเรือนเป็น 10 กลุ่มจากค่าเดไซล์ (Decile) และเลือก 3 ตัวแทนจากแต่ละกลุ่มอย่างสุ่ม ได้ 30 ครัวเรือน และตัดครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกเพียงหนึ่งคนออก 2 ครัวเรือน เนื่องจากไม่สามารถใช้ได้กับการวิเคราะห์อัตรามรดก

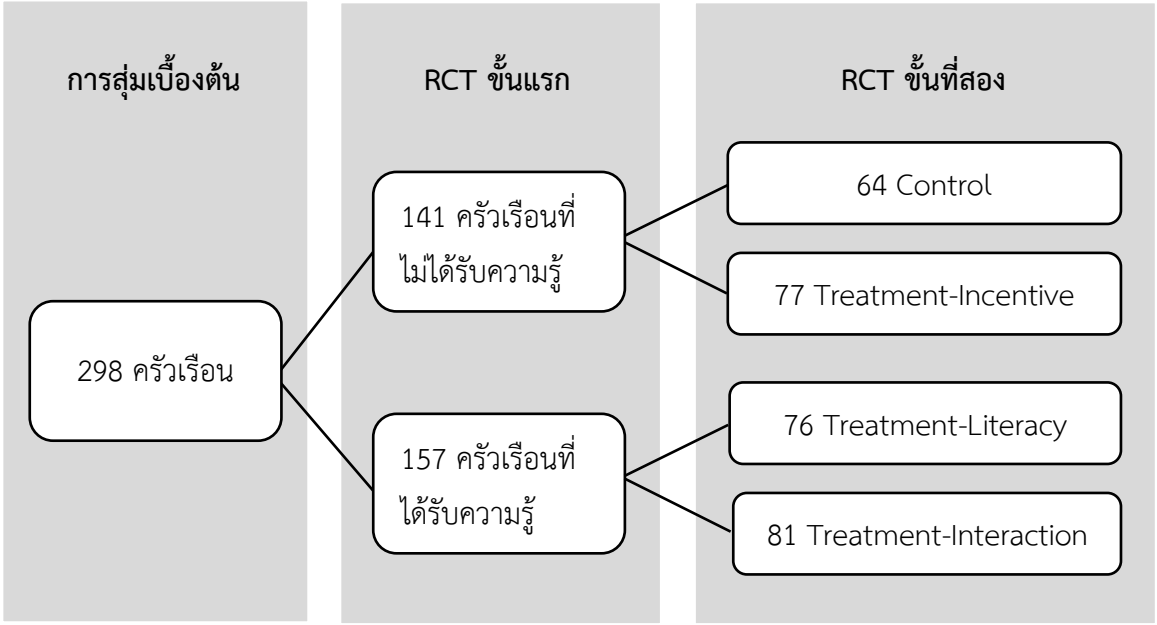
3.2.2 การศึกษาเปรียบเทียบผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงินและการให้แรงจูงใจต่อพฤติกรรมการออม

สมมติฐานจากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 คือ การให้ความรู้หรือทักษะทางการเงิน (Financial Education and Literacy) อาจมีผลต่อการเปลี่ยนพฤติกรรมการออมของครัวเรือนในชุมชน เนื่องจากการมีความรู้ทางการเงินทำให้ครัวเรือนสามารถตัดสินใจในการวางแผนทางการเงินและเลือกระดับการออมได้อย่างเหมาะสม จึงอาจช่วยกระตุ้นให้เกิดการออมที่เพิ่มขึ้นสำหรับครัวเรือนส่วนมากที่ยังออมไม่เพียงพอ ส่วนการให้แรงจูงใจในการออมซึ่งเป็นการกระตุ้นโดยตรงอาจมีประสิทธิผลที่ดีมากกว่าและประหยัดค่าใช้จ่ายกว่าการให้ความรู้ทางการเงิน ดังที่หลายงานวิจัยในต่างประเทศสรุปไว้ ตามที่กล่าวไว้แล้วในบททบทวนวรรณกรรม

เพื่อทดสอบสมมติฐานดังกล่าว คณะผู้วิจัยในโครงการฯ ระยะที่ 1 ได้ใช้วิธีการศึกษาโดยการทดลองควบคุมแบบสุ่ม หรือ Randomized Control Trial (RCT) จากครัวเรือนในชุมชนนอกเมืองของจังหวัดตราดที่เป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรของชีวิต ภายใต้การกำกับดูแลของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต โดยโครงการในระยะที่ 1 ได้ทำการสุ่มระดับชุมชนสองขั้นเพื่อแบ่งกลุ่มการทดลองเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้ การสุ่มขั้นแรกเพื่อเลือก 10 ชุมชนเพื่อให้ความรู้และทักษะเบื้องต้นทางการเงิน และการสุ่มขั้นที่สองเพื่อเลือก 5 ชุมชนจากชุมชนที่ได้รับความรู้ทางการเงินดังกล่าวและ 5 ชุมชนจากชุมชนที่ไม่ได้รับความรู้ทางการเงิน เพื่อให้ได้ 10 ชุมชนสำหรับให้แรงจูงใจในการออมโดยการลดราคาต้นทุนการออม ทั้งนี้ เหตุผลหลักของการสุ่มระดับชุมชนคือเพื่อป้องกันผลกระทบจากการที่ครัวเรือนเป้าหมายที่ได้รับความรู้ทางการเงินส่งผ่านความรู้ไปยังครัวเรือนเป้าหมายที่ไม่ได้รับความรู้ (Spill-over Effect) อันจะส่งผลให้การวัดประสิทธิภาพของการให้ความรู้ทางการเงินผิดพลาด เนื่องจากการสุ่มระดับชุมชนทำให้ครัวเรือนเป้าหมายไม่อยู่ในชุมชนเดียวกันจึงทำให้ครัวเรือนมีโอกาสสื่อสารกันยากขึ้น ดังนั้น การสุ่มในระดับชุมชนจึงช่วยลดปัญหาดังกล่าวที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ผลจากการสุ่มดังกล่าวทำให้คณะผู้วิจัยได้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 4 กลุ่ม คือ กลุ่ม

ควบคุม (Control) กลุ่มที่ได้รับความรู้และทักษะทางการเงินเพียงอย่างเดียว (Treatment-Literacy) กลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจในการออมเพียงอย่างเดียว (Treatment-Incentive) และกลุ่มที่ได้รับทั้งความรู้และทักษะทางการเงินและแรงจูงใจในการออม (Treatment-Interaction) ดังแสดงในรูปที่ 2

รูปที่ 2 การสุ่มเพื่อแบ่งกลุ่มสำหรับการทำการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ในโครงการระยะที่ 1

อย่างไรก็ตาม โครงการฯ ระยะที่ 2 สามารถเก็บข้อมูลครัวเรือนได้น้อยกว่าโครงการฯ ระยะที่ 1 ดังที่ได้อธิบายไว้ด้านบน ดังนั้น จำนวนครัวเรือนในแต่ละกลุ่ม RCT จึงน้อยกว่าของโครงการระยะที่ 1 ถึงแม้จำนวนหมู่บ้านในแต่ละกลุ่มเท่ากันทั้งสองโครงการ นอกจากนี้ การวัดผลของการทดลองควบคุมแบบสุ่มหรือ RCT โดยเปรียบเทียบตัวแปรวัดผลที่สนใจโดยตรง จะทำได้ก็ต่อเมื่อการสุ่มเลือกตัวอย่างเพื่อประเมินผลประสบความสำเร็จ กล่าวคือ ก่อนเริ่มทำการทดลอง กลุ่มควบคุมและกลุ่มที่จะทำการทดลองไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ อนึ่ง โครงการวิจัยในระยะที่ 1 มีข้อจำกัดด้านงบประมาณทำให้ไม่สามารถทำการสำรวจเบื้องต้น (Pre-survey) เพื่อคัดเลือกครัวเรือนที่มีลักษณะใกล้เคียงกันก่อนทำการสุ่มเพื่อทำการแบ่งกลุ่มการทดลองได้ ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลของครัวเรือนจากการสำรวจข้อมูลครั้งแรก และพิจารณาตัด (Truncate) ครัวเรือนที่มีข้อมูลสูงหรือต่ำผิดปกติ (Outlier) ออกจากการวัดผล ซึ่งในโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยพิจารณาตัด (Truncate) ครัวเรือนที่มีตัวแปรเกี่ยวกับการออมใน 2 percentile แรกและสุดท้ายของข้อมูลออก

ตารางที่ 4 ค่าเฉลี่ยของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมของแต่ละกลุ่ม RCT โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรกของทุกตัวอย่างครัวเรือนที่ทำการสัมภาษณ์ ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่า *F-statistics* และ *p-value* มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยของทั้ง 4 กลุ่ม RCT มีค่าเท่ากัน

	ควบคุม	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ	การทดสอบสมมติฐานทุกกลุ่มไม่ต่างจากกลุ่มควบคุม	
					F-Statistics	p-Value
เงินฝาก (Deposit)	79,541 (98,824)	64,738 (53362)	57,887 (60,336)	71,286 (61809)	1.414	0.25
เงินออม (Saving)	81,520 (99,468)	70,238 (73,774)	59,011 (62,080)	75,728 (65,308)	1.335	0.27
เงินฝากต่อสมาชิก (Per-capita Deposit)	27,553 (44,082)	19,525 (14,730)	21,187 (28,157)	21,337 (17,701)	1.206	0.32
เงินออมต่อสมาชิก (Per-capita Saving)	28,477 (44,860)	20,900 (19,232)	21,749 (29,240)	22,361 (17,953)	1.056	0.38
อัตราเงินฝาก (Deposit Rate)	3.33 (24.16)	0.09 (0.70)	-0.36 (2.28)	0.16 (0.84)	1.283	0.29

ตารางที่ 5 ค่าเฉลี่ยของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมของแต่ละกลุ่ม RCT โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรกของตัวอย่างครัวเรือนที่ผ่านการตัดข้อมูลที่ผิดปกติ (Outlier) ออกแล้ว ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่า *F-statistics* และ *p-value* มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยของทั้ง 4 กลุ่ม RCT มีค่าเท่ากัน

	ควบคุม	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ	การทดสอบสมมติฐานทุกกลุ่มไม่ต่างจากกลุ่มควบคุม	
					F-Statistics	p-Value
เงินฝาก (Deposit)	65,218 (50,194)	59,683 (45,375)	53,389 (37,323)	66,136 (49,944)	1.236	0.31
เงินออม (Saving)	66,820 (52,042)	60,346 (45,397)	54,705 (40,683)	70,852 (54,907)	1.655	0.18
เงินฝากต่อสมาชิก (Per-capita Deposit)	18,404 (14,122)	18,624 (13,920)	17,550 (14,000)	20,116 (15,606)	0.429	0.73
เงินออมต่อสมาชิก (Per-capita Saving)	18,896 (14,649)	18,790 (13,879)	18,208 (16,545)	21,204 (15,992)	0.588	0.62
อัตราเงินฝาก (Deposit Rate)	0.22 (0.54)	0.10 (0.23)	0.09 (0.54)	0.17 (0.37)	1.084	0.37

ตารางที่ 4 และ 5 แสดงค่าสถิติของข้อมูลก่อนและหลังมีการตัด (Truncate) ข้อมูลตามลำดับ โดยแต่ละตารางแสดงค่าเฉลี่ย, ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน, ค่า F-statistics และค่า p-value ของสมมติฐานว่างว่าแต่ละ

กลุ่ม RCT มีค่าเฉลี่ยเท่ากัน ถึงแม้ค่า p-values ที่ได้ไม่สามารถทำให้ปฏิเสธในภาพรวมได้ว่าค่าเฉลี่ยของแต่ละตัวแปรเท่ากันทุกกลุ่มทั้งก่อนและหลังตัดข้อมูล แต่หากพิจารณาความต่างของค่าเฉลี่ยของแต่ละกลุ่มเทียบกับกลุ่มควบคุมทีละคู่ ตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่าก่อนทำการตัดข้อมูล เงินฝาก เงินออม และอัตราเงินฝากของกลุ่ม Treatment-Literacy รวมถึงเงินออมต่อจำนวนสมาชิกครัวเรือนของกลุ่ม Treatment-Incentive ต่ำกว่าของกลุ่ม Control อย่างมีนัยสำคัญ แต่เมื่อได้ทำการตัด (Truncate) ข้อมูลที่ผิดปกติออกแล้วจะทำให้นัยสำคัญทางสถิติของความต่างจากกลุ่ม Control หายไป ทั้งนี้ ผลจากการตัด (Truncate) ข้อมูลที่ผิดปกติออกทำให้เหลือจำนวนครัวเรือนที่จะใช้ในการวัดผล RCT ทั้งสิ้น 298 ครัวเรือน แบ่งเป็น 64 ครัวเรือนในกลุ่มควบคุม (Control) 76 ครัวเรือนในกลุ่มที่ได้รับความรู้และทักษะทางการเงินเพียงอย่างเดียว (Treatment-Literacy) 77 ครัวเรือนในกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจในการออมเพียงอย่างเดียว (Treatment-Incentive) และ 81 ครัวเรือนในกลุ่มที่ได้รับทั้งความรู้และทักษะทางการเงินและแรงจูงใจในการออม (Treatment-Interaction)

ตารางที่ 6 ค่าเฉลี่ยของความต่างของตัวแปรที่เกี่ยวกับการออมระหว่างแต่ละกลุ่มที่ได้รับการทดลอง (Intervention) และกลุ่มควบคุม (Control) โดยคำนวณจากข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครั้งแรก ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า *p-value* ที่มาจากการทดสอบสมมติฐานว่าค่าเฉลี่ยไม่ต่างจากกลุ่มควบคุม (Control) * และ ** แสดงถึงความต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับนัยสำคัญ 10% และ 5% ตามลำดับ

	ข้อมูลทั้งหมด			ข้อมูลที่ถูกตัดแล้ว		
	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ
เงินฝาก (Deposit)	-14,803	-21,653**	-8,254	-5,535	-11,829	918
	(0.18)	(0.05)	(0.45)	(0.48)	(0.13)	(0.90)
เงินออม (Saving)	-11,282	-22,509*	-5,791	-6,474	-12,115	4,032
	(0.35)	(0.06)	(0.63)	(0.43)	(0.14)	(0.62)
เงินฝากต่อสมาชิก	-8,028*	-6,365	-6,216	220	-853	1,712
(Per-capita Deposit)	(0.07)	(0.15)	(0.16)	(0.93)	(0.73)	(0.48)
เงินออมต่อสมาชิก	-7,577	-6,727	-6,115	-106	-688	2,307
(Per-capita Saving)	(0.11)	(0.15)	(0.19)	(0.97)	(0.80)	(0.37)
อัตราเงินฝาก (Deposit Rate)	-3.24	-3.69*	-3.16	-0.12	-0.13	-0.05
	(0.12)	(0.08)	(0.14)	(0.14)	(0.14)	(0.59)

สำหรับการวัดผล โครงการในระยะที่ 1 ได้ทำการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครัวเรือน 3 ครั้ง และทำการทดลองให้ความรู้ทางการเงินและให้แรงจูงใจ โดยครั้งแรกของการเก็บข้อมูลได้ทำก่อนการทำการทดลองให้ความรู้ทางการเงินและการให้แรงจูงใจ ส่วนครั้งที่ 2 และ 3 ได้ทำหลังจากการให้ความรู้และแรงจูงใจแก่ครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างตามที่แบ่งไว้แล้วเป็นเวลาประมาณ 3 ถึง 5 เดือน ซึ่งเป็นการวัดผลกระทบที่ค่อนข้างกระชั้นเกินไป เนื่องจากโครงการฯ ระยะที่ 1 มีข้อจำกัดทางด้านระยะเวลา นอกจากนี้ครัวเรือนส่วนมากในกลุ่มตัวอย่างที่ทำการศึกษาไม่สะดวกให้การออมกับสถาบันการเงินอื่นนอกจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ฯ ซึ่งมีกฎว่าครัวเรือนต้องระบุจำนวนเงินที่จะออมตอนต้นปีและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงระหว่างปีได้ ส่งผลให้ครัวเรือนที่อาจต้องการเปลี่ยนระดับการออมอันเนื่องจากการทดลองของโครงการวิจัยระยะที่ 1

ไม่สามารถทำได้ภายใต้กรอบระยะเวลาของโครงการในระยะที่ 1 เพราะฉะนั้น โครงการในระยะที่ 2 นี้ จะใช้ข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ และการออมของครัวเรือนที่เก็บได้เพิ่มเติม เพื่อประเมินผลการเปลี่ยนแปลงระดับการออมของครัวเรือนจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 1 เปรียบเทียบกันระหว่าง 4 กลุ่ม RCT

ตัวแปรสำหรับวัดผลการวิจัย

เนื่องจากสมมติฐานสำหรับการศึกษาภายใต้โครงการนี้ เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเพิ่มขึ้นของระดับการออมเพื่อวัยสูงอายุ อันเกิดจากการประยุกต์ใช้กลไกการสร้างการออมที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม การวัดระดับการออมสามารถทำได้หลายวิธีซึ่งมีข้อดีและข้อเสียที่แตกต่างกัน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระดับการออมของครัวเรือนโดยใช้ตัวแปรหลายตัวแปรเพื่อช่วยในการวิเคราะห์ผลวิจัยดังต่อไปนี้

เงินฝากคงเหลือกับสถาบัน (Deposit) มีหน่วยเป็นบาท ตัวแปรนี้หมายรวมถึงการออมเงินกับบัญชีออมทรัพย์ กระแสรายวัน ฝากประจำ สลากออมสิน สลาก ธกส. หรือผลิตภัณฑ์ออมทรัพย์ต่างๆ ของสถาบันการเงิน กลุ่มออมทรัพย์ และกองทุนชุมชนต่างๆ ตัวแปรนี้เป็นหนึ่งในการวัดการออมอย่างง่ายและตรงไปตรงมา เนื่องจากผลิตภัณฑ์ออมทรัพย์เหล่านี้เป็นเครื่องมือทางการเงินหลักที่พัฒนามาเพื่อการออม นอกจากนี้ การวัดการออมโดยจำกัดแค่ผลิตภัณฑ์ออมทรัพย์มีข้อดีเนื่องจากบางครัวเรือนอาจไม่ได้มองการออมในรูปแบบอื่นว่าเป็นการออม อาทิ มองการปล่อยกู้หรือการเล่นแชร์วงเป็นการให้ความช่วยเหลือชั่วคราวแก่เพื่อนหรือญาติพี่น้อง มองการซื้อที่ดินหรือทรัพย์สินครัวเรือนว่าเป็นการซื้อเพื่อใช้งาน เป็นต้น ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่ากลไกการกระตุ้นการออมอาจจะส่งผลเฉพาะกับการออมในรูปแบบเงินฝากกับสถาบันและกองทุนต่างๆ เท่านั้น การรวมเงินออมอย่างไม่เป็นทางการอาจจะทำให้การวัดผลระดับการออมมีประสิทธิภาพน้อยลง

เงินฝากคงเหลือกับสถาบันต่อสมาชิกครัวเรือน (Per-capita Deposit) มีหน่วยเป็นบาทต่อคน ตัวแปรนี้คำนวณจากเงินฝากกับสถาบัน (Deposit) หารด้วยจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งมีข้อดีคือสามารถแยกผลของการเปลี่ยนแปลงเงินฝากที่เกิดจากความการเพิ่มหรือลดจำนวนสมาชิกครัวเรือนออกจากผลที่มาจากการให้ความรู้ทางการเงินหรือการให้แรงจูงใจได้ เนื่องจากบางครัวเรือนอาจมีการเพิ่มหรือลดจำนวนสมาชิกซึ่งมีผลต่อรายได้ ค่าใช้จ่าย และการออม เป็นต้นว่าบางครัวเรือนอาจมีสมาชิกที่ย้ายเข้ามาใหม่และนำบัญชีเงินฝากหรือทรัพย์สินอื่นๆ มาด้วย ทำให้เงินฝากโดยรวมของครัวเรือนเพิ่มขึ้นทั้งๆ ที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออม ในทางกลับกันตัวแปร Deposit อาจดีกว่าในกรณีที่สมาชิกครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงไม่มีผลต่อรายได้และรายจ่ายของครัวเรือน เช่น กรณีที่ครัวเรือนส่งลูกหลานไปเรียนต่างจังหวัดและครัวเรือนยังต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายให้อยู่ เป็นต้น

เงินฝากและเงินออมอย่างไม่เป็นทางการคงเหลือ (Saving) มีหน่วยเป็นบาท ตัวแปรนี้คำนวณเงินฝากกับสถาบัน (Deposit) บวกเงินหรือสิ่งของที่ครัวเรือนให้กู้ยืม คณะวิจัยพิจารณาใช้ตัวแปรนี้เนื่องจากกลไกการกระตุ้นการออมอาจจะส่งผลเฉพาะกับการออมในรูปแบบเงินออมอย่างไม่เป็นทางการหากครัวเรือนมีความไม่มั่นใจในผลิตภัณฑ์ทางการเงินของสถาบัน หรือหากครัวเรือนมีต้นทุนในการออมในรูปแบบเงินฝากกับสถาบันที่สูง โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนที่ห่างไกลจากตัวเมืองและไม่มีกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน นอกจากนี้ ในกรณีที่กลไกการกระตุ้นการออมด้วยวิธีการให้แรงจูงใจไม่ได้ทำให้ครัวเรือนออมมากขึ้น เพียงแต่นำเงินที่ได้รับเป็นแรงจูงใจในการออมไปฝากเพิ่มกับสถาบันหรือกองทุน และในขณะเดียวกันก็ไปลดระดับการออมในรูปแบบอื่น การวัดระดับการออมที่จำกัดแค่เงินฝากกับสถาบันและกองทุนต่างๆ อาจให้ข้อสรุปผิดเป็นว่ากลไกการกระตุ้นการออมส่งผลดี ทั้งๆ ที่ผลดังกล่าวเป็นเพียงผลต่อเงินฝากกับสถาบันและกองทุนต่างๆ ไม่ใช่ในภาพรวม อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยไม่ได้พิจารณาเฉพาะเงินออมอย่างไม่เป็นทางการแยกเป็นอีกตัวแปรหนึ่ง เพราะข้อมูลการออมอย่างไม่เป็นทางการของครัวเรือนจากการสำรวจมีจำกัด

เงินฝากและเงินออมอย่างไม่เป็นทางการคงเหลือต่อสมาชิกครัวเรือน (Per-capita Saving) มีหน่วยเป็นบาทต่อคน ตัวแปรนี้คำนวณจากเงินฝากและเงินออมอย่างไม่เป็นทางการคงเหลือ (Saving) หารด้วยจำนวนสมาชิกในครัวเรือน เหตุผลที่คณะผู้วิจัยพิจารณาตัวแปรนี้เหมือนกับการพิจารณาตัวแปร Per-capita Deposit เพิ่มเติมจากตัวแปร Deposit

อัตราการฝากเงินต่อรายได้ครัวเรือน (Deposit Rate) ตัวแปรนี้ไม่มีหน่วย คำนวณมาจากการเปลี่ยนแปลงของตัวแปร (Deposit) หารด้วยรายได้สุทธิของครัวเรือนในช่วงเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยจะไม่รวมครัวเรือนในหน่วยตัวอย่างที่มีรายได้ครัวเรือนเป็นค่าลบในการวิเคราะห์ เช่น ครัวเรือนที่ขาดทุนจากการทำธุรกิจ หรือครัวเรือนที่ลงทุนในการเกษตรแต่ยังไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เนื่องจากในกรณีดังกล่าวครัวเรือนอาจจะมีการนำเงินออมออกมาใช้ จึงทำให้จำนวนเงินที่ออมเพิ่มเป็นค่าลบ ซึ่งหากนำจำนวนเงินที่ออมเพิ่มดังกล่าวมาหารกับรายได้ที่เป็นค่าลบจะทำให้อัตราการออมต่อรายได้ครัวเรือนมีค่าเป็นบวก และอาจส่งผลให้การประเมินผลและการวิเคราะห์ผิดพลาด

ข้อดีของตัวแปรนี้ คือสามารถแยกผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมที่เกิดจากความแตกต่างของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและรายได้ครัวเรือนออกจากผลที่มาจากการให้ความรู้ทางการเงินหรือการให้แรงจูงใจได้ เนื่องจากครัวเรือนที่ได้รับรายได้มากกว่าปกติ (Positive Income Shock) จะมีแนวโน้มที่จะออมเงินเพิ่มมากกว่าครัวเรือนที่ได้รับรายได้ต่ำกว่าปกติ (Negative Income Shock) ดังนั้น การใช้อัตราการออมต่อรายได้ครัวเรือนจึงช่วยวัดผลจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมได้ดีกว่าระดับการออมหากตัวอย่างข้อมูลที่ใช้มีความหลากหลายของรายได้ครัวเรือนระหว่างกลุ่มมาก ถึงแม้ว่าข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ในโครงการนี้

จะมาจากการทำการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ซึ่งโดยเฉลี่ยจะไม่มีความแตกต่างระหว่างกลุ่มในด้านต่างๆ ที่นอกเหนือจาก Treatment ที่สนใจศึกษา

ตารางที่ 7 สรุปตัวแปรสำหรับวัดผลวิจัย

ชื่อตัวแปร	หน่วย (Unit)	คำอธิบาย
Deposit	บาท	เงินออมคงเหลือกับสถาบันการเงิน กลุ่มออมทรัพย์ และกองทุนชุมชนต่างๆ
Per-capita Deposit	บาทต่อคน	Deposit ต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือน
Saving	บาท	Deposit บวกเงินหรือสิ่งของที่ครัวเรือนให้กู้ยืมอื่นๆ
Per-capita Saving	บาทต่อคน	Saving ต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือน
Deposit Rate	-	การเปลี่ยนแปลงของ Deposit หารด้วยรายได้สุทธิของครัวเรือนในช่วงเวลาเดียวกัน

<u>การวัดผลของการวิจัย</u>

เพื่อทดสอบสมมติฐานดังกล่าวไว้ข้างต้น ว่าครัวเรือนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมเพื่อวัยสูงอายุไปในทางที่ดีอันเกิดจากการประยุกต์ใช้กลไกการสร้างการออมที่มีประสิทธิภาพหรือไม่ คณะผู้วิจัยสามารถเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรสำหรับการวัดผลวิจัยระหว่างกลุ่ม RCT ทั้ง 4 กลุ่มได้เลยหากการสุ่มเพื่อแบ่งกลุ่มประสบความสำเร็จ กล่าวคือ ก่อนเริ่มทำการทดลองไม่มีความต่างระหว่างกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากการทดลองควบคุมแบบสุ่ม (RCT) ได้ควบคุมปัจจัยหรือตัวแปรต้นอื่นๆ ที่อาจส่งผลต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือนแล้วตามทฤษฎี ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้การวิเคราะห์ด้วยสมการถดถอย (Regression Analysis) เพื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของแต่ละกลุ่มว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติหรือไม่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

$$\begin{aligned} y_{it} = \; & \alpha_1 + \beta_1 L_i + \phi_1 I_i + \gamma_1 L_i I_i + \\ & \alpha_2 T2 + \beta_2 T2_t L_i + \phi_2 T2_t I_i + \gamma_2 T2_t L_i I_i + \\ & \alpha_3 T3 + \beta_3 T3_t L_i + \phi_3 T3_t I_i + \gamma_3 T3_t L_i I_i + \\ & \alpha_4 T4 + \beta_4 T4_t L_i + \phi_4 T4_t I_i + \gamma_4 T4_t L_i I_i + \epsilon_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

โดยที่ y_{it} คือ ตัวแปรสำหรับวัดผลวิจัย ที่บ่งชี้ถึงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนที่ i จากการสัมภาษณ์ครั้งที่ t โดยตัวแปรสำหรับวัดผลวิจัยในการศึกษานี้มี 5 ตัว ดังที่ได้อธิบายในส่วนก่อนหน้านี้ และสรุปไว้ในตารางที่ 3 ด้านล่าง

L_i เป็นตัวแปรหุ่นมีค่าเท่ากับ 1 หากครัวเรือน i อยู่ในกลุ่มที่ได้รับความรู้ทางการเงิน (Literacy)

I_i เป็นตัวแปรหุ่นมีค่าเท่ากับ 1 เมื่อครัวเรือน i อยู่ในกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจในการออม (Incentive)

$T2_t$ เป็นตัวแปรหุ่นมีค่าเท่ากับ 1 เมื่อข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 2

$T3_t$ เป็นตัวแปรหุ่นมีค่าเท่ากับ 1 เมื่อข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 3

$T4_t$ เป็นตัวแปรหุ่นมีค่าเท่ากับ 1 เมื่อข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 4(ข้อมูลภายใต้โครงการฯ ระยะที่2)

ϵ_{it} คือ Error Term

และค่าสัมประสิทธิ์ $\beta, \gamma, \phi,$ และ α ต่างๆ จะบอกถึงค่าที่เกี่ยวข้องกับเฉลี่ยของ y ของแต่ละกลุ่มจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ t โดยมีหน่วยเดียวกับหน่วยของตัวแปร y

ตัวอย่างเช่น สำหรับกลุ่มควบคุม (Control) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่มีการให้ความรู้ทางการเงินและแรงจูงใจในการออม ตัวแปร L_i และ I_i จะมีค่าเท่ากับ 0 ดังนั้น สมการถดถอยของกลุ่มนี้ สำหรับการสัมภาษณ์ครั้งแรกที่มีค่า $T2_t = T3_t = T4_t = 0$ จะลดรูปเป็น $y_{it} = \alpha_1 + \epsilon_{it}$ และสำหรับการสัมภาษณ์ครั้งที่ 4 ที่มีค่า $T2_t = T3_t = 0$ ในขณะที่ $T4_t = 1$ สมการจะลดรูปเป็น $y_{it} = \alpha_1 + \alpha_4 + \epsilon_{it}$ หมายความว่า หากใช้ตัวแปร y คือ Deposit จะได้ว่า

α_1 คือ ค่าเฉลี่ยของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่มควบคุม (Control) จากการสัมภาษณ์ครั้งแรก

$\alpha_1 + \alpha_4$ คือ ค่าเฉลี่ยของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่มควบคุม (Control) จากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 4 และ α_4 คือ ค่าเฉลี่ยของการเปลี่ยนแปลงของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่มควบคุม (Control) จากการสัมภาษณ์ครั้งที่ 1 ไปครั้งที่ 4 ซึ่งหากมีค่าเป็นลบหมายถึงครัวเรือนในกลุ่มนี้โดยเฉลี่ยลดระดับเงินฝากลง

สำหรับกลุ่มที่ได้รับการทดลอง (Intervention) อาทิ กลุ่มที่ได้รับความรู้และทักษะทางการเงินอย่างเดียว (Literacy) ตัวแปร $L_i = 1$ และ $I_i = 0$ ดังนั้น สมการถดถอยของกลุ่มนี้ สำหรับการสัมภาษณ์ครั้งแรกที่มีค่า $T2_t = T3_t = T4_t = 0$ สมการจะลดรูปเป็น

$$y_{it} = \alpha_1 + \beta_1 + \epsilon_{it}$$

และสำหรับการสัมภาษณ์ครั้งที่ 4 ที่มีค่า $T2_t = T3_t = 0$ แต่ค่า $T4_t = 1$ สมการจะลดรูปเป็น

$$y_{it} = \alpha_1 + \alpha_4 + \beta_1 + \beta_4 + \epsilon_{it}$$

หมายความว่า หากใช้ตัวแปร y คือเงินฝาก (Deposit)

จะได้ว่า $\alpha_1 + \beta_1$ คือ ค่าเฉลี่ยของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่ม Literacy จากการสัมภาษณ์ครั้งแรก

$\alpha_1 + \beta_1 + \alpha_4 + \beta_4$ คือ ค่าเฉลี่ยของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่ม Literacy จากการสัมภาษณ์ครั้งที่4 และ $\alpha_4 + \beta_4$ คือ ค่าเฉลี่ยของการเปลี่ยนแปลงของเงินฝากของครัวเรือนในกลุ่ม Literacy จากครั้งที่1 ไปครั้งที่ 4 ซึ่งหากมีค่าเป็นลบหมายถึงครัวเรือนในกลุ่มนี้โดยเฉลี่ยลดระดับการบริโภคลง

เพราะฉะนั้น ด้วยสมการถดถอย (1) ดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงสามารถวัดผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนในแต่ละกลุ่ม RCT ได้โดยดูจากนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ของค่าสัมประสิทธิ์ต่างๆ ดังสรุปได้ในตารางที่ 8

ตารางที่ 8 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลสำหรับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของแต่ละกลุ่ม

กลุ่ม	การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออม		
	ครั้งที่ 2 จากครั้งที่ 1	ครั้งที่ 3 จากครั้งที่ 1	ครั้งที่ 4 จากครั้งที่ 1
Control (C)	α_2	α_3	α_4
Literacy (L)	$\alpha_2 + \beta_2$	$\alpha_3 + \beta_3$	$\alpha_4 + \beta_4$
Incentive (I)	$\alpha_2 + \phi_2$	$\alpha_3 + \phi_3$	$\alpha_4 + \phi_4$
Interaction (LI)	$\alpha_2 + \beta_2 + \phi_2 + \gamma_2$	$\alpha_3 + \beta_3 + \phi_3 + \gamma_3$	$\alpha_4 + \beta_4 + \phi_4 + \gamma_4$

นอกจากนี้ เนื่องจากการสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลครั้งที่ 2 และ 3 ภายใต้โครงการฯ ระยะที่ 1 เป็นการติดตามการเปลี่ยนแปลงที่เพียงไม่กี่เดือนหลังจากการทำการทดลอง ในขณะที่การเก็บข้อมูลครั้งที่ 4 ภายใต้โครงการฯ ระยะที่ 2 นี้ทิ้งระยะห่างเป็นเวลาเกือบสองปี จึงอาจเรียกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของครั้งที่ 2 และ 3 เทียบครั้งที่ 1 นั้นเป็นการตอบสนองของครัวเรือนอย่างทันทีทันใด (Immediate Response) ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงที่อาจเห็นได้จากการเก็บข้อมูลครั้งที่ 4 เป็นผลในระยะยาว (Long-term Response) เพราะฉะนั้น คณะผู้วิจัยจึงพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของครั้งที่ 4 เทียบกับครั้งที่ 2 และ 3 ด้วย หากครัวเรือนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในครั้งที่ 2 หรือ 3 และผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในครั้งที่ 4 อาจเรียกได้ว่าครัวเรือนมีการเปลี่ยน แปลงพฤติกรรมอย่างยั่งยืน ตารางที่ 9 ด้านล่างสรุปค่าสัมประสิทธิ์ต่างๆ ที่คณะผู้วิจัยจะพิจารณาเพื่อดูความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของแต่ละกลุ่ม RCT

ตารางที่ 9 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลสำหรับความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออม

กลุ่ม	ความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออม	
	การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4 เทียบกับครั้งที่ 2	การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4 เทียบกับครั้งที่ 3
C	$\alpha_4 - \alpha_2$	$\alpha_4 - \alpha_3$
L	$(\alpha_4 - \alpha_2) + (\beta_4 - \beta_2)$	$(\alpha_4 - \alpha_3) + (\beta_4 - \beta_3)$
I	$(\alpha_4 - \alpha_2) + (\phi_4 - \phi_2)$	$(\alpha_4 - \alpha_3) + (\phi_4 - \phi_3)$
LI	$\alpha_4 - \alpha_2 + \beta_4 - \beta_2 + \phi_4 - \phi_2 + \gamma_4 - \gamma_2$	$\alpha_4 - \alpha_3 + \beta_4 - \beta_3 + \phi_4 - \phi_3 + \gamma_4 - \gamma_3$

อย่างไรก็ตาม ผลสัมฤทธิ์ของการแทรกแซง (Intervention) ด้วยแต่ละกลไกการสร้างการออมที่ทำการทดลองนั้น ไม่สามารถสรุปได้จากการพิจารณาเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นของกลุ่มที่ได้รับการแทรกแซง (Intervention) เท่านั้น แต่ต้องพิจารณาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มที่ได้รับการแทรกแซงกับการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มควบคุม (Control) เนื่องจากอาจมีปัจจัยภายนอกอื่นๆ ที่ส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมในภาพรวมของประชากรไปในทางที่ดีขึ้น เช่น สภาพเศรษฐกิจที่ดีขึ้น หรือฤดูกาลเก็บเกี่ยวและขายผลไม้ ที่อาจส่งผลให้ครัวเรือนส่วนมากในจังหวัดตราดมีรายได้และการฝากเงินเพิ่มขึ้น ทำให้ตัวแปร Deposit เพิ่มขึ้นถึงแม้จะไม่ได้รับการแทรกแซงแต่อย่างใด เป็นต้น เพราะฉะนั้น ค่าสัมประสิทธิ์ที่จะตอบถึงผลสัมฤทธิ์ของการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Literacy) จะต้องเป็นการ

เปลี่ยนแปลงของกลุ่มดังกล่าวเทียบกับค่าของกลุ่มควบคุม (Control) เช่น จากตารางที่ 7 ด้านบน ค่าเฉลี่ยของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมจากข้อมูลสัมภาษณ์ครั้งที่ 4 เทียบครั้งที่ 1 ของกลุ่มควบคุม (Control) คือ α_4 และค่าเฉลี่ยการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มที่ได้รับการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Literacy) คือ $\alpha_4 + \beta_4$ ดังนั้น ค่าที่สามารถใช้วัดผลสัมฤทธิ์ของการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน คือ การที่ β_4 มีค่าเป็นบวก เป็นต้น ตารางที่ 10 สรุปค่าสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่ม และตารางที่ 11 สรุปค่าสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่ม

ตารางที่ 10 สรุปสัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่ม

ระหว่างกลุ่ม	ผลต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่ม		
	ครั้งที่ 2 จากครั้งที่ 1	ครั้งที่ 3 จากครั้งที่ 1	ครั้งที่ 4 จากครั้งที่ 1
L – C	β_2	β_3	β_4
I – C	ϕ_2	ϕ_3	ϕ_4
LI – C	$\beta_2 + \phi_2 + \gamma_2$	$\beta_3 + \phi_3 + \gamma_3$	$\beta_4 + \phi_4 + \gamma_4$
I – L	$\phi_2 - \beta_2$	$\phi_3 - \beta_3$	$\phi_4 - \beta_4$
LI – L	$\phi_2 + \gamma_2$	$\phi_3 + \gamma_3$	$\phi_4 + \gamma_4$
LI – I	$\beta_2 + \gamma_2$	$\beta_3 + \gamma_3$	$\beta_4 + \gamma_4$

ตารางที่ 11 สัมประสิทธิ์ที่ใช้วัดผลต่างของความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมระหว่างกลุ่ม

ระหว่างกลุ่ม	ผลต่างของความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมระหว่างกลุ่ม	
	การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4 เทียบกับครั้งที่ 2	การเปลี่ยนแปลงครั้งที่ 4 เทียบกับครั้งที่ 3
L – C	$\beta_4 - \beta_2$	$\beta_4 - \beta_3$
I – C	$\phi_4 - \phi_2$	$\phi_4 - \phi_3$
LI – C	$\beta_4 - \beta_2 + \phi_4 - \phi_2 + \gamma_4 - \gamma_2$	$\beta_4 - \beta_3 + \phi_4 - \phi_3 + \gamma_4 - \gamma_3$
I – L	$(\phi_4 - \phi_2) - (\beta_4 - \beta_2)$	$(\phi_4 - \phi_3) - (\beta_4 - \beta_3)$
LI – L	$\phi_4 - \phi_2 + \gamma_4 - \gamma_2$	$\phi_4 - \phi_3 + \gamma_4 - \gamma_3$
LI – I	$\beta_4 - \beta_2 + \gamma_4 - \gamma_2$	$\beta_4 - \beta_3 + \gamma_4 - \gamma_3$

3.2.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐภาวะและความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี” (Subjective Well-being) หรือ SWB ของครัวเรือน คณะผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ด้วยสมการถดถอย (Regression Analysis) จากข้อมูลตัดขวาง (Cross-sectional Data) ที่มาจากการสัมภาษณ์ครัวเรือนในโครงการวิจัยในระยะที่ 2 ดังนี้

$$SWB_i = \beta_0 + \beta_1 income_i + \beta_2 consumption_i + \beta_3 deposit_i + u_i$$

โดยตัวแปรต้น (Regressors) เป็นตัวแปรที่สะท้อนเศรษฐภาวะของครัวเรือน ได้แก่ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ค่าการบริโภคเฉลี่ยต่อเดือน และเงินฝากของครัวเรือน ซึ่งตัวแปรทั้งหมดที่ใช้วัดเป็นค่าเฉลี่ยต่อจำนวนสมาชิกครัวเรือนเพื่อควบคุมความต่างของค่าของตัวแปรเหล่านี้ที่เกิดจากความหลากหลายของจำนวนสมาชิกครัวเรือน และตัวแปร SWB ตาม (Regressand) เป็นค่าของ“ความกินดีอยู่ดี” (Subjective Well-being) จากการสำรวจที่วัดด้วยวิธีต่างๆ ดังต่อไปนี้

SWB-1 เป็นคะแนนเฉลี่ยความพอใจกับชีวิตความเป็น (Evaluative) อยู่ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่ระดับใดในปัจจุบัน
- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับฐานะทางการเงินระดับใดในปัจจุบัน
- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับสุขภาพ (สุขภาวะ) ระดับใดในปัจจุบัน

SWB-2 เป็นคะแนนเฉลี่ยความสุขโดยรวม (Experience or Hedonic Well-being) ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวมีความสุขมากน้อยเพียงใดเมื่อวานนี้
- โดยรวมครัวเรือนมีความกังวลโศกเศร้ามากน้อยเพียงใดเมื่อวานนี้

SWB-3 เป็นคะแนนการทำในสิ่งที่คุณค่าและเป้าหมายในชีวิต (Eudemonic) ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวเรือนได้ทำในสิ่งที่มีคุณค่า (ในสิ่งที่ถูกต้อง) มากน้อยเพียงใด

ผลจากการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ β ของตัวแปรทางเศรษฐภาวะต่างๆ จะถูกนำไปทดสอบสมมติฐานเพื่อหานัยสำคัญทางสถิติของความสัมพันธ์ (Correlation) ของตัวแปรนั้นๆ กับความกินดีอยู่ดีที่ประเมินโดยครัวเรือน โดยการทดสอบสมมติฐานนั้นจะใช้ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานแบบคลัสเตอร์ (Cluster Standard Error) ระดับหมู่บ้าน

บทที่ 4
ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำประชุมกลุ่มย่อย

เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมการออมและแนวทางในการสร้างกลไกในการส่งเสริมการออมของครัวเรือนในชุมชน โครงการวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาในหลายรูปแบบ ดังอธิบายในรายละเอียดในบทที่ 3 ก่อนหน้านี้ บทนี้นำเสนอส่วนหนึ่งของการศึกษาที่ได้จากการศึกษาจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ ทั้งจากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น โดยผลการศึกษาที่ได้และนำมาเสนอในบทนี้สามารถสรุปได้เป็นสามส่วนหลัก ได้แก่ ข้อสรุปความคิดเห็นและพฤติกรรมของครัวเรือนที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก แนวทางสำหรับพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงินเพื่อครัวเรือนในชุมชน และผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)” ของครัวเรือนจากข้อมูลการสัมภาษณ์ครัวเรือนด้วยแบบสอบถาม

4.1 ข้อสรุปจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการสัมภาษณ์ 26 ครัวเรือนจาก 17 หมู่บ้านตามที่อธิบายในส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูลข้างต้น สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ ดังต่อไปนี้

ประเด็นสำคัญลำดับแรก คือ ทั้ง 26 ครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์เชิงลึกเห็นถึงความสำคัญของการออม ถึงแม้จะมีสาเหตุหรือจุดมุ่งหมายในการออมที่แตกต่างกันออกไป โดยสาเหตุที่ทำให้ครัวเรือนเห็นความสำคัญของการออมมากที่สุด คือ เพื่อการศึกษาของสมาชิกในครอบครัว (คิดเป็นร้อยละ 61.54) ซึ่งครัวเรือนที่ไม่ได้ออมเพื่อการศึกษานั้น พบว่าเป็นครัวเรือนที่ไม่มีภาระต้องส่งเสียสมาชิกในวัยเรียน หรือบุตรหลานใกล้จบการศึกษาแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีการออมเพื่อส่วนนี้ อาทิ ครัวเรือน 808 มีบุตรสองคน คนที่หนึ่งเพิ่งสำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ส่วนคนที่สองกำลังศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ชั้นปีที่ 3 ใกล้จบมาประกอบอาชีพเองได้แล้ว และครัวเรือน 1013 ซึ่งบริหารจัดการทางการเงินแยกกับสามีและสามีเป็นผู้รับผิดชอบค่าเล่าเรียนบุตร เป็นต้น รองลงมาคือการออมเพื่อค่ารักษาพยาบาลยามเจ็บป่วยหรือค่าดูแลสุขภาพ และการออมเพื่อไว้ใช้ในอนาคต ซึ่งมีอัตราส่วนที่เท่ากัน (คิดเป็นร้อยละ 42.31) ทั้งนี้สาเหตุสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนตระหนักถึงความสำคัญของการออมเหล่านี้พบได้ทั้งกลุ่มที่มีค่าเดไซล์ต่ำ กลาง และสูง หรือกล่าวอีกทางหนึ่งคือมีทั้งกลุ่มตัวอย่างที่ออมเหมาะสมแล้วและยังไม่เหมาะสมเทียบกับระดับการออมอุตมภาพตามแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์

ในทางกลับกัน พบว่ามีสาเหตุที่ลดทอนความสำคัญของการออมสำหรับบางครัวเรือนด้วยเช่นกัน เป็นต้นว่า ครัวเรือน 201 กล่าวว่า “ถ้าจำเป็นฉุกเฉินพอหยิบยืมพี่น้องได้ หรืออาจได้รับการช่วยเหลือโดยไม่ต้องคืน” ครัวเรือน 1915 กล่าวว่า “ถ้ามีเหตุจำเป็นสามารถขอความช่วยเหลือจากแม่แฟนหรือพ่อเลี้ยงได้” และครัวเรือน 310 ให้สัมภาษณ์ว่า “เคยยืมเงินญาติสูงสุด 100,000 บาท โดยไม่เสียดอกเบี้ย เพื่อใช้ในการซื้อรถตู้

เพื่อประกอบธุรกิจ” อย่างไรก็ตาม มีเพียงครัวเรือนเป็นส่วนน้อยที่มีความสามารถในการหยิบยืมหรือขอความช่วยเหลือดังกล่าว โดยครัวเรือนเหล่านั้นเป็นครัวเรือนที่อยู่ในเดไซล์สูง มีระดับการออมที่สูงกว่าระดับการออมอุตมภาพจากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 และยังเห็นถึงความสำคัญของการออมในภาพรวม ดังนั้น เหตุผลนี้จึงไม่สามารถอธิบายถึงสาเหตุที่โครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 พบว่าครัวเรือนส่วนมากมีการออมที่ไม่เพียงพอได้ นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ถามถึงสาเหตุอื่นๆ ที่อาจลดความสำคัญของการออมของครัวเรือน ได้แก่ การกู้เงินจากบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติได้โดยง่ายและเพียงพอในยามฉุกเฉิน และการซื้อประกันที่สามารถชดเชยได้อย่างเพียงพอในกรณีฉุกเฉิน เป็นต้น แต่ไม่มีครัวเรือนใดเลยที่เห็นว่าปัจจัยเหล่านี้จะสามารถปฏิบัติได้จริงและช่วยลดความจำเป็นของการออมสำหรับครัวเรือนตนได้

ประเด็นถัดมาคือความคิดเห็นต่อระดับของการออมที่เหมาะสมและเพียงพอของแต่ละกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนพบว่า ส่วนมาก (คิดเป็นร้อยละ 69.23) มีความเห็นว่าการออมในครัวเรือนของตนเองมีความเหมาะสมแล้วเมื่อเทียบกับรายได้ของครัวเรือนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนที่อยู่ในกลุ่มนี้ส่วนมาก (ร้อยละ 34.62 ของครัวเรือนที่ให้การสัมภาษณ์ทั้งหมด) คิดว่าการออมของครัวเรือนตนถึงแม้จะเหมาะสมกับกำลังความสามารถทางการเงินในปัจจุบัน แต่ยังอยู่ในระดับที่ไม่เพียงพอนั่นคือน้อยเกินไป สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งจากการประมวลคำตอบในข้อนี้ คือผู้ให้สัมภาษณ์ที่คิดว่าครัวเรือนตนยังออมน้อยไปเหล่านี้มีทั้งครัวเรือนที่อยู่ในเดไซล์ต่ำ กลาง และสูง เช่น ครัวเรือน 101 และ 1007 เป็นครัวเรือนในเดไซล์ที่ 1 ครัวเรือน 1818 เป็นครัวเรือนในเดไซล์ที่ 4 และครัวเรือน 1515 และ 1206 เป็นครัวเรือนในเดไซล์ที่ 9 และ 10 ตามลำดับ เป็นต้น ข้อมูลดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าคำจำกัดความของคำว่า “เพียงพอ” ตามความคิดเห็นของครัวเรือน (Subjective Opinion) และตามทฤษฎีนั้นมีความหมายต่างกัน โดยทฤษฎีจะประเมินความเพียงพอตามเศรษฐภาวะของแต่ละครัวเรือน ในขณะที่หลายครัวเรือนมองความเพียงพอเป็นระดับที่ตนปรารถนาจะได้อยู่อย่างสบาย โดยครัวเรือนหวังว่าจะสามารถออมได้ถึงระดับที่ “เพียงพอ” หากมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นหรือเศรษฐภาวะดีขึ้น เช่นกรณีของครัวเรือน 1515 ที่ออมมากกว่าระดับการอุตมภาพค่อนข้างมากอยู่แล้วนั้นให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันตนออมเดือนละประมาณ 2,500 บาท กับกลุ่มสัจจะฯ และส่งประกันออมทรัพย์เดือนละ 2,560 บาท ครบ 20 ปีได้คืน 150 เปอร์เซ็นต์ แต่ยังเป็นการออมที่น้อยไปเพราะต้องจ่ายหนี้บัตรเครดิตอีกเดือนละ 4,000 บาท หากหนี้บัตรเครดิตหมดแล้วจะเพิ่มการออมขึ้น ส่วนครัวเรือน 101 กล่าวว่าตนยังออม “ไม่พอแต่เหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่ตอนนี้” และให้ข้อมูลว่าครัวเรือนตนออมเดือนละไม่ถึงหนึ่งพันบาทกับกลุ่มสัจจะ และขณะที่สัมภาษณ์นี้มีเงินเก็บเพียงประมาณ 40,000 – 50,000 บาท แต่คิดว่าควรจะต้องมี 200,000 บาท ถึงจะพอสำหรับลูก 2 คน โดยครัวเรือนนี้อธิบายว่ามีรายจ่ายต่อเดือนสูงถึงประมาณ 25,000 บาท หากสถานการณ์ดีขึ้นทำให้สามารถลดรายจ่ายที่จำเป็นลงได้ จะสามารถออมได้มากขึ้น อันดับรองลงมาในกลุ่มที่คิดว่าครัวเรือนตนออมได้เหมาะสมแล้ว คือครัวเรือนที่คิดว่ามีการออมในระดับที่พอดีแล้ว (คิดเป็นร้อยละ 30.77) และมีเพียงครัวเรือนเป็นส่วนน้อย (คิดเป็นร้อยละ 3.85) ที่คิดว่ามีการออมที่ “มากเกินพอแล้ว” ซึ่งได้แก่ ครัวเรือน 1013

สำหรับครัวเรือนที่คิดว่าการออมยังอยู่ในระดับที่ไม่เหมาะสมและไม่เพียงพอนั้นมีจำนวนไม่น้อย (คิดเป็นร้อยละ 30.77 ของครัวเรือนที่ให้การสัมภาษณ์ทั้งหมด) และพบได้ในเดไซล์ที่หลากหลายเช่นเดียวกับ

ครัวเรือนที่เห็นว่าตนออมได้เหมาะสมแต่ยังไม่เพียงพอ อาทิ ครัวเรือน 407, 1917, 310, 303, 1018 และ 1115 ในเดไซล์ที่ 3, 5, 6, 7, 9 และ 10 ตามลำดับ เป็นต้น โดยครัวเรือนในกลุ่มนี้มีความเห็นส่วนตัว (Subjective Opinion) ต่อระดับการออมที่เหมาะสมและเพียงพอที่เชื่อมโยงกับระดับที่ตนปรารถนาหากเศรษฐภาวะดีขึ้น คล้ายกับครัวเรือนที่เห็นว่าตนออมได้เหมาะสมแต่ยังไม่เพียงพอด้วยเช่นกัน

จากการพิจารณาถึงสาเหตุที่มีผลต่อระดับความสามารถในการออมของแต่ละกลุ่มตัวอย่างครัวเรือน พบว่า มีสาเหตุหลักที่ส่งผลกระทบโดยตรงอยู่ 3 รูปแบบ โดยสาเหตุที่มีจำนวนครัวเรือนตอบมากที่สุดคือการนำเงินไปลงทุนต่อ (คิดเป็นร้อยละ 61.54) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการนำเงินไปลงทุนในธุรกิจการเกษตร โดยเฉพาะสวนผลไม้และยางพารา ตัวอย่างเช่น ครัวเรือน 310 ให้ข้อมูลว่าไม่สามารถออมได้มากขณะนี้ เนื่องจากเพิ่งลงทุนปลูกเงาะและมังคุดได้ประมาณ 2 ปี ต้องรออีก 5-6 ปี จึงจะมีรายได้จากการเก็บเกี่ยวผลผลิตในส่วนนี้ นอกจากนี้ ครัวเรือนนี้ยังเพิ่งกู้เงินจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อทำระบบน้ำในสวนยางพารา จึงมีภาระในการผ่อนคืนเงินกู้เพิ่มขึ้นจากปกติด้วย ครัวเรือน 1806 ซึ่งเป็นครัวเรือนในเดไซล์ที่ 2 ที่มีการออมจริงต่ำกว่าระดับการออมอุตมภาพมาก เป็นอีกครัวเรือนที่มีการลงทุนทำสวนยางพาราและยังไม่สามารถเก็บรายได้จากการทำสวนในระยะนี้ ครัวเรือน 407 เล่าว่าเพิ่งกู้เงินจำนวน 50,000 บาท เพื่อลงทุนในสวนทุเรียน และต้องรออีก 4-5 ปี จึงสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตออกขายได้ เป็นต้น

สาเหตุรองลงมาคือการจ่ายคืนหนี้สิน (คิดเป็นร้อยละ 23.08) ส่วนใหญ่เป็นหนี้สินที่เกิดจากการซื้อสินทรัพย์ที่มีขนาดใหญ่และมูลค่ามาก เช่น ครัวเรือน 911 มีภาระผ่อนรถยนต์ ครัวเรือน 1607 มีภาระผ่อนรถจักรยานยนต์นอกเหนือจากเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ครัวเรือน 1716 มีภาระผ่อนบ้านและรถจักรยานยนต์ เป็นต้น

ส่วนสาเหตุสุดท้าย คือ ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของสมาชิกในครัวเรือนที่สูง แต่คิดเป็นสัดส่วนที่ไม่มากนัก (ร้อยละ 19.23) เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่ที่ให้สัมภาษณ์มีบุตรหลานที่อายุยังน้อย ซึ่งเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาได้ฟรีที่โรงเรียนใกล้บ้าน จึงมีค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก ส่วนครัวเรือนที่ภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาส่งผลกระทบต่อการออม คือครัวเรือนที่บุตรหลานกำลังศึกษาในระดับที่สูงขึ้นในสถาบันการศึกษาที่ไม่ได้อยู่บริเวณชุมชน เช่น ครัวเรือน 1716 ที่ต้องส่งบุตรสองคนเรียนในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) และมัธยมศึกษาตอนปลายในตัวเมือง เป็นต้น อย่างไรก็ดี ครัวเรือนส่วนมากคาดหวังว่าค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะลดลงในอนาคต ส่งผลให้มีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น และอาจจะนำไปสู่การออมที่มากขึ้นในท้ายที่สุด

อนึ่ง มีข้อมูลที่เสนอแนะว่ากระบวนการในการทำธุรกรรมหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ อาจมีผลต่อระดับการออมของครัวเรือนได้เช่นกัน เห็นได้จากกรณีของครัวเรือน 1917 ที่เล่าว่าที่จริงครัวเรือนอยากออมเพิ่มกับกลุ่มสัจจะแต่เห็นระเบียบปฏิบัติขั้นตอนในการออมกับกลุ่มสัจจะฯ มีความยุ่งยาก คือต้องระบุตั้งแต่ต้นปีถึงจำนวนที่จะออมในแต่ละเดือนและมีข้อจำกัดเรื่องการถอนด้วย แต่ที่ยังออมกับกลุ่มนี้อยู่บ้างเพราะต้องการกู้เงินจาก

กลุ่ม โดยครัวเรือนกล่าวว่าในอนาคต “คิดว่าจะออมในกลุ่มสัจจะลดลง เพราะระเบียบในการกู้นั้นลดลง เงินออมมากหรือน้อยก็สามารถกู้ได้ต่างกันไม่มากนักทำให้คิดว่า จะลดเงินออมลง”

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้สอบถามถึงความเสี่ยงที่แต่ละตัวอย่างครัวเรือนจะต้องเผชิญและความกลัวหรือกังวลต่อความเสี่ยงต่างๆ เนื่องจากระดับความเสี่ยง (Risk and Uncertainty) หรือความกังวลต่อความเสี่ยง (Risk Aversion) ที่มากขึ้นส่งผลต่อระดับและความสำคัญของการออมได้

จากการสัมภาษณ์พบว่า ความเสี่ยงหลักที่ครัวเรือนตัวอย่างต้องเผชิญมี 3 รูปแบบ ได้แก่ รายได้ที่ไม่แน่นอนมีความผันผวนมาก ความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ และความเสี่ยงในการเกิดอุบัติเหตุ ซึ่งส่งผลให้รายได้ในอนาคตลดลงได้ โดยการมีรายได้ที่ไม่แน่นอนนั้นเป็นความเสี่ยงที่มีอัตราส่วนของครัวเรือนที่ต้องเผชิญมากที่สุด (คิดเป็นร้อยละ 88.46) ซึ่งรายได้ที่ไม่แน่นอนนั้น สำหรับครัวเรือนที่มีการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้หรือยางพารา (อาทิ ครัวเรือน 808, 1007 และ 1716 เป็นต้น) มักเกิดจากการที่ราคาของผลผลิตและต้นทุนการผลิต มีความผันผวนในขณะที่ปริมาณของผลผลิตโดยมากไม่ผันผวนมากนัก โดยครัวเรือน 1007 ให้ข้อมูลว่าครัวเรือนตนทำเกษตรกรรมหลายชนิดเพื่อกระจายความเสี่ยง ซึ่งการ “ทำนา ทำสวนมังคุด ทุเรียน ยาง มีผลผลิตแน่นอนแต่เสี่ยงเรื่องราคา” ในขณะที่ “ปลูกผักหมุนเวียน จับปลาขายทุกวัน (ให้)รายได้คงที่ไม่เสี่ยงมาก” ส่วนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปจะมีรายได้ที่ผันผวนตามฤดูกาล เช่น ครัวเรือน 1003 กล่าวว่า “หน้าฝนจะไม่ค่อยมีงาน” เป็นต้น

สำหรับความเสี่ยงประการที่สองซึ่งมีอัตราส่วนรองลงมาคือความเสี่ยงด้านสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน โดยเฉพาะสมาชิกที่มีอายุที่มาก (คิดเป็นร้อยละ 73.08) โดยครัวเรือน 1315 กล่าวว่าเกี่ยวกับความเสี่ยงด้านสุขภาพว่าตนเอง “กังวลมาก แต่ซื้อประกันสุขภาพไม่ได้เพราะเป็นโรคเรื้อรัง”

ส่วนความเสี่ยงลำดับสุดท้ายที่ครัวเรือนจำนวนไม่น้อยมีความกังวล คือความเสี่ยงด้านอุบัติเหตุ (คิดเป็นร้อยละ 65.38) เนื่องจากบางครัวเรือนมีกิจกรรมการประกอบอาชีพที่ทำให้เสี่ยงมากขึ้น เช่น ครัวเรือน 1818 ที่กังวลว่าจะถูกงูพิษฉกเพราะในสวนยางพาราที่ตนทำงานมีงูชุม และครัวเรือน 1607 ที่กังวลเรื่องอุบัติเหตุทางรถยนต์ของสามีซึ่งมีอาชีพขับรถขนส่งกุ้ง เป็นต้น นอกจากนี้ มีบางครัวเรือนที่เคยประสบอุบัติเหตุจึงทำให้มีความกังวลในเรื่องนี้มากขึ้น เช่น ครัวเรือน 606 เล่าว่าเพิ่งประสบอุบัติเหตุเนื่องจากดื่มสุราแล้วขับรถจักรยานยนต์ ทำให้ขาหักและทำงานได้น้อยลง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในทางทฤษฎี ครัวเรือนอาจหลีกเลี่ยงหรือลดความรุนแรงของความเสี่ยงที่รายได้จะลดลงเพราะปัญหาสุขภาพหรืออุบัติเหตุลงได้หากมีประกันสุขภาพหรือประกันอุบัติเหตุ แต่จากการสัมภาษณ์พบว่าครัวเรือนที่ซื้อประกันไว้มากพอสมควรมีจำนวนไม่มากนัก (คิดเป็นร้อยละ 34.62) หนึ่งในครัวเรือนเหล่านี้ ได้แก่ ครัวเรือน 407 ซึ่งมีลูกสาวเคยประสบอุบัติเหตุแขนหักและทำงานไม่ได้จึงขาดรายได้ไปพอสมควร จึงเห็นประโยชน์ของประกัน ส่วนครัวเรือนที่เหลือจากการสัมภาษณ์พบว่ามีการซื้อประกันไว้น้อย

หรือไม่ได้ซื้อเลย อีกทั้งประกันส่วนมากครอบคลุมเพียงค่ารักษาพยาบาลแต่ไม่เพียงพอในการชดเชยรายได้ที่ขาดหายจากการเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุหรือค่าใช้จ่ายในการเดินทางเพื่อไปสถานพยาบาลหรือค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

ในส่วนของความกลัวหรือกังวลต่อความเสี่ยง (Risk Aversion) ซึ่งมีผลต่อระดับการออมอุตมภาพของแต่ละครัวเรือนนั้น พบว่าครัวเรือนที่มีความกังวลกับความเสี่ยงมีเป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่แล้วครัวเรือนมีความกังวลในระดับที่เล็กน้อยถึงปานกลางเท่านั้น นอกจากนี้ หลายครัวเรือนมีพฤติกรรมชอบเสี่ยงโชคด้วยการเล่นหวยใต้ดิน ซื้อสลากกินแบ่งรัฐบาล หรือเล่นการพนันในรูปแบบอื่นด้วย จากการสัมภาษณ์พบว่ามีผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่ง (ครัวเรือน 1607) ที่ลงทุนซื้อขายสกุลเงินต่างชาติออนไลน์ (Online Forex Trade) จากคำแนะนำของเพื่อน โดยหวังเก็งกำไรในระยะสั้นทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้ในด้านนี้เลย ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผู้ให้สัมภาษณ์รายนี้มองการซื้อขายดังกล่าวเสมือนเป็นการพนันอย่างหนึ่ง และอาจกล่าวได้ว่าครัวเรือนดังกล่าวมีความกลัวหรือกังวลกับความเสี่ยงอยู่ในระดับที่ต่ำ ซึ่งอาจช่วยอธิบายถึงสาเหตุที่ครัวเรือนมีระดับการออมที่ต่ำได้ตามทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ อย่างไรก็ตาม มีครัวเรือนจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีการเสี่ยงโชคหรือเล่นการพนันเลย (คิดเป็นร้อยละ 30.77) ซึ่งในจำนวนนี้มีทั้งครัวเรือนที่ออมน้อยกว่าระดับอุตมภาพ (เช่น ครัวเรือน 606) และครัวเรือนที่ออมมากกว่าระดับอุตมภาพ (เช่น ครัวเรือน 1018) ตามที่ประเมินในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1

อีกประเด็นสำคัญหนึ่งที่ได้ คือ ความหลากหลายของแนวทางในการออมของครัวเรือน จากการสัมภาษณ์เชิงลึกแต่ละกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนพบว่า ร้อยละ 42.31 ของครัวเรือนมีพฤติกรรมหรือหลักการในการออมโดยเอาระดับการบริโภคก่อนเป็นหลัก เหลือจากการบริโภคแล้วค่อยมีการออม ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่แนะนำให้มีการบริโภคในระดับที่ค่อนข้างคงที่สม่ำเสมอ (Smooth Consumption) เพื่อให้ได้อรรถประโยชน์สูงสุด ในขณะที่ครัวเรือนบางส่วน (ร้อยละ 7.69) มีการกำหนดปริมาณของการออมก่อนการนำเงินมาจัดสรรเพื่อการบริโภค (Fixed Saving) ได้แก่ ครัวเรือน 1008 และ 1515 ซึ่งล้วนเป็นครัวเรือนที่มีระดับการออมที่สูงเมื่อเทียบกับระดับการออมอุตมภาพที่ประเมินในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 โดยครัวเรือนทั้งสองนี้อยู่ในกลุ่มเดไซล์ที่ 8 และ 9 ตามลำดับส่วนครัวเรือนที่เหลือไม่ได้มีหลักการกำหนดระดับการออมหรือการบริโภคที่ชัดเจนตายตัว

สำหรับรูปแบบหรือวิธีการในการออมของครัวเรือนนั้น คณะผู้วิจัยพบว่าปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเลือกรูปแบบหรือวิธีการออมของครัวเรือนส่วนมากไม่ใช่อัตราผลตอบแทน ครัวเรือนเกือบทั้งหมดที่ให้สัมภาษณ์ (ร้อยละ 88.46) ให้ข้อมูลว่าเลือกที่จะออมในทรัพย์สินที่ไม่มีความเสี่ยงหรือมีความเสี่ยงน้อยมากเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะได้อัตราผลตอบแทนที่ไม่สูงมาก อาทิ การออมในบัญชีออมทรัพย์ การออมกับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ การออมในผลิตภัณฑ์ฝากประจำ การออมในผลิตภัณฑ์ประกันออมทรัพย์ หรือการออมเป็นเงินสดในกระปุกออมสิน เป็นต้น มีเพียงครัวเรือนเป็นส่วนน้อยที่สนใจลงทุนในผลิตภัณฑ์การเงินที่มีความเสี่ยงเพื่อ

หวังผลตอบแทนที่สูงขึ้น เนื่องจากครัวเรือนโดยมากมีความกังวลว่าตนไม่รู้จักและเข้าใจในผลิตภัณฑ์การลงทุนต่าง ๆ ดีพอ ยกเว้นในกรณีของครัวเรือน 1607 ที่ลงทุนในตลาดแลกเปลี่ยนเงินตราต่างชาติออนไลน์ (Online Forex Trade) ทั้งที่ไม่มีความรู้แต่เป็นเสมือนการพนันชนิดหนึ่ง อย่างไรก็ดี คณะผู้วิจัยได้สนทนาถึงผลิตภัณฑ์การลงทุนอื่น ๆ ด้วย เช่น กองทุนรวม ซึ่งครัวเรือนนี้กล่าวว่าสนใจและจะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อเป็นทางเลือกในการลงทุนในอนาคต

อีกสาเหตุหนึ่งที่ครัวเรือนไม่สนใจอัตราผลตอบแทนของผลิตภัณฑ์การออมหรือการลงทุนมากนัก เนื่องจากครัวเรือนมีทางเลือกในการลงทุนประกอบอาชีพแทนการออม และได้ผลตอบแทนต่อทรัพย์สินที่ลงไป (Return on Assets หรือ RoA) ในอัตราที่สูงกว่ามาก เช่น ครัวเรือน 1007 ที่กล่าวว่า “เก็บเงินก่อนไปลงทุนในสวนแล้วได้เงินกลับมา” หรือครัวเรือน 1806 ที่กล่าวว่าจะ “ออมเงินฝาก ธกส. จนครบ 15,000 บาท เพื่อเอาไปเช่าที่ทำสับปะรด 5 ไร่ ต้องจ่ายล่วงหน้า 3 ปี” เป็นต้น ซึ่งครัวเรือนทั้งสองนี้เป็นครัวเรือนที่อยู่ในกลุ่มเดไซล์ต่ำ ระดับการออมจริงต่ำกว่าระดับการออมอุตมภาพตามทฤษฎีมาก และเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อย มีปัจจัยการผลิตด้านทุน (Capital) จำกัดทำให้ยังไม่สามารถใช้แรงงานที่มีได้เต็มประสิทธิภาพ ดังนั้น เงินที่เหลือจากการใช้จ่ายจึงสามารถแปลงเป็นทุน (Capital) เพื่อเพิ่มกำลังการผลิตและประสิทธิภาพของแรงงาน (Marginal Product of Labor) ให้สูงขึ้นได้มาก ส่งผลให้ผลตอบแทนต่อทรัพย์สินที่ลงไป RoA สูงตาม หรืออีกตัวอย่าง คือ ครัวเรือน 1915 อยู่ในเดไซล์ที่ 6 มีระดับการออมค่อนข้างเหมาะสมกับทฤษฎีและค่อนข้างมีฐานะ ครัวเรือนนี้ให้ข้อมูลว่าปกติจะไม่ออมในผลิตภัณฑ์การเงินแต่จะเอาเงินไปลงทุนทำสวนเพื่อเพิ่มรายได้ก่อน เนื่องจากครัวเรือนยังมีที่ดินเปล่าเหลือ ดังนั้น การลงทุนทำสวนจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของที่ดิน (Marginal Product of Land) ทำให้ครัวเรือนมี RoA สูงเช่นกัน

นอกจากนี้ มีครัวเรือนจำนวนไม่น้อยที่มีพฤติกรรมการออมในทรัพย์สินที่เอามาใช้จ่ายได้ไม่สะดวกเป็นหลักโดยไม่สนใจอัตราผลตอบแทน ซึ่งเหตุผลของครัวเรือนคือเพื่อบังคับให้ตนเองมีวินัยในการใช้จ่ายดีขึ้น ตัวอย่างเช่น ครัวเรือน 407 (เดไซล์ที่ 3) ครัวเรือน 1915 (เดไซล์ที่ 6) และครัวเรือน 1515 (เดไซล์ที่ 9) ที่ให้ข้อมูลว่าจะพยายามไม่ถือเงินสดเพราะเงินสดจะจ่ายออกได้ง่าย โดยครัวเรือน 1515 กล่าวเสริมถึงแนวทางการสร้างวินัยในการออมของตนว่า “พยายามออมในที่ที่เอาเงินออกมาใช้จ่ายได้ยาก เช่นใส่กระปุกปิดตาย” และเล่นเกมออม 365 ที่มีกฎว่าจะต้องบังคับให้มีหนึ่งวันในแต่ละรอบปีปฏิทินที่ครัวเรือนต้องออมเงิน 1 บาท, 2 บาท, 3 บาท, เรื่อยไปถึง 365 บาท ซึ่งเมื่อครบหนึ่งปีจะทำให้ครัวเรือนสามารถออมเงินได้ทั้งหมด 66,795 บาท นอกจากนี้ ครัวเรือนนี้ไม่ฝากเงินในบัญชีธนาคารที่มีบัตรกดเงิน (ATM card)

สุดท้าย คณะผู้วิจัยพบว่ามีครัวเรือนจำนวนหนึ่งที่สะสมความมั่งคั่ง (Wealth) ในทรัพย์สินประเภททองคำ (คิดเป็นร้อยละ 38.46) หรือที่ดิน (คิดเป็นร้อยละ 15.38) อย่างไรก็ตาม ทรัพย์สินดังกล่าวมีราคาต่อหน่วยค่อนข้างสูง อีกทั้งที่ดินยังมีสภาพคล่องน้อยและหาซื้อได้ยาก จึงไม่ใช่รูปแบบหลักของการออม

โดยสรุปแล้วข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกชี้ให้เห็นว่าทุกครัวเรือนเห็นถึงความสำคัญของการออม แม้จะมาจากสาเหตุที่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม ความเห็นของครัวเรือนต่อระดับการออมที่เกิดขึ้นจริงนั้นมีความหลากหลายแต่มีครัวเรือนเพียงส่วนน้อยที่เห็นว่าตนออมมากเกินพอแล้ว สำหรับครัวเรือนที่เห็นว่าตนยังออมไม่พอนั้น สาเหตุหลักที่ทำให้ออมได้น้อยเกิดจากการที่ครัวเรือนนำเงินไปลงทุนประกอบอาชีพ โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้หรือเกษตรกรรมต่างๆ และจากค่าใช้จ่ายจำเป็นที่เข้ามามากในปัจจุบัน อาทิ การผ่อนคืนหนี้สินและการศึกษาของบุตรหลาน เป็นต้น นอกจากนี้ ครัวเรือนส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับความเสี่ยงของรายได้ที่ไม่แน่นอน อุบัติเหตุ และปัญหาสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน แต่โดยมากไม่ได้กังวลกับความเสี่ยง (Risk Averse) มากนักและไม่ได้ซื้อประกันอย่างเพียงพอ ในส่วนของพฤติกรรมการออมนั้น ครัวเรือนโดยมากไม่มีหลักการตายตัวในการออม แต่มีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งจากที่สัมภาษณ์ทั้งหมดที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่แนะนำให้บริโภคในระดับที่ค่อนข้างคงที่สม่ำเสมอ (Smooth Consumption) ข้อมูลยังชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนส่วนใหญ่พิจารณาเลือกทรัพย์สินในการออมโดยให้น้ำหนักกับทรัพย์สินหรือวิธีการที่ทำให้นำเงินออมมาใช้จ่ายได้ยากเพื่อเป็นการสร้างวินัยให้กับตน หรือทรัพย์สินที่ตนคุ้นเคยซึ่งไม่มีความเสี่ยง มากกว่าการพิจารณาเลือกผลิตภัณฑ์การออมหรือการลงทุนที่ให้อัตราดอกเบี้ยหรือผลตอบแทนสูง

4.2 แนวทางสำหรับพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงินเพื่อครัวเรือนในชุมชน

สืบเนื่องจากการที่โครงการวิจัยในระยะที่ 1 ได้ศึกษาผลกระทบของการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literature) แก่ครัวเรือน โดยอาศัยความร่วมมือจากศูนย์คุ้มครองผู้ใช้บริการทางการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทยในการพัฒนาบทเรียนและเป็นวิทยากรในการให้ความรู้ และพบว่าการให้ความรู้ดังกล่าวไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนไปในทางที่ดีขึ้นเท่าที่ควรนั้น สาเหตุประการหนึ่งอาจเป็นเพราะเนื้อหา (Content) ของบทเรียนที่ใช้ยังไม่เหมาะสมกับครัวเรือนในชุมชนชนบท ดังนั้น โครงการวิจัยในระยะที่ 2 จึงศึกษาติดตามโดยการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็น กับกลุ่มผู้แทนชุมชนที่มีประสบการณ์ในการทำงานเกี่ยวกับองค์กรการเงินชุมชน หรือมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในจังหวัดตราดเป็นอย่างดี จำนวนทั้งสิ้น 107 คน เพื่อให้ทราบถึงแนวทางการให้ความรู้หรือทักษะทางการเงิน (Financial Literature) ที่เหมาะสมต่อไป

ข้อสรุปจากการประชุมกลุ่มย่อย

บทเรียนเกี่ยวกับการออมและการบริหารจัดการทางการเงินสำหรับครัวเรือนในชุมชนชนบท ที่คณะผู้วิจัยร่วมพัฒนากับทางศูนย์คุ้มครองผู้ใช้บริการทางการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย ภายใต้โครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 มีหัวข้อเรื่องคือ “ออมเงินดี ชีวีมีสุข” ซึ่งประกอบด้วยสาระสำคัญ ใน 4 ประเด็น คือ

(1) ความสำคัญของการออม เป็นการพยายามชี้ให้ครัวเรือนเห็นข้อดีของการออมเพื่อเก็บไว้ใช้ในยามชรา
(2) กลวิธีที่ช่วยให้ออมได้มากขึ้น ได้แก่ การจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายเพื่อให้ทราบถึงพฤติกรรมการใช้จ่ายและนำไปสู่การลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นเพื่อนำมาเก็บเป็นเงินออม และการกำหนดเป้าหมายในการออมเพื่อให้เพียงพอในการใช้จ่ายยามชรา เริ่มออมทันทีแม้จะเป็นจำนวนไม่มาก เป็นต้น
(3) ผลิตภัณฑ์ในการออมรูปแบบต่างๆ ได้แก่ เงินฝากประจำ เงินฝากออมทรัพย์ รวมถึงผลิตภัณฑ์การออมรูปแบบอื่นๆ ที่คล้ายเงินฝาก เช่น สลากออมทรัพย์ ประกันชีวิตแบบสะสมทรัพย์ และกองทุนการออมแห่งชาติ (กอช.) เป็นต้น เพื่อเป็นทางเลือกให้แก่ครัวเรือนในการออมให้ได้ผลตอบแทนที่ดีขึ้น
(4) สิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ใช้บริการทางการเงิน ซึ่งอธิบายสิทธิต่างๆ ของผู้ใช้บริการทางการเงิน รวมถึงแนะนำช่องทางต่างๆ ในการแจ้งเรื่องร้องเรียน หากเกิดปัญหาจากการใช้บริการสถาบันการเงิน

การจัดกลุ่มเพื่อประชุมรับฟังความคิดเห็นจากตัวแทนชุมชน ได้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาของบทเรียนเกี่ยวกับการออมและการบริหารจัดการทางการเงิน รวมถึงความช่วยเหลือต่างๆ ที่ครัวเรือนต้องการหลายประการ สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(1) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการให้ความรู้ในหัวข้อ “ออมเงินดี ชีวีมีสุข” ของโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ครัวเรือนส่วนใหญ่

- ตระหนักถึงความสำคัญของการออมอยู่แล้ว แต่ปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากการที่ครัวเรือนไม่สามารถทำการออมได้ตามที่ต้องการ เนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอที่จะทำการออม อีกทั้งรายได้ในแต่ละช่วงเวลาอาจไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับผลผลิตทางการเกษตร เช่น ฤดูผลไม้ออกผลจะออมได้มาก ถ้าไม่ใช่ฤดูผลไม้จะออมไม่ได้เลย เป็นต้น อย่างไรก็ดี มีครัวเรือนบางส่วนที่สามารถทำการออมได้ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวที่มีสมาชิกในครัวเรือนจบการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป

- รู้จักวิธีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายอยู่แล้ว แต่ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่ทำบัญชีรายรับรายจ่าย เนื่องจากทำแล้วพบว่ามีรายจ่ายมากกว่ารายรับอยู่เสมอ จึงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะทำบัญชีรายรับรายจ่าย นอกจากนี้ มีหลายครัวเรือนที่เห็นประโยชน์ของการทำบัญชีรายรับรายจ่าย แต่คิดว่าต้นทุนของการจัดทำบัญชีซึ่งรวมถึงต้นทุนค่าเสียโอกาสเนื่องจากต้องเสียเวลามาก

ไม่คุ้มกับประโยชน์ที่อาจได้จากการทำบัญชี อนึ่ง ผู้แทนชุมชนหลายคนทราบถึงแอปพลิเคชันบนโทรศัพท์มือถือ (Mobile Application) สำหรับการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือน ที่จัดทำโดยกรมตรวจบัญชีสหกรณ์ให้ใช้ได้ฟรี แต่แอปพลิเคชันดังกล่าวยังมีข้อจำกัดอยู่มาก ไม่รวดเร็ว ไม่มีการเตือนให้จดรายการ และไม่มีการวิเคราะห์ข้อมูลให้แต่อย่างใด

- มีความเห็นว่า การออมโดยใช้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มสัจจะมีความเหมาะสมอยู่แล้ว จึงไม่สนใจผลิตภัณฑ์อื่นที่ธนาคารแห่งประเทศไทยนำเสนอมา ไม่ว่าจะเป็นเงินฝากหรือผลิตภัณฑ์อื่นที่คล้ายเงินฝาก

(2) พฤติกรรมของครัวเรือนที่อาจส่งผลต่อการพัฒนาบทเรียนทางการเงิน

- ครัวเรือนส่วนใหญ่นิยมใช้ผลิตภัณฑ์สินเชื่อของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรของชีวิต ภายใต้การกำกับดูแลของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เป็นหลัก เนื่องจากมีความสะดวกในการกู้ โดย ธกส. จะมาติดต่อครัวเรือนถึงที่บ้าน และสามารถใช้เอกสารสิทธิที่ดิน สปก. มาค้ำประกันการกู้สินเชื่อได้ ส่วนกลุ่มสัจจะฯ จะดำเนินการในหมู่บ้านซึ่งไม่ลำบากในการเดินทางและมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ นอกจากนี้ ครัวเรือนส่วนใหญ่คุ้นเคยกับขั้นตอนในการขอสินเชื่อจากสถาบันทั้งสอง ในขณะที่การกู้จากธนาคารออมสินหรือสถาบันการเงินอื่นๆ จะมีความยุ่งยากต้องใช้เอกสารหลายอย่าง ดังนั้น หากต้องการนำเสนอผลิตภัณฑ์อื่นๆ ให้ครัวเรือน ควรเป็นผลิตภัณฑ์ที่ดีกว่าผลิตภัณฑ์สินเชื่อของกลุ่มสัจจะ และ ธกส. เช่น ผลิตภัณฑ์สินเชื่อที่ไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน ขั้นตอนการกู้ไม่ยุ่งยาก เป็นต้น

- ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้บัตรเครดิต เนื่องจากร้านค้าหรือสินค้าส่วนใหญ่ไม่สามารถใช้บัตรเครดิตในการซื้อสินค้า ประกอบกับครัวเรือนมีปัญหาในการขอวงเงินบัตรเครดิตเนื่องจากรายได้ที่ไม่แน่นอน อย่างไรก็ตาม หลายครัวเรือนมีความสนใจแต่ขาดความรู้ในการสร้างประวัติทางการเงิน (Credit History) ที่จะช่วยให้สามารถมีบัตรเครดิตหรือขอสินเชื่ออื่นๆ เมื่อยามจำเป็นได้

- ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่นิยมถือเงินสดจำนวนมาก เนื่องจากการถอนจากเครื่อง ATM ไม่มีต้นทุนในการถอน จึงใช้วิธีถอนเงินบ่อยๆ แทน

- ครัวเรือนสนใจผลิตภัณฑ์ประเภทประกันชีวิต แต่ส่วนใหญ่ได้รับรายละเอียดเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ประเภทประกันชีวิตจากตัวแทนประกัน ซึ่งมีครัวเรือนหลายคนเคยถูกตัวแทนประกันให้ข้อมูลเท็จ หรือให้กรมธรรม์ปลอม รวมถึงยังไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับการเคลมประกัน ในขณะที่ครัวเรือนบางส่วนมีความรู้เกี่ยวกับประกันควบลงทุน (Unit Link) ซึ่งเป็น

การนำเงินฝากส่วนหนึ่งไปลงทุนและได้รับเงินปันผล ทำให้ได้รับผลตอบแทนมากขึ้นและมีความเสี่ยงเพิ่มขึ้น แต่ยังไม่มีครัวเรือนที่ใช้ผลิตภัณฑ์ประกันควบลงทุนนี้ อย่างไรก็ดี ครัวเรือนมีความสนใจที่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ประกันเพิ่มเติม

- หลายครัวเรือนสนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับการคำนวณต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทางการเงิน เป็นต้นว่า วิธีการคำนวณอัตราดอกเบี้ย หลักการหาระดับการออมที่เหมาะสมและเพียงพอ ในขณะที่หลายครัวเรือนเห็นว่าตัวเองไม่พร้อมที่จะเรียนรู้ หรือไม่เห็นว่าการคำนวณได้ด้วยตัวเองมีความสำคัญเท่ากับการมีเครื่องมือสำเร็จรูปในการช่วยคำนวณต่างๆ
- ครัวเรือนที่ทำการออมในกลุ่มสัจจะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ออมเพื่อให้สามารถกู้ได้ และกลุ่มที่ออมเพื่อเป็นเงินออมและสวัสดิการที่มั่นคงโดยไม่มีวัตถุประสงค์เพื่อขอสินเชื่อ
- ครัวเรือนบางส่วนไม่เคยมีความรู้เกี่ยวกับการออมมาก่อนจนกระทั่งได้รับความรู้จากการเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะ ซึ่งครัวเรือนส่วนมากคิดว่าเป็นการเริ่มการเรียนรู้เกี่ยวกับการออมที่สายเกินไป นอกจากนี้ สมาชิกวัยเด็กในหลายครัวเรือนมีอิทธิพล (Influence) ต่อพฤติกรรมการออมในทางที่ดีของครัวเรือนและสามารถช่วยให้สมาชิกอื่นเรียนรู้การใช้เทคโนโลยีเพื่อช่วยในการออมและการบริหารจัดการทางการเงินที่ดีได้ เพราะฉะนั้น จึงควรมีการปลูกฝังเรื่องการออมให้กับครัวเรือนตั้งแต่วัยเด็ก

(3) ประเด็นอื่น ๆ

สมาชิกหลักของกลุ่มสัจจะฯ ของแต่ละหมู่บ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มสัจจะฯ รวมถึงกลุ่มสัจจะฯ มีการกำหนดรูปแบบการกู้และการบริหารจัดการต่างๆ ตามแนวคิดและคำแนะนำจากพระอาจารย์สุบิน ปณีโต โดยที่กรรมการกลุ่มสัจจะฯ ไม่เข้าใจหลักการในการบริหารกองทุนที่ดี ดังนั้น จึงมีความเสี่ยงสูงที่ในอนาคต กลุ่มสัจจะฯ บางกลุ่มอาจไม่สามารถบริหารจัดการกองทุนให้ดำเนินการอยู่ได้เป็นปรกติ การให้ความรู้และทักษะในการบริหารจัดการทางการเงินระดับกองทุนอาจมีประโยชน์และเป็นอีกสิ่งที่ชุมชนมีความต้องการมาก

<u>ข้อเสนอแนะ</u>

จากรายละเอียดข้างต้น คณะผู้วิจัยเห็นควรเสนอให้มีการจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการออมและการบริหารจัดการทางการเงินโดยแบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ การให้ความรู้สำหรับการบริหารจัดการทางการเงินระดับครัวเรือน และความรู้สำหรับผู้บริหารจัดการกองทุนระดับชุมชน โดยสำหรับการพัฒนาทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) ระดับครัวเรือน

(1) การให้ความรู้เพื่อพัฒนาทักษะทางการเงิน (Financial Literacy)

(1.1) ควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็กถ้าเป็นไปได้ เนื่องจากเป็นการปลูกฝังที่น่าจะมีผลต่อพฤติกรรมในระยะที่ดีกว่า และสามารถใช้เด็กเป็นผู้ชักจูง (Influencer) ให้สมาชิกครัวเรือนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมและการบริหารจัดการทางการเงินไปในทางที่ดีขึ้นได้อีกด้วย สำหรับบางครัวเรือนที่ไม่คุ้นเคยหรือกระทั่งเกรงกลัวต่อเทคโนโลยี เด็กสามารถช่วยให้เกิดการเริ่มต้นของการเรียนรู้เทคโนโลยีได้ง่ายกว่า

(1.2) การที่ครัวเรือนเห็นว่ารายรับมากกว่ารายจ่ายเสมอจึงไม่เห็นประโยชน์ของบัญชีรายรับรายจ่ายนี้ แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนยังไม่เข้าใจถึงการประยุกต์ใช้บัญชีเพื่อช่วยในการบริหารจัดการทางการเงินที่ดีได้เท่าที่ควร ดังนั้นควรมีการสอนเพื่อให้เข้าใจถึงประโยชน์ของบัญชีรายรับรายจ่าย

(1.3) ครัวเรือนมีการบริหารจัดการเงินสดที่ดีพอสมควร แต่มักเป็นทรัพย์ที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำ ไม่ค่อยมีการฝากประจำแม้ในระยะสั้น 3 หรือ 6 เดือน ถึงแม้ว่าหลายครัวเรือนจะมีรายได้เป็นฤดูกาล (Seasonal) แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารจัดการทางการเงินโดยใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลายให้ได้ผลตอบแทนที่ดีขึ้นโดยไม่ขาดสภาพคล่อง ดังนั้นจึงควรมีการสอนเกี่ยวกับการเลือกผลิตภัณฑ์การออมที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

(2) บทเรียนที่จะใช้ควรครอบคลุมประเด็นต่างๆ ดังนี้

(2.1) การบริหารจัดการทางการเงินในภาพรวม ซึ่งรวมถึงการออม การใช้สินเชื่อ และประกัน กล่าวคือ ในกรณีที่ครัวเรือนอยู่ในช่วงที่ต้องใช้เงินมากในปัจจุบัน แต่จะมีรายได้เพิ่มมากขึ้นในอนาคต การใช้สินเชื่อมากแต่ออมน้อยอาจเป็นสิ่งที่เหมาะสม ระดับการออมที่เหมาะสมอาจไม่ใช่การออมที่มากที่สุดเสมอไป เพื่อไม่ให้ครัวเรือนมีทัศนคติทางลบต่อการออม

(2.2) อาจไม่จำเป็นต้องเน้นถึงความสำคัญของการออมมากนัก เนื่องจากครัวเรือนเห็นความสำคัญของการออมอยู่บ้างแล้ว แต่อาจเน้นถึงประโยชน์ของการออมในระยะยาวซึ่งเป็นประเด็นที่หลายครัวเรือนอาจไม่เคยนึกถึง เช่น การออมเพื่อเตรียมความพร้อมสู่วัยเกษียณ

(2.3) ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการบริหารจัดการทางการเงิน ได้แก่

ผลิตภัณฑ์ในการออม ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในเบื้องต้นกับผลิตภัณฑ์ที่ครัวเรือนใช้อยู่ โดยเฉพาะการออมกับกลุ่มสัจจะฯ แล้วเลือกนำเสนอเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่ดีกว่า ซึ่งควรพิจารณาต้นทุนแฝงของการทำธุรกรรม เช่น ค่าเดินทางในการไปฝาก-ถอน เป็นต้นร่วมด้วย นอกจากนี้ อาจแทรกบทเรียนเกี่ยวกับความเสี่ยงและผลตอบแทนที่คาดหวังไว้ในส่วนนี้ด้วย

ผลิตภัณฑ์สินเชื่อ ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในเบื้องต้นกับผลิตภัณฑ์ที่ครัวเรือนใช้อยู่ โดยเฉพาะสินเชื่อจากกลุ่มสัจจะฯ และ ธกส. แล้วเลือกนำเสนอเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่ดีกว่า ซึ่งควรพิจารณาต้นทุนแฝงของการทำธุรกรรม ขั้นตอนการขอสินเชื่อที่ไม่ซับซ้อน และความสามารถในการกู้ของครัวเรือนร่วมด้วย โดยเฉพาะครัวเรือนที่ไม่มีประวัติทางการเงินอย่างเป็นทางการและที่ดินส่วนมากไม่ได้เป็นโฉนด

ผลิตภัณฑ์ประกัน ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในเบื้องต้นเพื่อเลือกผลิตภัณฑ์ที่นำเสนอ ซึ่งเหมาะสมกับครัวเรือนเป็นจำนวนไม่มากนัก โดยพิจารณาต้นทุนแฝงของการทำธุรกรรม ขั้นตอนการซื้อ และขั้นตอนการเคลม พร้อมทั้งอธิบายให้ครัวเรือนเข้าใจด้วย อนึ่ง ผลิตภัณฑ์ประกันรวมถึงประกันชีวิต ประกันสุขภาพ ประกันพาหนะ ประกันอสังหาริมทรัพย์ ประกันพืชผล และอาจรวมถึงประกันควบออมทรัพย์ และประกันควบการลงทุน (Unit Link) ด้วย

การพัฒนาผลิตภัณฑ์การเงิน อาจขอความร่วมมือกับทางกลุ่มสัจจะเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมยิ่งขึ้นกับครัวเรือนในชุมชนและนำเสนอต่อครัวเรือนเพื่อเป็นทางเลือก หากผลิตภัณฑ์จากสถาบันการเงินอย่างเป็นทางการไม่มีผลิตภัณฑ์ที่ดีพอ

(2.4) การสร้างประวัติทางการเงินเพื่อใช้ในการขอสินเชื่อ นอกจากนี้ ควรแทรกข้อคิดเกี่ยวกับวินัยของการใช้จ่ายที่อาจส่งผลต่อประวัติทางการเงินของครัวเรือน

(2.5) ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทางการเงิน ได้แก่ มูลค่าเงินตามเวลา ความเสี่ยงและอัตราผลตอบแทน การคำนวณระดับการบริโภคที่เหมาะสม การคำนวณดอกเบี้ย ระดับการถือเงินสดที่เหมาะสม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีครัวเรือนบางส่วนที่พร้อมรับการอบรมเพื่อทำความเข้าใจในทฤษฎีหรือวิธีการคำนวณต่างๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการทางการเงิน ในขณะที่ครัวเรือนบางส่วนไม่สนใจทำความเข้าใจแต่อยากได้เครื่องมือที่พร้อมใช้ ดังนั้น ควรมีการคัดเลือกครัวเรือนในเบื้องต้นตามประเภทดังกล่าวก่อน และให้ความรู้ในส่วนนี้เฉพาะกับครัวเรือนที่พร้อมจะเรียนรู้เท่านั้น เพื่อที่จะสามารถอบรมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

(2.6) การใช้เครื่องคำนวณ โปรแกรม หรือแอปพลิเคชัน (Applications) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทางการเงิน รวมถึงเครื่องมือที่ช่วยให้ครัวเรือนจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายได้ง่ายขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม อาจจำเป็นต้องมีการพัฒนาเครื่องมือที่เหมาะสมกับครัวเรือนและใช้ง่ายขึ้นเพิ่มเติม

(2.7) สิทธิต่างๆ ของผู้ใช้บริการทางการเงิน กฎหมายเบื้องต้นที่เกี่ยวข้อง รวมถึงช่องทางต่างๆ ในการแจ้งเรื่องร้องเรียนหรือขอความช่วยเหลือ หากเกิดปัญหาจากการใช้บริการสถาบันการเงินหรือบริษัทประกันต่างๆ

(3) ประเด็นที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

การที่ครัวเรือนมีความเห็นว่า การออมโดยใช้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มสัจจะมีความเหมาะสมอยู่แล้ว จึงไม่สนใจผลิตภัณฑ์อื่นๆ แสดงถึงโอกาสในการปรับปรุง (Opportunity for Improvement) ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มสัจจะเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป

4.3 วิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)” ของครัวเรือน

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี” (Subjective Well-being) หรือ SWB ของครัวเรือน ตารางที่ 12 รายงานสมการถดถอยของ SWB กับตัวแปรทางเศรษฐภาวะของครัวเรือน ซึ่งได้แก่รายได้ ราย การบริโภค เงินฝากของครัวเรือน โดยการวัดค่าเหล่านี้คิดจากค่าเฉลี่ยต่อคนต่อเดือน จากการสำรวจสำหรับ SWB ซึ่งเป็นตัวแปรตามใช้ค่าเฉลี่ยของคำถามในการวัด SWB แต่ละประเภท โดยที่

SWB-1 เป็นคะแนนเฉลี่ยความพอใจกับชีวิตความเป็น (Evaluative) อยู่ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่ระดับใดในปัจจุบัน
- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับฐานะทางการเงินระดับใดในปัจจุบัน
- โดยรวมครัวเรือนพอใจกับสุขภาพ (สุขภาวะ) ระดับใดในปัจจุบัน

SWB-2 เป็นคะแนนเฉลี่ยความสุขโดยรวม (Experience or Hedonic Well-being) ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวมีความสุขมากน้อยเพียงใดเมื่อวานนี้
- โดยรวมครัวเรือนมีความกังวลโศกเศร้ามากน้อยเพียงใดเมื่อวานนี้

SWB-3 เป็นคะแนนการทำในสิ่งที่คุณค่าและเป้าหมายในชีวิต (Eudemonic) ของครัวเรือน จากคำถามดังต่อไปนี้

- โดยรวมครัวเรือนได้ทำในสิ่งที่มีคุณค่า (ในสิ่งที่ถูกต้อง) มากน้อยเพียงใด

ผลของสมการถดถอยแสดงว่าครัวเรือนที่มีการบริโภคสูงมีความพอใจกับสภาวะความเป็นอยู่ (SWB-1) ในขณะที่รายได้นั้นไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติถึงแม้ว่ามีค่าเป็นบวกกับความพอใจในสภาวะความเป็นอยู่ และที่น่าประหลาดใจคือ สัมประสิทธิ์ของเงินฝากมีค่าเป็นลบแต่ไม่มีนัยสำคัญทางสติกับความพอใจในภาวะความเป็นอยู่ของครัวเรือน สำหรับความสัมพันธ์ของความสุขของครัวเรือน (SWB-2) พบว่าไม่มี

ตัวแปรใดทางด้านเศรษฐกิจภาวะที่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ท้ายสุดผลของการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคะแนนการทำในสิ่งที่มีคุณค่าของครัวเรือนและเศรษฐภาวะของครัวเรือน พบว่ารายได้มีความสัมพันธ์ทางลบกับการกระทำในสิ่งที่มีคุณค่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ความเชื่อมั่น 95% หมายความว่าการมีรายได้สูงไม่ได้ทำให้ครัวเรือนรู้สึกว่าได้ทำในสิ่งที่ดีมีคุณค่า นอกจากนี้ยังพบว่าการบริโภคไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับการทำในสิ่งที่มีคุณค่า ถึงแม้ว่าจะมีค่าเป็นบวกก็ตาม และที่น่าสนใจผลการวิเคราะห์พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของเงินฝากมีค่าเป็นบวกและมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่น 99% แสดงว่าการมีเงินฝากสูงนั้นทำให้ครัวเรือนรู้สึกว่าได้ทำในสิ่งที่มีคุณค่ามากขึ้น

ตารางที่ 12 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเศรษฐภาวะและความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)

ตัวแปร	**ค่าเฉลี่ย SWB-1**	**ค่าเฉลี่ย SWB-2**	**SWB-3**
รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือน (พันบาท)	2.64e-03	8.50e-04	-6.35e-03*
	(3.63e-03)	(3.15e-03)	(3.15e-03)
ค่าบริโภคเฉลี่ยต่อคนต่อเดือน (พันบาท)	0.0318**	0.0212	0.0142
	(0.0128)	(0.0109)	(0.0284)
เงินฝากต่อคน (พันบาท)	-3.85e-04	2.56e-04	2.54e-03**
	(1.16e-03)	(1.12e-03)	(8.89e-04)
ค่าคงที่	6.945***	1.866***	7.991***
	(0.244)	(0.185)	(0.269)
จำนวนข้อมูล	323	323	323
F-Statistics	5.67	4.48	3.78
p-Value of F-Statistics	0.006	0.015	0.028
Adjusted R-Squared	0.01	0.00	0.00

หมายเหตุ *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

โดยสรุป การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นชี้ให้เห็นว่าการบริโภคที่เพิ่มขึ้น อาจทำให้ครัวเรือนมีความพึงพอใจเพิ่มขึ้น การเพิ่มเงินฝากอาจทำให้ครัวเรือนรู้สึกได้ว่าทำในสิ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น ในขณะที่ตัวแปรทางเศรษฐกิจภาวะพื้นฐานคือ รายได้ การใช้จ่ายบริโภค และเงินฝากไม่มีความสัมพันธ์กับความสุขของครัวเรือน ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยอื่น ดังนั้นการส่งเสริมการออมที่ผูกกับการบริโภค เช่น การออมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้จ่ายในอนาคต อาจเป็นช่องทางที่สามารถเพิ่มการออมได้

บทที่ 5
การทดสอบความอ่อนไหวของตัวแบบการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต

ในบทนี้นำเสนอผลการวิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) ของความเพียงพอของการออม ในระดับอุตมภาพ (Optimal Saving) ที่คำนวณจากแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ภายใต้แนวคิดทฤษฎีสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต (Life-cycle Hypothesis) ดังที่ได้อธิบายรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 3 ต่อพารามิเตอร์ (Parameter) ต่าง ๆ ได้แก่

(1) ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient) ใช้สัญลักษณ์ κ

(2) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate) ใช้สัญลักษณ์ r_f

(3) อัตราคิดลด (Discount Factor) ใช้สัญลักษณ์ α

(4) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) ใช้สัญลักษณ์ σ_y

(5) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate) ใช้สัญลักษณ์ π

(6) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) ใช้สัญลักษณ์ γ

(7) อัตรามรดก (Bequest Factor) ใช้สัญลักษณ์ β

(8) ส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock) ใช้สัญลักษณ์ ξ

เนื่องจากผลการศึกษาที่ได้จากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการออมต่ำกว่าระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) แต่ค่าพารามิเตอร์ (Parameter) ที่ใช้ในแบบจำลองในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ถูกกำหนดจากสมมติฐานของคณะผู้วิจัยซึ่งอ้างอิงจากข้อมูลทุติยภูมิอื่น ๆ จากทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ และการเงิน หรือจากงานวิจัยก่อนหน้านี้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าค่าพารามิเตอร์ (Parameter) เหล่านี้มีความคลาดเคลื่อนจากความคิดหรือสถานการณ์จริงของครัวเรือน เพราะฉะนั้น ผลที่ได้จากการศึกษาในบทนี้จะช่วยให้ทราบว่าความคลาดเคลื่อนของพารามิเตอร์เหล่านี้จะมีผลต่อระดับการออมอุตมภาพที่คำนวณได้จากแบบจำลองเพียงใดและการปรับค่าพารามิเตอร์ตัวใดที่อาจส่งผลให้ข้อสรุปถึงความแตกต่างระหว่างระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) และระดับการออมที่ครัวเรือนออมแท้จริงลดน้อยลงได้ ผลที่ได้จากการวิเคราะห์ความอ่อนไหวดังกล่าวนี้จะถูกนำไปใช้ร่วมกับผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมการออมของครัวเรือนได้ดีขึ้น

5.1 วิธีการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบ

การวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบต่อค่าพารามิเตอร์ต่าง ๆ เป็นการวัดระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) ซึ่งคิดเป็นร้อยละของสินทรัพย์ปัจจุบัน ใช้สัญลักษณ์ y^* คำนวณโดย

$$y^* = (1 - z_0^*)(1 - c_0^*)$$

เมื่อ c_0^* และ z_0^* เป็นผลลัพธ์จากโปรแกรมจำลองตามตัวแบบการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต ที่แสดงถึงสัดส่วนของทรัพย์สินสุทธิที่ใช้สำหรับการบริโภคในปีปัจจุบันและสัดส่วนของทรัพย์สินที่เหลือจากการบริโภคในปีปัจจุบันที่ใช้สำหรับการลงทุนในทรัพย์สินที่มีความเสี่ยงตามลำดับ ทั้งนี้ การแปรค่าของพารามิเตอร์แต่ละตัวในการวิเคราะห์ความอ่อนไหวเป็นดังนี้

(1) ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient)

พารามิเตอร์ตัวนี้ใช้สัญลักษณ์ κ ซึ่งค่า κ ที่สูงแสดงว่าครัวเรือนมีความกลัวหรือความไม่ชอบความเสี่ยงมาก (More Risk Averse) การวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบกับพารามิเตอร์ตัวนี้จะใช้ค่า κ ทั้งหมด 5 ค่า ได้แก่ 2, 4, 6, 8 และ 10 โดยที่ค่ามาตรฐานของแต่ละครัวเรือนที่ใช้ในโครงการวิจัยในระยะที่ 1 จะตั้งค่า κ ไว้เท่ากับ 5

(2) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate)

พารามิเตอร์ตัวนี้ใช้สัญลักษณ์ r_f เป็นผลตอบแทนจากการลงทุนในทรัพย์สินที่ไม่มีความเสี่ยง โดยโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 พิจารณาจากอัตราดอกเบี้ยขั้นต่ำของเงินฝากประจำ 12 เดือนในประเทศไทย ณ ปี พ.ศ.2559 ซึ่งมีค่าเท่ากับ 0.01 สำหรับการการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 2 นี้จะทำที่ระดับ r_f เท่ากับ 0%, 0.5%, 1%, 1.5%, และ 2.5%

(3) อัตราคิดลด (Discount Factor)

พารามิเตอร์ตัวนี้ใช้สัญลักษณ์ α เป็นค่าที่ใช้ในการคำนวณมูลค่าปัจจุบัน (Present Value) โดยในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ใช้ค่า α = 0.99 ซึ่งคำนวณมาจาก $\frac{1}{1+r_f}$ ที่ r_f= 0.01 ในส่วนของการทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 2 นี้จะพิจารณาระดับ α เท่ากับ 0.8, 0.9, 0.95, 0.98, 0.99, และ 0.999

(4) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility)

การศึกษาความผันผวนของรายได้จะทำผ่านพารามิเตอร์ที่ใช้สัญลักษณ์ σ_y ซึ่งหมายถึงค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ที่นำไปใช้ในการคำนวณความแปรปรวนของรายได้สุทธิแท้จริง $\mu_t y_t$ โดยที่ y_t คือ ตัวแปรที่สะท้อนปัจจัยที่ส่งผลให้รายได้มีความผันผวน (Income

Shock) และสมมติให้มีการแจกแจงเป็นแบบ Log-normal ที่มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 1 กล่าวคือ $\log y_t \sim N(-\sigma_y^2/2, \sigma_y^2)$ เพื่อให้ค่าเฉลี่ยของรายได้สุทธิ (Expected Realized Income) มีค่าเท่ากับ μ_t โดยค่าของ σ_y ที่ใช้ในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 คำนวณมาจาก Townsend Thai Monthly Micro Survey Data[5] แยกตามประเภทของอาชีพหลักๆ 5 อาชีพ ดังนี้

เกษตร	ปศุสัตว์	ประมง	ธุรกิจ	แรงงาน	อื่นๆ
0.534	5.385	0.825	0.563	0.760	1.613

สำหรับโครงการวิจัยในระยะที่ 2 นี้ จะทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบที่ระดับ σ_y มีค่าเท่ากับ 0.5 เท่า, 0.75 เท่า, 0.9 เท่า, 1.1 เท่า, 1.25 เท่า, 1.5 เท่า, และ 2 เท่าของค่า σ_y เดิมจากโครงการฯ ระยะที่ 1 ของแต่ละครัวเรือน

(5) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate)

พารามิเตอร์ตัวนี้ใช้สัญลักษณ์ π เป็นอัตราเงินเฟ้อที่ใช้ปรับมูลค่าตามกาลเวลา (Nominal Value) ให้เป็นมูลค่าจริง (Real Value) โดยโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ใช้ค่าประมาณจากค่าเฉลี่ยของอัตราเงินเฟ้อดัชนีราคาผู้บริโภคทั่วไปจากธนาคารแห่งประเทศไทยตั้งแต่ปี 2537 จนถึงปี 2559 ซึ่งมีค่าประมาณ 2.74% ส่วนโครงการนี้จะทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบที่ระดับค่า π เท่ากับ 1% 2% 3% และ 4%

(6) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter)

เพื่อที่จะสะท้อนลักษณะสังคมไทยที่มีการแบ่งปันความเสี่ยง (Risk-sharing) ระหว่างกัน ตัวแบบจำลองฯ ได้ทำการปรับรายได้สุทธิแท้จริง (Realized Income) ของครัวเรือนจาก $\mu_t y_t$ เป็น $\mu_t + \gamma(\mu_t y_t - \mu_t)$ เพื่อให้มีค่าเฉลี่ยเท่าเดิมแต่มีความแปรปรวนน้อยลง ซึ่งครัวเรือนที่มีการปันความเสี่ยงมากขึ้นจะมีความแปรปรวนของรายได้สุทธิน้อยลง ดังนั้น พารามิเตอร์อัตราการปันส่วนความเสี่ยงซึ่งใช้สัญลักษณ์ γ ที่มีค่าน้อยหมายถึงมีการปันความเสี่ยงกับครัวเรือนอื่นมาก และ γ เท่ากับหนึ่งหมายถึงไม่มีการปันความเสี่ยงเลย ดังที่อธิบายรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 3 โดยในโครงการฯ ระยะที่ 1 ค่า γ ของแต่ละครัวเรือนที่ประเมินมาจากคำตอบในแบบสอบถามมีค่าอยู่ในช่วง 0.85 ถึง 1

สำหรับการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบต่ออัตราการปันส่วนความเสี่ยง ในโครงการนี้กำหนดให้ $\gamma = 1 - \gamma_0$ โดยที่ γ_0 คืออัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) เดิมของแต่ละครัวเรือนจากโครงการฯ ระยะที่ 1 จากนั้นจะหาค่าการออมอุตมภาพ (Optimal Saving)

[5] ข้อมูล Townsend Thai Monthly Micro Survey Data เป็น Panel Survey ที่มีการเก็บข้อมูลรายเดือนแบบซ้ำครัวเรือนเดิมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 ทำให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอในการประมาณค่าความแปรปรวนของรายได้ (Income Volatility) ข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับการสำรวจนี้สามารถดูได้ที่ http://cier.uchicago.edu/data/monthly-surveys.shtml.

โดยใช้ค่า γ ที่ระดับ 1-0.5δ, 1- δ, 1-1.5δ, 1-2δ และ 1-2.5δ ตัวอย่างเช่น กรณีที่ครัวเรือนมีค่าอัตราการปันส่วนความเสี่ยงเดิม (Risk-sharing Parameter) เท่ากับ 0.85 โครงการนี้จะพิจารณาค่า γ ที่ระดับ 1-0.5(0.15) = 0.925, 1-0.15 = 0.85, 1-1.5(0.15) = 0.775, 1-2(0.15) = 0.7, และ 1-2.5(0.15) = 0.625 เป็นต้น

(7) อัตรามรดก (Bequest Factor)

พารามิเตอร์ตัวนี้ใช้สัญลักษณ์ β บ่งบอกถึงความห่วงใยต่อลูกหลานหรือต่อผู้ที่จะมารับมรดกจากครัวเรือน ซึ่งค่า β ที่สูงจะแสดงว่าครัวเรือนมีความห่วงใยต่อลูกหลานมาก สำหรับการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบจะทำที่ระดับ β เท่ากับ 0เท่า, 0.5เท่า, 1เท่า, 1.5เท่า และ 2เท่าของค่า β เดิมจากโครงการฯ ระยะที่ 1 ของแต่ละครัวเรือนซึ่งคำนวณมาจากค่าเฉลี่ยสัดส่วนในการแบ่งเงินให้กับลูกหลานในสถานการณ์ต่างๆ ที่สมมติขึ้นในแบบสอบถาม

(8) ส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock)

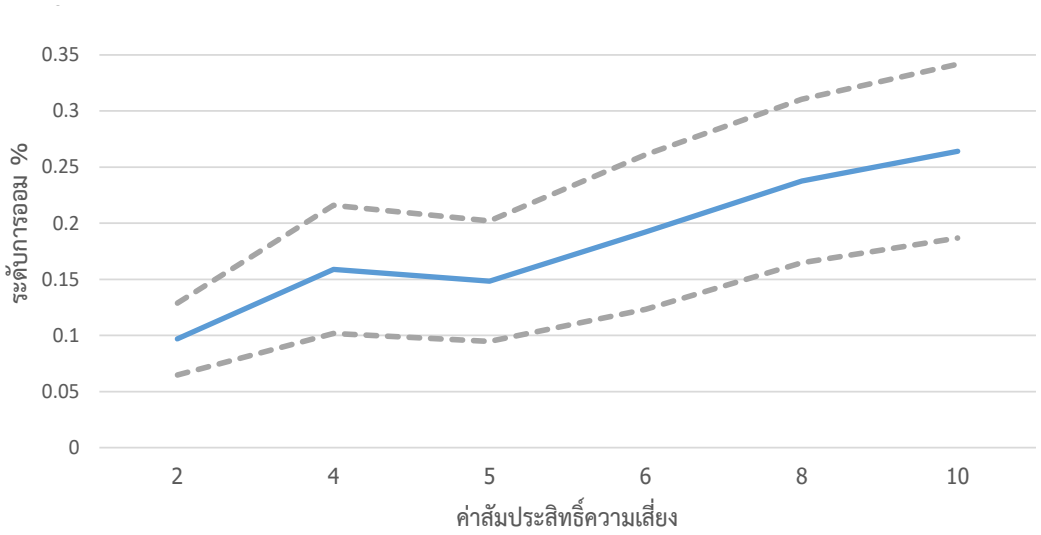
ตามที่ได้อธิบายรายละเอียดไว้ในบทที่ 3 แล้วนั้น ในตัวแบบฯ นี้สุขภาวะของหัวหน้าครัวเรือนจะสามารถเป็นได้เพียงแค่หนึ่งในสามภาวะ ได้แก่ สุขภาพดีเป็นปกติ (Healthy) พิการหรือทุพพลภาพ (Disabled) หรือเสียชีวิต (Dead) และเมื่อหัวหน้าครัวเรือนพิการหรือเสียชีวิตจะทำให้รายได้เฉลี่ยที่คาดหวังของครัวเรือนลดลง ซึ่งส่วนลดดังกล่าวเปรียบเสมือนสิ่งกระทบต่อรายได้ในอนาคตของครัวเรือนอย่างถาวร (Permanent Future Income Shock) และเป็นค่าพารามิเตอร์ที่จะทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวในที่นี้ ใช้สัญลักษณ์ ξ โดยในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 สมมติว่าหากหัวหน้าครัวเรือนทุพพลภาพหรือเสียชีวิตรายได้ที่คาดหวังของครัวเรือนจะลดลง 50% จากรายได้ที่ควรจะเป็นในปีนั้น เนื่องจากไม่มีข้อมูลว่าสมาชิกครัวเรือนแต่ละคนมีสัดส่วนในรายได้ครัวเรือนเท่าไร ในโครงการวิจัยนี้จะทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวของตัวแบบต่อพารามิเตอร์ ξ ที่ระดับ 25% และ 75% ของรายได้ในภาวะสุขภาพดีเป็นปกติ

คณะผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหวจากตัวแทนครัวเรือน 28 ครัวเรือน ซึ่งการเลือกตัวแทนทำโดยเรียงครัวเรือนทั้งหมด 300 ครัวเรือนตามความแตกต่างสัมบูรณ์ของระดับการออมจริง และระดับการออมอุตมภาพจากตัวแบบฯ จากน้อยไปมาก จากนั้นจัดกลุ่มครัวเรือนเป็น 10 กลุ่มจากค่าเดไซล์ (Decile) และเลือก 3 ตัวแทนจากแต่ละกลุ่มอย่างสุ่ม ได้ 30 ครัวเรือน และตัด 2 ครัวเรือน ที่มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเพียง 1 คน

5.2 ผลลัพธ์

ผลลัพธ์การทดสอบความอ่อนไหวของระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) ต่อค่าพารามิเตอร์แต่ละตัว จะแสดงเป็นกราฟระดับการออมอุตมภาพเฉลี่ย (แสดงโดยเส้นทึบ) และช่วงความเชื่อมั่นที่ 90% ความเชื่อมั่น (แสดงโดยเส้นประ) เทียบกับค่าพารามิเตอร์ในระดับต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

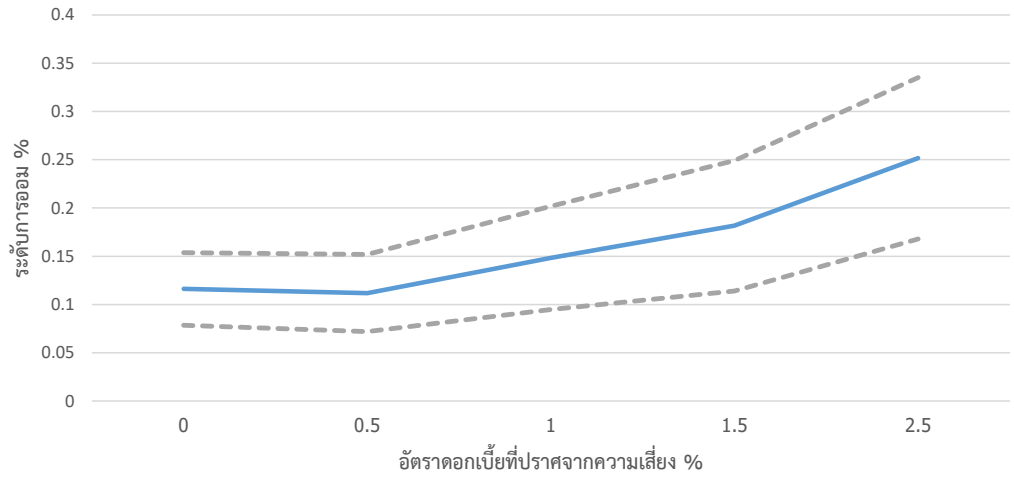
(1) ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient) ใช้สัญลักษณ์ κ

รูปที่ 3 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์

จากผลลัพธ์ที่ได้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อสัมประสิทธิ์มีค่าสูงขึ้นหรือครัวเรือนมีความกลัวความเสี่ยง (Risk Averse) มากขึ้น จะส่งผลให้ครัวเรือนควรมีระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) เฉลี่ยสูงขึ้น หรือเปลี่ยนแปลงไปในทางเดียวกัน นั่นหมายความว่าหากข้อสรุปจากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ที่ว่าครัวเรือนส่วนมากออมไม่พอนั้นไม่สอดคล้องกับความจริง ครัวเรือนควรมีกังวลกับความเสี่ยงน้อย หรือค่า κ ต่ำกว่าที่คณะผู้วิจัยใช้ในโครงการฯ ระยะที่ 1 เพื่อให้ระดับการออมอุตมภาพต่ำลงและความต่างของระดับการออมอุตมภาพกับการออมจริงน้อยลง อย่างไรก็ตาม หากพิจาณาจากกราฟในช่วง $\kappa \in [2,5)$ จะพบว่าระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) ไม่ได้มีความอ่อนไหว (Sensitive) มากนักต่อค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยง กล่าวคือหากปรับค่า κ ลงจาก 5 เป็น 2 ระดับการออมอุตมภาพโดยเฉลี่ยจะลดลงเพียงประมาณ 5% ของทรัพย์สินสุทธิปัจจุบัน นอกจากนี้ ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ยังมีความกังวลกับความเสี่ยงอยู่ถึงแม้จะไม่มากนัก จึงไม่ควรปรับค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงนี้ลงมาก เพราะฉะนั้น ข้อสรุปที่ได้จากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการออมที่ไม่เพียงพอไม่น่าจะยังใช้ได้

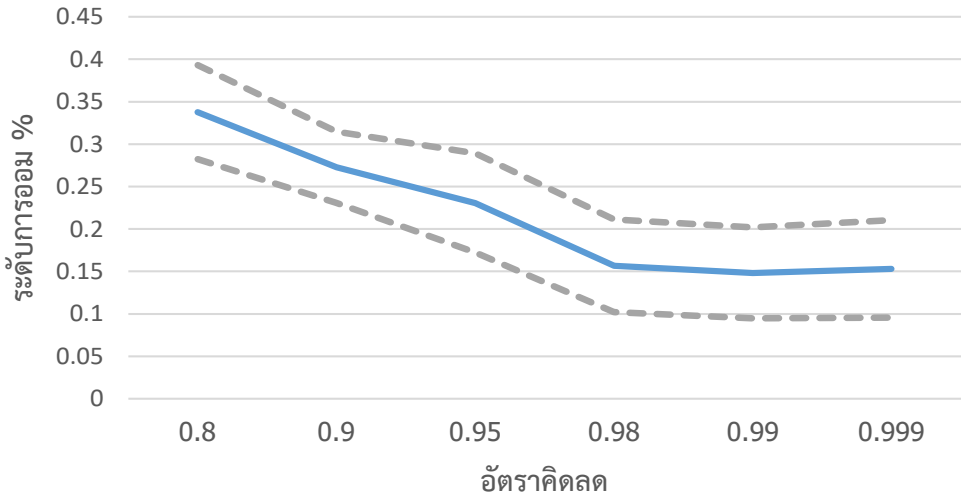
(2) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate) ใช้สัญลักษณ์ r_f

รูปที่ 4 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง

จากผลลัพธ์ แสดงให้เห็นว่าเมื่ออัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยงเปลี่ยนแปลงจะส่งผลต่อระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) ไปในทางเดียวกัน นั่นคือโดยเมื่ออัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยงมีค่าเพิ่มขึ้น จะทำให้ระดับการออมอุตมภาพมีค่าสูงขึ้น ซึ่งเป็นเพราะอัตราดอกเบี้ยดังกล่าวเป็นเสมือนต้นทุนค่าเสียโอกาส (Opportunity Cost) ของการบริโภคในปัจจุบัน เมื่อต้นทุนสูงขึ้นครัวเรือนควรที่จะบริโภคน้อยลงในปัจจุบันและออมเพื่อไปบริโภคเพิ่มขึ้นในอนาคต อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ที่ได้นี้ไม่สามารถทำให้เปลี่ยนข้อสรุปที่ได้จากโครงการฯ ระยะที่ 1 ได้ เพราะค่าที่ใช้เดิม คือ 0.01 อยู่ในช่วงที่ระดับการออมอุตมภาพไม่อ่อนไหว (Insensitive) ต่ออัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยงนี้เท่าไรนัก ถึงแม้จะปรับอัตราดอกเบี้ยลงมากก็ไม่สามารถเปลี่ยนระดับการออมอุตมภาพให้ลดลงมาใกล้เคียงกับการออมจริงได้มาก

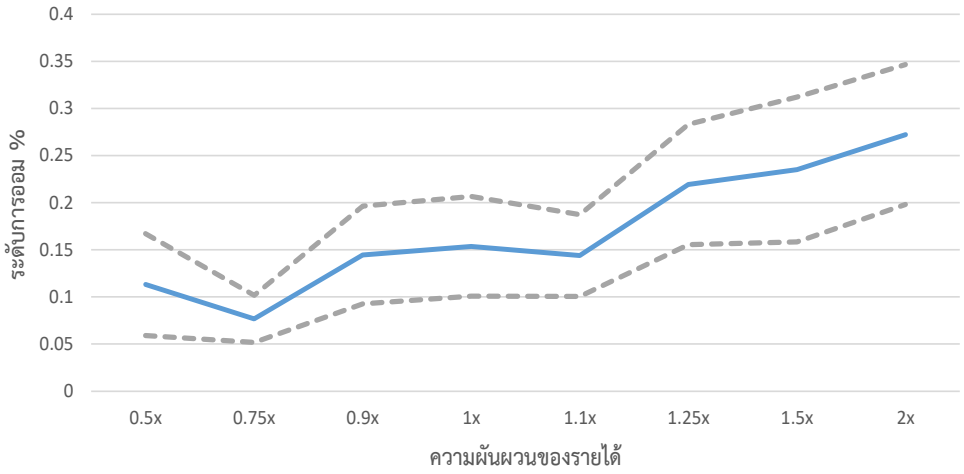
(3) อัตราคิดลด (Discount Factor) ใช้สัญลักษณ์ α

รูปที่ 5 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราคิดลด

จากผลลัพธ์ที่ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่ออัตราคิดลดเพิ่มขึ้น จะส่งผลให้ระดับการออมมีค่าลดลง หรือแปรผกผันกัน ซึ่งในทางทฤษฎีเป็นเพราะอัตราการคิดลดที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้อรรถประโยชน์ (Utility) ที่จะได้จากการบริโภคในอนาคตน้อยลง ดังนั้น ครัวเรือนจึงมีแรงจูงใจที่จะบริโภคเร็วขึ้นหรือออมน้อยลง อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้แสดงว่าระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) นั้นไม่อ่อนไหว (Insensitive) ต่ออัตราคิดลดเมื่ออัตราคิดลดมีค่าตั้งแต่ 0.98 เป็นต้นไป ซึ่งรวมถึงค่า 0.99 ที่ใช้ในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ด้วย ดังนั้น ผลที่ได้จากโครงการฯ ระยะที่ 1 ว่าครัวเรือนส่วนมากออมไม่พอยังคงเดิม

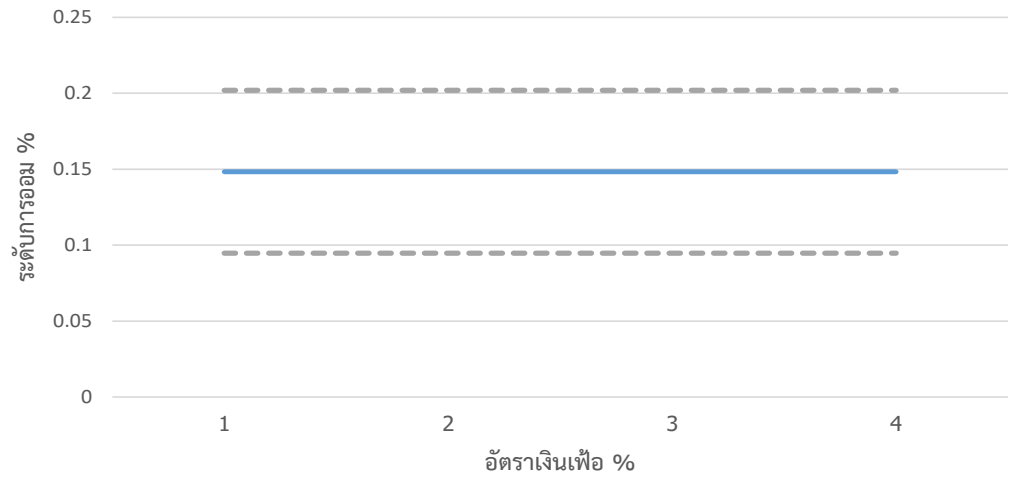
(4) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) ใช้สัญลักษณ์ σ_y

รูปที่ 6 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อความผันผวนของรายได้

ผลลัพธ์ที่ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อความผันผวนของรายได้มีมากขึ้น จะส่งผลให้ระดับการออมอุตมภาพมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้น ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับความเสี่ยง กล่าวคือ เมื่อความผันผวนมากขึ้นหมายถึงครัวเรือนต้องเผชิญกับความเสี่ยงมากขึ้น ดังนั้น เพื่อให้ครัวเรือนสามารถมีกินมีใช้ได้อย่างสม่ำเสมอ (Smooth Consumption) แม้ในยามฉุกเฉินที่มีรายได้น้อย ครัวเรือนควรมีการออมมากขึ้นเป็นเครื่องมือป้องกันเหตุฉุกเฉิน (Precautionary Saving) นั่นหมายความว่าปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้สามารถเปลี่ยนข้อสรุปถึงความเพียงพอของการออมจากโครงการฯ ระยะที่ 1 ได้ คือ ครัวเรือนต้องมีความผันผวนของรายได้น้อยกว่าที่ประมาณการไว้ในโครงการฯ ระยะที่ 1 อย่างไรก็ดี ระดับการออมอุตมภาพโดยเฉลี่ยจะลดลงได้เพียงประมาณ 5% ของทรัพย์สินสุทธิปัจจุบัน หากความผันผวนของรายได้ลดน้อยลงมากพอ ทั้งนี้ ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ยังมีความกังวลกับความไม่แน่นอนหรือความผันผวนของรายได้อยู่มาก ซึ่งสาเหตุหลักมาจากราคาผลผลิตการเกษตรที่ผันผวน เพราะฉะนั้น หากมีวิธีที่ลดความผันผวนของราคาผลผลิตได้ ไม่ว่าจะเป็นนโยบายจากภาครัฐ หรือการสร้างเครื่องมือทางการเงินเพื่อลดความเสี่ยงจากความผันผวนดังกล่าวได้ ปัญหาการออมไม่เพียงพอของครัวเรือนในชนบทอาจลดความรุนแรงลงได้มาก

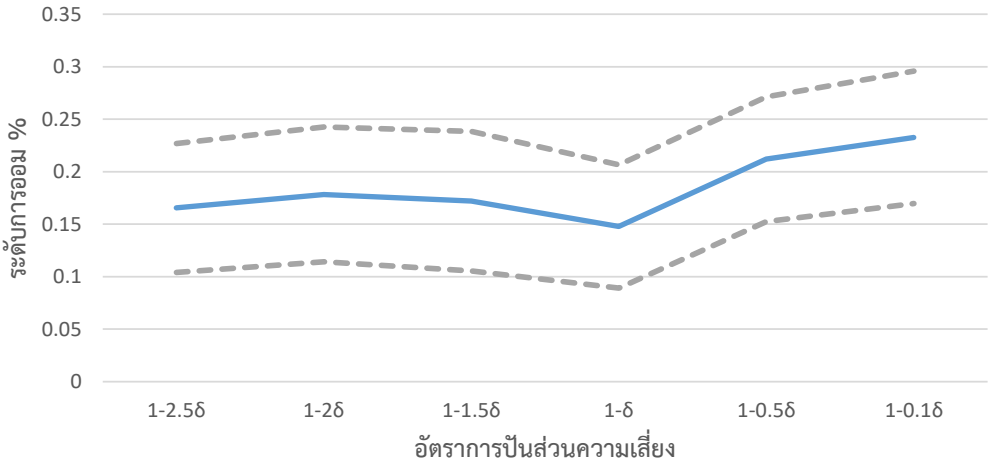
(5) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate) ใช้สัญลักษณ์ π

รูปที่ 7 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราเงินเฟ้อ

จากผลลัพธ์ที่ได้ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของอัตราเงินเฟ้อนั้น ไม่มีผลต่อระดับการออม อุตมภาพ (Optimal Saving)

(6) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) ใช้สัญลักษณ์ γ

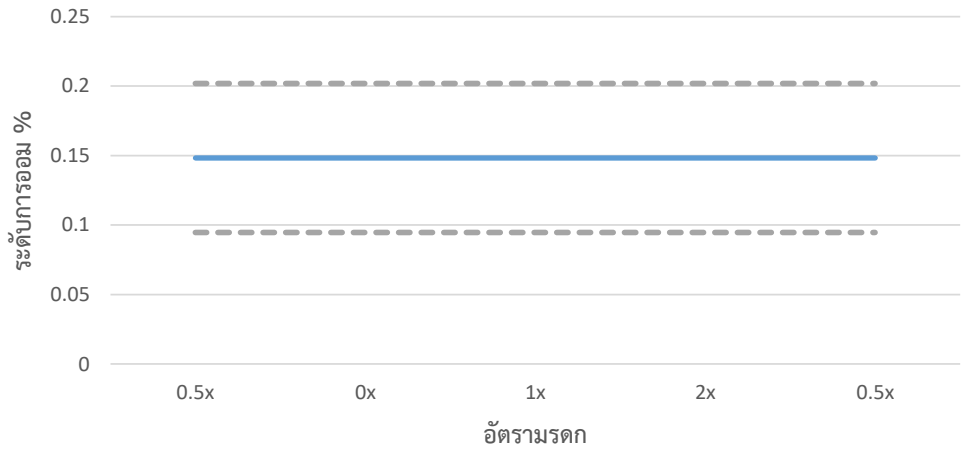

รูปที่ 8 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตราการปันส่วนความเสี่ยง

ผลลัพธ์ที่ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่ออัตราการปันส่วนความเสี่ยงเปลี่ยนแปลงจะส่งผลต่อระดับการออมได้บ้าง โดยเมื่ออัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-sharing Parameter) เพิ่มขึ้นเข้าใกล้ 1 ซึ่งหมายถึงไม่มีการแบ่งปันความเสี่ยงกับครัวเรือนอื่น ระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving) จะเพิ่มขึ้น เนื่องจากความเสี่ยงจากรายได้ที่ไม่แน่นอนจะมากกว่าในกรณีที่ครัวเรือนมีการปันความเสี่ยง ในทางตรงกันข้าม ระดับการออมอุตมภาพไม่ค่อยตอบสนองมากนักกับการลดลงของอัตราการปันความเสี่ยง ดังนั้น การปรับพารามิเตอร์ γ ตัวนี้

ไม่มีผลให้ความต่างโดยเฉลี่ยของระดับการออมอุตมภาพกับการออมจริงของครัวเรือนน้อยลง ข้อสรุปของผลการวิจัยจากโครงการฯ ระยะที่ 1 ที่ว่าครัวเรือนออมไม่เพียงพอยังคงใช้ได้ถึงแม้จะมีความเคลื่อนของพารามิเตอร์นี้จากความเป็นจริง

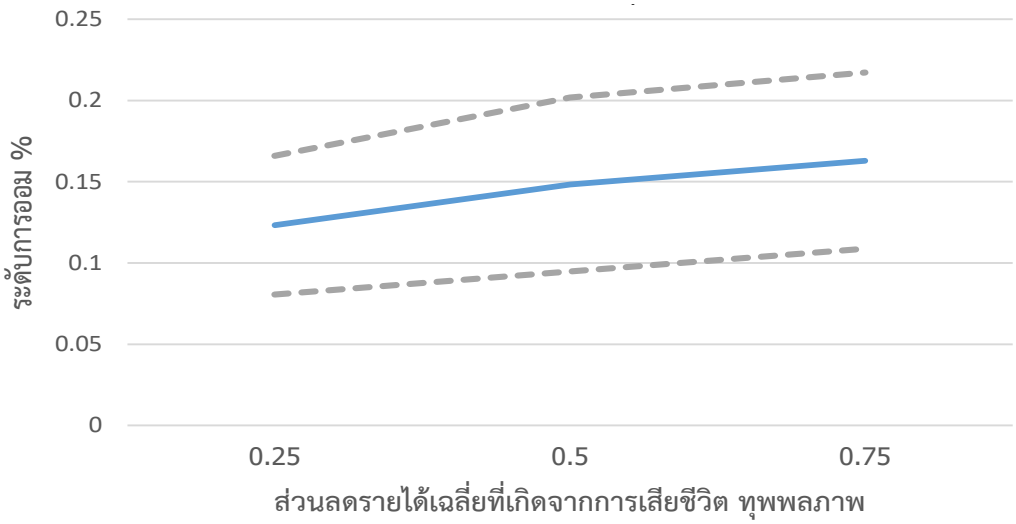
(7) อัตรามรดก (Bequest Factor) ใช้สัญลักษณ์ β

รูปที่ 9 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่ออัตรามรดก

จากผลลัพธ์ที่ได้ แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของอัตรามรดกนั้น ไม่มีผลต่อระดับการออมอุตมภาพ (Optimal Saving)

(8) ส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock) ใช้สัญลักษณ์ ξ

รูปที่ 10 ผลการทดสอบความอ่อนไหวต่อส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิตทุพพลภาพ

ผลลัพธ์ที่ได้แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิตหรือทุพพลภาพมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระดับการออม ซึ่งเมื่อส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิตหรือ ทุพพลภาพเพิ่มขึ้น ระดับการออมจะเพิ่มขึ้นไปในทางเดียวกัน อันเนื่องมาจากส่วนลดที่มากขึ้นจะทำให้มูลค่าคาดหวังของ

รายได้ในอนาคตลดลง หรือหมายถึงความมั่งคั่งตลอดช่วงชีวิต (Life-time Wealth) ของครัวเรือนลดลง ส่งผลให้ครัวเรือนมีการบริโภคลดลงในปัจจุบันและทำให้การออมเพิ่มขึ้นเพราะทรัพย์สินสุทธิ (Wealth) ในปัจจุบันไม่เปลี่ยนแปลง นั่นหมายความว่า สำหรับครัวเรือนที่หัวหน้ามีส่วนในการหารายได้น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง หรือครัวเรือนที่สมาชิกสามารถหารายได้ชดเชยได้เยอะหากหัวหน้าไม่สามารถทำงานได้นั้น ปัญหาการออมที่ไม่เพียงพออาจไม่รุนแรงเท่าที่ประเมินได้จากโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 อย่างไรก็ตาม ความอ่อนไหวของระดับการออมอุตมภาพต่อพารามิเตอร์ ξ นี้ไม่มากนัก หากปรับค่าพารามิเตอร์จาก 0.5 เป็น 0.25 จะทำให้การออมที่ควรจะเป็นลดลงได้เพียงแค่ไม่ถึง 5% ของทรัพย์สินสุทธิในปัจจุบัน และจากการสัมภาษณ์เชิงลึกทำให้ทราบว่าหลายครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนที่กังวลเรื่องความเสี่ยงของรายได้มักมีแหล่งรายได้เพียงหนึ่งหรือสองแหล่งและมาจากหัวหน้าครัวเรือนเป็นหลัก ดังนั้น ข้อสรุปในภาพรวมถึงความไม่เพียงพอของการออมของครัวเรือนน่าจะยังคงมีอยู่จริง

โดยสรุป ในบทนี้ได้วิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) ของความเพียงพอของการออมในระดับอุตมภาพ (Optimal Saving) ที่คำนวณจากแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ภายใต้แนวคิดทฤษฎีสมมติฐานการบริโภคตามวัฏจักรชีวิต ต่อการเปลี่ยนแปลงค่าพารามิเตอร์ (Parameter) ที่สำคัญต่าง ๆ ได้แก่ ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate) อัตราคิดลด (Discount factor) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) อัตราเงินเฟ้อ (Inflation Rate) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-Sharing Parameter) อัตรามรดก (Bequest Factor) และส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock)

ผลการวิเคราะห์พบว่า การออมในระดับอุตมภาพมีความอ่อนไหวไม่มากหรือไม่มีเลย ต่อการเปลี่ยนแปลงค่าพารามิเตอร์เหล่านี้ในช่วงที่เหมาะสมกับครัวเรือนตัวอย่าง กล่าวคือ พารามิเตอร์ที่อาจมีผลต่อระดับการออมอุตมภาพบ้าง เช่น ค่าสัมประสิทธิ์ความเสี่ยงสัมพัทธ์ (Relative Risk Aversion Coefficient) อัตราดอกเบี้ยที่ปราศจากความเสี่ยง (Risk Free Rate) อัตราคิดลด (Discount Factor) ความผันผวนของรายได้ (Income Volatility) อัตราการปันส่วนความเสี่ยง (Risk-Sharing Parameter) และส่วนลดรายได้เฉลี่ยที่เกิดจากการเสียชีวิต หรือทุพพลภาพ (Future Income Shock) ถ้าพิจารณาในช่วงที่เหมาะสมจะไม่มีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงค่าพารามิเตอร์

ดังนั้น ข้อกังวลในเรื่องการวัดค่าตัวแปรผิดพลาด (Measurement Error) จากการสำรวจ ที่อาจทำให้การประเมินระดับการออมในระดับอุตมภาพบิดเบือนไป ไม่น่ามีผลกระทบมากนัก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าข้อสรุปถึงความไม่เพียงพอของการออมของครัวเรือนที่ได้จากโครงการฯ ระยะที่ 1 น่าจะมีความเชื่อถือได้ในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าค่าพารามิเตอร์ที่ใช้ในโครงการอาจมีความคลาดเคลื่อนอยู่บ้างก็ตาม

บทที่ 6
ผลการศึกษาผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออม

ส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยนี้คือการศึกษาผลกระทบของ 2 กลไกกระตุ้นการออมที่ทำการทดลอง (Intervention) ไว้ในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ซึ่งได้แก่ การให้ความรู้หรือทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) และการให้แรงจูงใจ (Incentive) ในการออมเป็นจำนวนเงิน 500 บาท หากครัวเรือนมีการฝากเงินเพิ่มอย่างน้อย 500 บาท กับธนาคารหรือกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรของชีวิต ภายใต้การกำกับดูแลของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต โดยการวิธีการศึกษาที่ใช้ คือ การทดลองควบคุมแบบสุ่ม หรือ Randomized Control Trial (RCT) ดังอธิบายรายละเอียดไว้แล้วในส่วนระเบียบวิธีการวิจัยของบทที่ 3 ในบทที่ 6 นี้จะนำเสนอผลที่ได้จากการศึกษาดังกล่าว

ตารางที่ 13 แสดงค่าเฉลี่ยของตัวแปรวัดผลที่ใช้ในการศึกษาในโครงการวิจัยนี้ จำแนกตามกลุ่ม RCT และตามรอบการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ จากตารางจะเห็นได้ว่าในแต่ละรอบการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ เงินฝากกับสถาบัน (Deposit) มีค่าใกล้เคียงกับเงินออม (Saving) และเงินฝากกับสถาบันต่อสมาชิกครัวเรือน (Per-Capita Deposit) มีค่าใกล้เคียงกับเงินออมต่อสมาชิก (Per-Capital Saving) เนื่องด้วยคุณลักษณะทางโครงสร้างเศรษฐกิจ (Structural Economic Condition) ของชุมชนชนบทในจังหวัดตราดที่ครัวเรือนส่วนมากใช้วิธีการออมกับสถาบันการเงินชุมชนเป็นหลัก ไม่ค่อยมีการออมด้วยวิธีอื่นเป็นจำนวนมากนัก ซึ่งคุณลักษณะทางโครงสร้างดังกล่าวสอดคล้องกันทั้งสี่ครั้งของการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ ในขณะที่ระดับการออมในแต่ละครั้งของการเก็บข้อมูลอาจแตกต่างกันได้ตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา (Cyclical Economic Condition) หรืออาจเป็นผลจากการทดลอง (Intervention) หากเกิดการเปลี่ยนแปลงทุกกลุ่มยกเว้นกลุ่มควบคุม (Control)

ตารางที่ 13 ค่าเฉลี่ยตัวแปรที่ใช้ศึกษาพฤติกรรมการออมที่ได้จากการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง

ตัวแปร	ครั้งที่สัมภาษณ์	ควบคุม	ทักษะความรู้	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ
Deposit เงินฝาก	1	65,218	53,389	59,683	66,136
	2	65,544	54,653	61,094	68,754
	3	74,657	56,780	65,731	73,472
	4	84,721	74,879	52,074	79,256
Per-Capita Deposit เงินฝากต่อสมาชิก	1	18,404	17,550	18,624	20,116
	2	18,874	17,725	19,476	21,190
	3	39,714	20,652	20,688	24,171
	4	30,096	26,099	19,406	26,810

ตารางที่ 13 (ต่อ) ค่าเฉลี่ยตัวแปรที่ใช้ศึกษาพฤติกรรมการออมที่ได้จากการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง

ตัวแปร	ครั้งที่สัมภาษณ์	ควบคุม	ทักษะความรู้	แรงจูงใจ	ทักษะความรู้และแรงจูงใจ
Saving	1	66,820	54,705	60,346	70,852
เงินออม	2	65,575	54,653	61,094	68,754
	3	74,892	56,780	65,731	73,496
	4	84,822	76,116	52,074	79,294
Per-Capita Saving	1	18,896	18,208	18,790	21,204
เงินออมต่อสมาชิก	2	18,890	17,725	19,476	21,190
	3	39,794	20,652	20,688	24,180
	4	30,130	27,336	19,406	26,819
Deposit Rate	1	0.22	0.09	0.10	0.17
อัตราฝากเงินต่อรายได้	2	0.22	0.04	0.37	-1.53
	3	0.53	-0.88	-0.08	0.90
	4	0.07	0.06	1.00	0.06

ผลจากการประมาณค่าสมการถดถอยสมการที่ (1) จากบทที่ 3 ดังแสดงในตาราง 13 ชี้ให้เห็นว่า ระดับการออมที่วัดโดยตัวแปร Deposit, Saving, Per-Capita Deposit และ Per-Capita Saving ที่ได้จากการเก็บข้อมูลครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4 ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายและอยู่ภายใต้โครงการวิจัยฯ ระยะที่ 2 นั้น เพิ่มมากกว่าระดับที่วัดได้ในการเก็บข้อมูลครั้งที่ 1 อย่างมีนัยสำคัญ ในขณะที่อัตราการฝากเงินต่อรายได้ที่วัดได้จากการเก็บข้อมูลครั้งล่าสุดลดลงอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ การมีนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ของสัมประสิทธิ์ของ I.T4 บ่งชี้ว่าการเปลี่ยนแปลงระดับการออมที่วัดได้จากการเก็บข้อมูลครั้งล่าสุดเทียบกับครั้งที่ 1 ของกลุ่มควบคุม (Control) และกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจอย่างเดียว (Incentive Treatment) มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ แต่เป็นไปในทางตรงข้ามกับผลที่คาดหวัง เนื่องจากสัมประสิทธิ์ที่มีค่าเป็นลบแสดงว่ากลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจ (Incentive Treatment) มีการเปลี่ยนแปลงไปทางที่แย่กว่ากลุ่มควบคุม (Control)

ตารางที่ 14 ผลการประมาณค่าสมการถดถอย โดยตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Clustered Standard Error ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรนั้นไม่เท่ากับศูนย์ที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ

ตัวแปร	เงินฝาก	เงินฝากต่อสมาชิก	เงินออม	เงินออมต่อสมาชิก	อัตราฝากเงินต่อรายได้
T2	325.8	470.6	-1,244	-5.939	0.00525
	(2,226)	(638.8)	(2,174)	(698.0)	(0.105)
T3	9,439***	21,311*	8,072**	20,898*	0.309
	(3,169)	(11,625)	(3,751)	(11,757)	(1.069)

ตารางที่ 14 (ต่อ) ผลการประมาณการค่าสมการถดถอย โดยตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า Clustered Standard Error ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรนั้นไม่เท่ากับศูนย์ที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ

ตัวแปร	เงินฝาก	เงินฝากต่อสมาชิก	เงินออม	เงินออมต่อสมาชิก	อัตราฝากเงินต่อรายได้
T4	19,503**	11,693***	18,003**	11,234***	-0.153**
	(7,053)	(2,540)	(7,115)	(2,167)	(0.0586)
L	-11,829	-853.8	-12,115	-688.1	-0.124
	(11,729)	(2,896)	(12,487)	(3,028)	(0.115)
I	-5,535	220.5	-6,474	-106.1	-0.119*
	(15,231)	(3,740)	(15,767)	(3,890)	(0.0673)
L.I	18,282	2,345	22,622	3,102	0.198
	(17,044)	(4,659)	(17,222)	(4,781)	(0.131)
L.T2	937.7	-295.8	1,192	-477.1	-0.0607
	(4,556)	(1,429)	(4,988)	(1,679)	(0.357)
I.T2	1,085	381.3	1,993	692.3	0.267
	(3,252)	(1,007)	(3,264)	(1,054)	(0.404)
L.I.T2	269.1	518.1	-4,039	-222.9	-1.920
	(6,154)	(2,134)	(6,367)	(2,020)	(1.446)
L.T3	-6,048	-18,209	-5,997	-18,454	-1.285
	(6,624)	(11,650)	(7,286)	(11,836)	(1.202)
I.T3	-3,391	-19,247	-2,686	-19,000	-0.490
	(4,512)	(11,645)	(4,927)	(11,775)	(1.077)
L.I.T3	7,335	20,200	3,255	19,532	2.192
	(9,421)	(12,024)	(11,129)	(12,264)	(1.530)
L.T4	1,988	-3,144	3,409	-2,106	0.122
	(10,482)	(4,612)	(10,496)	(4,760)	(0.105)
I.T4	-27,111**	-10,911***	-26,274**	-10,618***	1.052
	(9,655)	(2,707)	(9,431)	(2,323)	(0.812)
L.I.T4	18,741	9,056*	13,305	7,105	-1.131
	(14,232)	(4,856)	(14,961)	(5,155)	(0.818)
Constant	65,218***	18,404***	66,820***	18,896***	0.219***
	(11,526)	(2,314)	(12,285)	(2,547)	(0.0581)
จำนวนข้อมูล	1,187	1,184	1,187	1,184	811

เพื่อวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ของการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) และการให้แรงจูงใจเพื่อลดต้นทุนการออม (Incentive) คณะผู้วิจัยได้ทำการทดสอบสมมติฐานด้วยค่าพารามิเตอร์ (Parameters) ต่างๆ เพื่อตรวจสอบผลต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมระหว่างกลุ่มดังที่ได้อธิบายไว้ในส่วนระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย (ตารางที่ 10) และได้แสดงผลไว้ในตารางที่ 15 กล่าวคือ ทั้งการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) และการให้แรงจูงใจเพื่อลดต้นทุนการออม (Incentive) ที่ดำเนินการในโครงการวิจัยฯ ระยะที่ 1 ไม่ได้มีผลให้ครัวเรือนออมเพิ่มขึ้น ค่า p-value ที่แสดงไว้ในวงเล็บในแถว L > C,

I > C, และ LI > C ของทุกตัวแปรมีค่ามากกว่า 10% หมายความว่าทั้งกลุ่มที่ได้รับความรู้และทักษะทางการเงินเพียงอย่างเดียว (Treatment-Literacy) กลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจในการออมเพียงอย่างเดียว (Treatment-Incentive) และกลุ่มที่ได้รับทั้งความรู้และทักษะทางการเงินและแรงจูงใจในการออม (Treatment-Interaction) ไม่ได้มีการออมเพิ่มมากขึ้นกว่ากลุ่มควบคุม (Control) อย่างมีนัยสำคัญ ไม่ว่าจะวัดการพฤติกรรมการออมด้วยตัวแปรวัดผลใดก็ตาม ที่น่าประหลาดใจคือในทางกลับกันกับผลที่คาดไว้ ข้อมูลที่เก็บได้ครั้งล่าสุดแสดงว่ากลุ่มควบคุม (Control) มีค่าเฉลี่ยของทุกตัวแปรวัดผลยกเว้นอัตราการฝากเงินต่อรายได้ (Deposit Rate) เพิ่มขึ้นมากกว่ากลุ่ม Treatment-Incentive และกลุ่ม Treatment-Interaction และเมื่อเทียบกับกลุ่ม Treatment-Literacy พบว่ากลุ่ม Control มีค่าเฉลี่ยของเงินฝากต่อคน (Per-Capita Deposit) และเงินออมต่อคน (Per-Capita Saving) เพิ่มขึ้นมากกว่าด้วย ถึงแม้จะมีนัยสำคัญทางสถิติเพียงแค่เมื่อเทียบกับกลุ่ม Treatment-Incentive ก็ตาม (ดูได้จากการที่ค่า p-value มากกว่า 0.9) อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบความต่างของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมของกลุ่มที่ได้รับทั้งความรู้และทักษะทางการเงินและแรงจูงใจในการออม (Treatment-Interaction) และกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจในการออมเพียงอย่างเดียว (Treatment-Incentive) แล้วนั้น คณะผู้วิจัยพบว่าการเปลี่ยนแปลงระดับเงินฝาก (Deposit) และเงินออม (Saving) ของกลุ่มหลังแย่กว่าอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งอาจหมายความว่าการให้ความรู้และทักษะทางการเงินร่วมกับการให้แรงจูงใจดีกว่าการให้แรงจูงใจเพียงอย่างเดียว แต่ในทางปฏิบัติแล้วการไม่ให้ความรู้และไม่ให้แรงจูงใจเลยอาจเป็นแนวทางที่ดีที่สุดเพราะไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายเลยและได้ผลลัพธ์ไม่ต่างกันกับการให้ทั้งสองอย่าง

ตารางที่ 15 ค่าเฉลี่ยของความต่างระหว่างกลุ่มของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมจากการสัมภาษณ์ครั้งต่างๆ เทียบกับครั้งที่ 1 ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า One-Sided p-value ของสมมติฐานว่างที่ไม่มีความต่างระหว่างกลุ่มที่นำมาเปรียบเทียบ ซึ่งคำนวณโดยใช้ Clustered Standard Error ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสามารถปฏิเสธสมมติฐานว่างที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ

ตัวแปร	ครั้งที่สัมภาษณ์	กลุ่มที่ทำการเปรียบเทียบ				
		L > C	I > C	LI > C	LI > L	LI > I
Deposit	2	937	1,085	2,292	1,354	1,207
เงินฝาก		(0.420)	(0.371)	(0.289)	(0.399)	(0.387)
	3	-6,048	-3,391	-2,104	3,944	1,287
		(0.814)	(0.769)	(0.622)	(0.319)	(0.425)
	4	1,988	-27,111	-6,382	-8,370	20,729**
		(0.426)	(0.994)	(0.736)	(0.783)	(0.022)
Per-Capita Deposit	2	-296	381	604	899	222
เงินฝากต่อสมาชิก		(0.581)	(0.355)	(0.348)	(0.319)	(0.445)
	3	-18,209	-19,247	-17,256	953	1,991
		(0.933)	(0.943)	(0.917)	(0.377)	(0.256)
	4	-3,144	-10,911	-4,999	-1,855	5,912***
		(0.748)	(1.000)	(0.955)	(0.675)	(0.001)

ตารางที่ 15 (ต่อ) ค่าเฉลี่ยของความต่างระหว่างกลุ่มของการเปลี่ยนแปลงระดับการออมจากการสัมภาษณ์ครั้งต่างๆ เทียบกับครั้งที่ 1 ตัวเลขในวงเล็บแสดงค่า One-Sided p-value ของสมมติฐานว่างที่ไม่มีความต่างระหว่างกลุ่มที่นำมาเปรียบเทียบ ซึ่งคำนวณโดยใช้ Clustered Standard Error ระดับหมู่บ้าน สัญลักษณ์ *, **, และ *** บ่งชี้ว่าสามารถปฏิเสธสมมติฐานว่างที่นัยสำคัญทางสถิติระดับ 10%, 5% และ 1% ตามลำดับ

ตัวแปร	ครั้งที่สัมภาษณ์	กลุ่มที่ทำการเปรียบเทียบ				
		L > C	I > C	LI > C	LI > L	LI > I
Saving	2	1,192	1,993	-854	-2,046	-2,847
เงินออม		(0.407)	(0.274)	(0.588)	(0.644)	(0.760)
	3	-5,997	-2,686	-5,428	569	-2,742
		(0.790)	(0.704)	(0.731)	(0.478)	(0.626)
	4	3,409	-26,274	-9,560	-12,969	16,714*
		(0.374)	(0.994)	(0.798)	(0.861)	(0.067)
Per-Capita Saving	2	-477	692	-7.7	469.4	-700
เงินออมต่อสมาชิก		(0.610)	(0.260)	(0.503)	(0.394)	(0.730)
	3	-18,454	-19,000	-17,922	532	1,078
		(0.932)	(0.938)	(0.921)	(0.439)	(0.370)
	4	-2,106	-10,618	-5,619	-3,513	4,999***
		(0.668)	(1.000)	(0.970)	(0.773)	(0.010)
Deposit Rate	2	-0.06	0.27	-1.7137	-1.653	-1.9807
อัตราฝากเงินต่อรายได้		(0.567)	(0.258)	(0.890)	(0.876)	(0.913)
	3	-1.285	-0.490	0.417	1.702*	0.907
		(0.851)	(0.673)	(0.386)	(0.067)	(0.175)
	4	0.122	1.052	0.043	-0.079	-1.009
		(0.130)	(0.105)	(0.284)	(0.788)	(0.886)

ทั้งนี้ การที่ผลที่ได้จากการศึกษาค้านกับสมมติฐานซึ่งอ้างอิงจากทฤษฎีนี้อาจไม่ใช่เพราะการการให้แรงจูงใจทำให้ครัวเรือนมีพฤติกรรมการออมที่แย่ลงแต่เป็นเพราะปัจจัยภายนอก (Exogenous Shock) บางประการที่เกิดขึ้นเฉพาะกลุ่ม อาทิ ผลกระทบของนโยบายการแก้ปัญหาการทำประมงผิดกฎหมายของภาครัฐในช่วงปี พ.ศ. 2560 ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงและรุนแรงต่อครัวเรือนที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมประมงทางทะเลพื้นบ้าน เป็นต้น จากการพิจารณากลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาในโครงการนี้ พบว่าครัวเรือนตัวอย่างที่ประกอบอาชีพประมงทางทะเลและได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวมีเพียงครัวเรือนที่อาศัยอยู่ตามชายทะเลในอำเภอแหลมงอบ ซึ่งมีจำนวน 2 จาก 5 หมู่บ้าน ในกลุ่ม Treatment-Incentive และ 1 จาก 5 หมู่บ้านในแต่ละกลุ่ม Treatment อีกสองกลุ่มที่เหลือ ในขณะที่กลุ่มควบคุมนั้นมีเพียงครัวเรือนที่อาศัยในอำเภอเขาสมิงและอำเภอบ่อไร่ ซึ่งไม่ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าว นโยบายนี้ส่งผลให้รายได้ของครัวเรือนในอำเภอแหลมงอบลดลงอย่างมาก เมื่อครัวเรือนเหล่านี้ไม่สามารถปรับตัวเพื่อหารายได้ทดแทนได้จึงจำเป็นต้องใช้เงินออมบางส่วนเพื่อการใช้จ่ายและทำให้ระดับการออมลดลง แต่หากพิจารณาอัตราการฝากเงินต่อรายได้ของครัวเรือนแล้วจะพบว่ากลุ่ม Control ไม่ได้เพิ่มขึ้นมากกว่าอีกสามกลุ่มแต่อย่างใด

ในส่วนของการวิเคราะห์ความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนนั้น เนื่องจากคณะผู้วิจัยไม่พบการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นจากการให้ความรู้และทักษะทางการเงินหรือการแรงจูงใจในการออม จึงไม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

โดยสรุปแล้ว ข้อมูลที่เก็บเพิ่มเติมในโครงการวิจัยระยะที่ 2 นี้ ยืนยันผลการการศึกษาจากโครงการฯ ระยะที่ 1 กล่าวคือ ไม่พบผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออมโดยการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) หรือการแรงจูงใจในการออม (Incentive) ต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนไปในทิศทางที่ดีขึ้น ซึ่งอาจเป็นเพราะเนื้อหา (Content) หรือวิธีการสื่อสาร (Convey Method) ของบทเรียนที่ใช้ยังไม่เหมาะสม และระดับแรงจูงใจที่ให้กับครัวเรือนเพียง 500 บาท ไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสำรวจในโครงการวิจัยนี้ ซึ่งทำหลังจากการทำการทดลอง (Intervention) ประมาณเกือบสองปี ยังพบว่าครัวเรือนในกลุ่มที่ได้รับการกระตุ้น (Treatments) โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจ (Treatment-Incentive) กลับมีระดับการออมที่น้อยกว่ากลุ่มควบคุม (Control) แต่อัตราการออมต่อรายได้ (Deposit Rate) ไม่แตกต่างกัน ซึ่งผลที่ได้นี้อาจเป็นเพราะปัจจัยภายนอก (Exogenous Shock) ที่ส่งผลเฉพาะต่อกลุ่ม Treatments เช่น นโยบายการแก้ปัญหาการทำประมงผิดกฎหมายของภาครัฐในช่วงปี พ.ศ. 2560 เป็นต้น ดังนั้น เพื่อให้ข้อสรุปถึงประสิทธิภาพของกลไกการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) หรือการแรงจูงใจในการออม (Incentive) ที่แท้จริง ว่าเนื้อหาและวิธีการที่เหมาะสมในการพัฒนาทักษะทางการเงิน หรือระดับแรงจูงใจที่เหมาะสม ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมที่ดีขึ้นควรเป็นอย่างไร ปัจจัยทางเศรษฐกิจใดบ้างที่ส่งผลต่อระดับการออม และนโยบายภาครัฐใดที่ส่งเสริมหรือขัดขวางกลไกกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือน อาจต้องมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม

บทที่ 7
บทสรุป

7.1 สรุปผลการวิจัย

โครงการนี้เป็นงานวิจัยต่อเนื่องจากการวิจัยของ “โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน” (ปีงบประมาณ 2558 หรือเรียกว่าโครงการวิจัยระยะที่ 1) ที่พบว่าการออมของครัวเรือนในชุมชนไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับรูปจำลองทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การสร้างกลไกเพื่อสวัสดิการผู้สูงวัยของชุมชนเองโดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ (กองทุนออมบุญ) อาจไม่มีความยั่งยืน ตลอดจนกลไกในการส่งเสริมการออมโดยการให้ความรู้ทางการเงินและหรือแรงจูงใจไม่มีผลกระทบต่อเศรษฐภาวะของครัวเรือนตามที่คาดหวังไว้ อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยระยะที่ 1 ยังขาดความเข้าใจเชิงลึกทางเศรษฐศาสตร์และพฤติกรรมของครัวเรือนที่เกี่ยวเนื่องกับผลการวิเคราะห์ตัวเลขจากรูปแบบจำลอง มีข้อจำกัดทางด้านระยะเวลาในการวัดผลกระทบของการให้ความรู้และหรือแรงจูงใจ และเนื้อหาของความรู้ทางการเงินอาจไม่ได้อยู่ในบริบทหรือไม่ตรงตามความต้องการของครัวเรือนในชุมชน

แผนงานวิจัยที่นำเสนอครั้งนี้ (โครงการระยะที่ 2) จึงมีวัตถุประสงค์หลักคือ แก้ไขปรับปรุงจุดอ่อนข้อจำกัด และเพิ่มเติมการศึกษาของโครงการระยะที่ 1 เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูล และองค์ความรู้ที่ได้จากโครงการระยะที่ 1 ได้อย่างเต็มที่ สามารถนำไปสู่ข้อเสนอทางนโยบายที่ช่วยแก้ไขปัญหาของผู้สูงอายุในชุมชนได้ โดยทำการสำรวจข้อมูลครัวเรือนต่อเนื่อง สัมภาษณ์ครัวเรือนเชิงลึก เพื่อให้เข้าใจถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมต่างๆ ที่อาจมีผลต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือน ประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับชุมชนเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงิน วิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)” ของครัวเรือน วิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) ของตัวแบบจำลองเพื่อวิเคราะห์ถึงความแตกต่างระหว่างระดับการออมในระดับอุตมภาพ (Optimal Saving) และการออมจริง และศึกษาต่อเนื่องถึงการเปรียบเทียบผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงินและการให้แรงจูงใจต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือนในชุมชน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่าทุกครัวเรือนเห็นถึงความสำคัญของการออม แต่ครัวเรือนส่วนมากคิดว่าครัวเรือนตนยังออมไม่พอ ซึ่งสาเหตุหลักที่ทำให้ออมได้น้อยเกิดจากการที่ครัวเรือนนำเงินไปลงทุนประกอบอาชีพ และจากค่าใช้จ่ายจำเป็นที่มีมากในปัจจุบัน อาทิ การผ่อนคืนหนี้สินและการศึกษาของบุตรหลาน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังพบว่าครัวเรือนโดยส่วนมากไม่ได้กังวลกับความเสี่ยง (Risk Averse) มากนักและไม่ได้ซื้อประกันอย่างเพียงพอ ในส่วนของพฤติกรรมการออมนั้น พบว่าครัวเรือนโดยมากไม่มีหลักการตายตัวในการออม แต่ยังมีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งจากที่สัมภาษณ์ทั้งหมดที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่แนะนำให้บริโภคในระดับที่ค่อนข้างคงที่สม่ำเสมอ (Consumption Smoothing) ข้อมูลยัง

ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนส่วนใหญ่พิจารณาเลือกทรัพย์สินในการออมโดยให้น้ำหนักกับทรัพย์สินหรือวิธีการที่ทำให้นำเงินออมมาใช้จ่ายได้ยากเพื่อเป็นการสร้างวินัยให้กับตน มากกว่าการพิจารณาอัตราดอกเบี้ยหรือผลตอบแทนจากการออม

ในส่วนของการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาบทเรียนความรู้ทางการเงิน ได้ข้อสรุปหนึ่งที่สอดคล้องกับการสัมภาษณ์เชิงลึก คือ ครัวเรือนโดยมากทราบถึงความสำคัญของการออมอยู่แล้วจึงอาจไม่จำเป็นต้องเน้นถึงความสำคัญของการออมมากนัก อย่างไรก็ดี มีข้อเสนอแนะให้เน้นถึงประโยชน์ของการออมในระยะยาวซึ่งเป็นประเด็นที่หลายครัวเรือนอาจไม่เคยนึกถึง เช่น การออมเพื่อเตรียมความพร้อมสู่วัยเกษียณ และถ้าเป็นไปได้ควรมีการให้ความรู้เพื่อพัฒนาทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) ตั้งแต่วัยเด็ก เนื่องจากเป็นการปลูกฝังที่น่าจะมีผลต่อพฤติกรรมในระยะที่ดีกว่า และสามารถใช้เด็กเป็นผู้ชักจูง (Influencer) ให้สมาชิกครัวเรือนอื่นๆ มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมและการบริหารจัดการทางการเงินไปในทางที่ดีขึ้นได้อีกด้วย นอกจากนี้ พบว่าครัวเรือนยังไม่เข้าใจถึงการประยุกต์ใช้บัญชีเพื่อช่วยในการบริหารจัดการทางการเงินที่ดีได้เท่าที่ควรและมักใช้ผลิตภัณฑ์การออมที่ให้อัตราดอกเบี้ยต่ำ เพราะฉะนั้น ควรมีการสอนเพื่อให้เข้าใจถึงประโยชน์ของบัญชีรายรับรายจ่ายและการบริหารจัดการทางการเงินโดยใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลายให้ได้ผลตอบแทนที่ดีขึ้นโดยไม่ขาดสภาพคล่องร่วมด้วย

อนึ่ง บทเรียนที่จะใช้ในการให้ความรู้ครัวเรือนในชุมชนยังควรครอบคลุมประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้ (1) การบริหารจัดการทางการเงินในภาพรวม ซึ่งรวมถึงการออม การใช้สินเชื่อ และประกัน (2) การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ทางการเงินที่เหมาะสมกับครัวเรือน ซึ่งผู้สอนควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในเบื้องต้นถึงผลิตภัณฑ์ที่ครัวเรือนคุ้นเคยหรือใช้อยู่แล้ว โดยเฉพาะการออมกับกลุ่มสัจจะฯ กับผลิตภัณฑ์อื่นๆ และนำเสนอเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่ดีกว่าที่ครัวเรือนคุ้นเคย (3) การสร้างประวัติทางการเงินเพื่อใช้ในการขอสินเชื่อ (4) ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทางการเงิน ได้แก่ มูลค่าเงินตามเวลา ความเสี่ยงและอัตราผลตอบแทน การคำนวณระดับการบริโภคที่เหมาะสม การคำนวณดอกเบี้ย ระดับการถือเงินสดที่เหมาะสม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีครัวเรือนบางส่วนที่ไม่พร้อมรับการอบรมเพื่อทำความเข้าใจในทฤษฎีหรือวิธีการคำนวณต่างๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการทางการเงิน ดังนั้น ควรมีการคัดเลือกครัวเรือนในเบื้องต้นและให้ความรู้ในส่วนนี้เฉพาะกับครัวเรือนที่พร้อมจะเรียนรู้เท่านั้น นอกจากนี้ ควรมีการพัฒนาเครื่องคำนวณ โปรแกรม หรือแอปพลิเคชัน (Applications) ต่างๆ ที่ช่วยให้ครัวเรือนบริหารจัดการทางการเงินได้ง่ายขึ้น แล้วนำเครื่องมือดังกล่าวมาสอนให้ครัวเรือนใช้

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เบื้องต้นระหว่างเศรษฐภาวะและ “ความกินดีอยู่ดี (Subjective Well-being)” ของครัวเรือน พบว่าการบริโภคที่เพิ่มขึ้นมีความสัมพันธ์ทางบวก (Positively Correlated) กับความพึงพอใจ การเพิ่มเงินฝากอาจทำให้ครัวเรือนรู้สึกได้ว่าทำในสิ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น ในขณะที่ตัวแปรทางเศรษฐกิจภาวะพื้นฐานคือ รายได้ การใช้จ่ายบริโภค และเงินฝากไม่มีความสัมพันธ์กับความสุขของครัวเรือน

ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยอื่น ดังนั้นการส่งเสริมการออมที่ผูกกับการบริโภค เช่น การออมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้จ่ายในอนาคต อาจเป็นช่องทางที่สามารถเพิ่มการออมได้

นอกจากนี้ผลที่ได้จากโครงการนี้ยืนยันผลการศึกษาของโครงการวิจัยในระยะที่ 1 กล่าวคือ ครัวเรือนโดยมากมีระดับการออมที่น้อยกว่าที่ควรจะเป็น และไม่พบผลกระทบของกลไกกระตุ้นการออมโดยการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) หรือการแรงจูงใจในการออม (Incentive) ต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนไปในทิศทางที่ดีขึ้น

ในส่วนของการยืนยันข้อสรุปเกี่ยวกับการออมนั้น โครงการนี้ได้ทำการวิเคราะห์ความอ่อนไหว (Sensitivity Analysis) ของระดับการออมอุตมภาพต่อการเปลี่ยนแปลงค่าพารามิเตอร์ (Parameter) ที่สำคัญ 8 ตัวและพบว่าการออมในระดับอุตมภาพมีความอ่อนไหวไม่มากหรือไม่มีเลย ต่อการเปลี่ยนแปลงค่าพารามิเตอร์ดังกล่าวในช่วงที่เหมาะสมกับครัวเรือนตัวอย่าง ดังนั้น ข้อกังวลในเรื่องการวัดค่าตัวแปรผิดพลาด (Measurement Error) จากการสำรวจ ที่อาจทำให้การประเมินระดับการออมในระดับอุตมภาพบิดเบือนไป ไม่น่ามีผลกระทบมากนัก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ข้อสรุปถึงความไม่เพียงพอของการออมของครัวเรือนที่ได้จากโครงการ ระยะที่ 1 น่าจะมีความเชื่อถือได้ในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าค่าพารามิเตอร์ที่ใช้ในโครงการอาจมีความคลาดเคลื่อนอยู่บ้างก็ตาม

ส่วนการศึกษาต่อเนื่องถึงการเปรียบเทียบผลกระทบของการให้ความรู้ทางการเงิน (Financial Literacy) และการให้แรงจูงใจ (Incentive) ต่อพฤติกรรมการออมของครัวเรือนในชุมชน โดยใช้ข้อมูลรวมจากที่เก็บได้จากโครงการระยะที่ 1 และที่เก็บเพิ่มเติมในโครงการวิจัยระยะที่ 2 นี้ ไม่พบผลกระทบของกลไกทั้งสองต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือนไปในทิศทางที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสำรวจในโครงการวิจัยนี้ ซึ่งทำหลังจากการทำการทดลอง (Intervention) ประมาณเกือบสองปีชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนในกลุ่มที่ได้รับการกระตุ้น (Treatments) โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับแรงจูงใจ (Treatment-Incentive) มีระดับการออมที่น้อยกว่ากลุ่มควบคุม (Control) แต่อัตราการออมต่อรายได้ (Deposit Rate) ไม่แตกต่างกัน ซึ่งผลที่ได้นี้อาจเป็นเพราะปัจจัยภายนอก (Exogenous Shock) ที่ส่งผลเฉพาะต่อรายได้ของกลุ่ม Treatments เช่น นโยบายการแก้ปัญหาการทำประมงผิดกฎหมายของภาครัฐในช่วงปี พ.ศ. 2560 เป็นต้น ดังนั้น เพื่อให้ข้อสรุปถึงประสิทธิภาพของกลไกการให้ความรู้และทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) หรือการแรงจูงใจในการออม (Incentive) ที่แท้จริง ว่าเนื้อหาและวิธีการที่เหมาะสมในการพัฒนาทักษะทางการเงิน หรือระดับแรงจูงใจที่เหมาะสม ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมที่ดีขึ้นควรเป็นอย่างไร ปัจจัยทางเศรษฐกิจใดบ้างที่ส่งผลต่อระดับการออม และนโยบายภาครัฐใดที่ส่งเสริมหรือขัดขวางกลไกกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือน อาจต้องมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม

7.2 นัยทางนโยบาย (Policy Implications)

(1) การที่ผลการศึกษายืนยันว่าครัวเรือนในชุมชนมีการออมที่ไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับตัวแบบทางทฤษฎีวงจรชีวิต ที่ได้คำนึงถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน รวมถึงบริบทของชุมชนในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จึงชี้ให้เห็นว่านโยบายการส่งเสริมการออมในชุมชนเป็นนโยบายที่สำคัญและจำเป็นของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้สภาวะที่ประเทศไทยได้ก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุ และจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีด้านการแพทย์ที่ทำให้ประชากรมีอายุยืนยาวขึ้น นอกจากนั้น การส่งเสริมการออมครัวเรือนให้เพียงพอเพื่อยามชราจะช่วยบรรเทาภาระการคลังของรัฐบาลในอนาคตที่น่าจะมีข้อจำกัดที่เกิดจากการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่และการทำงบประมาณผูกพันจำนวนมาก

(2) เรื่องสำคัญของการส่งเสริมการออม คือการพัฒนากลไกที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมครัวเรือนให้มีการออม โดยทั่วไป มักมีความเชื่อว่าครัวเรือนไม่ออมเนื่องจากการขาดทักษะทางการเงิน นโยบายส่วนใหญ่จึงเน้นการให้ความรู้ทางการเงิน แต่การศึกษานี้พบว่าการให้ความรู้ทางการเงินที่มีลักษณะ Top Down ไม่มีผลกระทบต่อการส่งเสริมการออมอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการให้ความรู้ทักษะทางด้านการเงิน ควรพิจารณาให้ความสำคัญถึงประเด็นดังต่อไปนี้

(2.1) การพัฒนาเนื้อหาของการให้ความรู้ทักษะทางการเงินในลักษณะ Bottom-up โดยให้มีการมีส่วนร่วมจากชุมชน เพื่อให้มีเนื้อหาที่เหมาะสมกับบริบทและภาวะความเป็นอยู่ของครัวเรือนในชุมชน การใช้หลักสูตรมาตรฐานในลักษณะ Top-down ที่ออกแบบจากส่วนกลางและนำมาใช้กับทุกๆชุมชน ไม่น่าจะมีผลในการช่วยเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมของครัวเรือน

(2.2) การให้ความรู้ทางการเงินควรประกอบด้วยเครื่องมือที่ช่วยให้ครัวเรือนสามารถใช้ในการจดบันทึกและช่วยวิเคราะห์สรุปธุรกรรมต่างๆ ตลอดจนเครื่องมือที่ช่วยในเรื่องการวางแผนทางการเงินของครัวเรือน ถึงแม้ว่าหน่วยงานภาครัฐบางแห่งได้มีการพัฒนา Application ของโทรศัพท์เคลื่อนที่ทางการเงินบ้างแล้ว แต่จากการสอบถามผู้ใช้พบว่ายังไม่สะดวกในการใช้และยังไม่ครอบคลุมถึงการวิเคราะห์และวางแผนทางการเงิน

(2.3) การใช้กลไกย้ำเตือน (Reminder) น่าจะเป็นสิ่งที่จำเป็น เนื่องจากโดยทั่วไปคนเราสามารถจดจำสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดค่อนข้างน้อยหลังจากที่เวลาผ่านไปไม่นาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชุมชนที่ส่วนใหญ่มักเป็นผู้ประกอบอาชีพอิสระ ซึ่งไม่สามารถมีแบบแผนในการทำงานที่แน่นอน การใช้เทคโนโลยีโทรศัพท์เคลื่อนที่ในการย้ำเตือนในเรื่องความรู้ ตลอดจน สรุป

ข้อมูลการทำธุรกรรม และพฤติกรรมทางการเงินให้แก่ครัวเรือน จึงควรจะได้รับการศึกษาว่ามีผลต่อการออมต่อไป

(2.4) การให้ความรู้ทางการเงินแก่ครัวเรือน ผู้เข้าอบรมควรครอบคลุมรวมถึงสมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกที่เป็นเยาวชนซึ่งเป็นลูกหลานของหัวหน้าครัวเรือน เนื่องจากสมาชิกที่เป็นเยาวชนเป็นผู้ที่ช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Influencer) ของผู้นำครัวเรือนได้ และยังมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นเครื่องมือประกอบการเรียนรู้ทางการเงินได้ดี และยังช่วยถ่ายทอดให้แก่สมาชิกคนอื่นๆในครัวเรือน

(2.5) ในการส่งเสริมการออมของชุมชนนั้น ยังอาจสามารถทำได้โดยการออกแบบปรับปรุงผลิตภัณฑ์การออมของกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เนื่องจากครัวเรือนมีการใช้และคุ้นเคยกับผลิตภัณฑ์อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าผลิตภัณฑ์เหล่านี้ได้ถูกออกแบบให้แก้ปัญหาต้นทุนในการทำธุรกรรมและพฤติกรรมของครัวเรือน แต่จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าถึงโทรศัพท์เคลื่อนที่และการใช้ Cloud System ที่มีต้นทุนไม่สูง จึงควรมีการศึกษาต่อไปโดยเน้นในเรื่องการปรับปรุงกระบวนการเข้าถึงผลิตภัณฑ์ให้สะดวกและรวดเร็วในการฝากเงิน การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่เชื่อมโยงการกู้ยืมและการออม การใช้กลไกในการจูงใจและการกำหนดการออม (Commitment Device) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นนี้ มีการศึกษาทางวิชาการในระยะหลังที่พบว่า การใช้ Soft Commitment สามารถช่วยส่งเสริมการออมได้มีประสิทธิภาพมากกว่า การใช้กลไกประเภท Hard Commitment (เช่น การมีสัจจะ) ดังนั้น การศึกษาการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มีความยืดหยุ่นและสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามวงจรชีวิตหรือฤดูกาลในการประกอบอาชีพของครัวเรือน จึงเป็นเรื่องที่ควรได้รับการศึกษาต่อไป

(2.6) การที่ผลการศึกษาในเบื้องต้นพบความสัมพันธ์ของการออมกับการที่ครัวเรือนรู้สึกได้ว่าทำในสิ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นมิติหนึ่งของ“ความกินดีอยู่ดี” นั้น มีนัยว่าการออกแบบการออมที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะ ตามคุณค่าของครัวเรือนอาจช่วยส่งเสริมการออมได้ แต่ควรได้รับการศึกษาโดยละเอียดเพื่อยืนยันผลดังกล่าว

(3) ถึงแม้ว่าการที่ครัวเรือนมีการออมที่ไม่เพียงพอ สาเหตุอาจเกิดจากการที่ครัวเรือนไม่มีรายได้เพียงพอเพื่อการออม แต่จากการศึกษาที่ถิ่ถ้วนในต่างประเทศกลับพบว่า ผู้ที่ยากจนในบางเวลา มีรายได้เหลือพอในการออม และมีความพยายามในการจัดการทางการเงิน แต่เขาเหล่านั้นมีอุปสรรคในการเข้าถึงทางการเงินในระบบ ในประเด็นนี้จากการจัดประชุมกลุ่มย่อยกับชุมชนของโครงการ พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่มีการจดบัญชีครัวเรือน เนื่องจากเมื่อพบว่ารายจ่ายสูงกว่ารายได้ติดต่อกันเพียงระยะเวลาหนึ่งก็เลิกจดบันทึก ทั้งๆที่การที่รายจ่ายสูงกว่ารายได้อาจเกิดจากฤดูกาลในการประกอบอาชีพของ

ครัวเรือน ทำให้ไม่มีข้อมูลในการวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมและกระแสเงินที่สามารถช่วยวางแผนในการออมได้ ดังนั้นการศึกษาทางด้านการออมต่อไป จึงควรพัฒนาระบบการจดบันทึกข้อมูลที่สะดวกแก่ครัวเรือน และมีแรงจูงใจบางอย่างเพื่อให้ครัวเรือนเหล่านี้จดบันทึกให้นานพอ เพื่อทำให้สามารถนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในการส่งเสริมการออมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ท้ายที่สุด การวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าการส่งเสริมการออมสำหรับชุมชนเป็นเรื่องที่ค่อนข้างซับซ้อน ปัจจัยทั้งทางด้านเศรษฐกิจ พฤติกรรมการตัดสินใจของครัวเรือน ตลอดจนบริบททางสังคมชุมชนที่กำหนดการออม ดังนั้นภาครัฐควรให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยทางด้านนี้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีองค์ความรู้ที่ลึกซึ้งมากขึ้นในการกำหนดนโยบาย และควรจะมากกว่าการส่งเสริมการออมของผู้ที่อยู่ในระบบ นอกจากนั้น ภาครัฐควรพิจารณาถึงการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างของการเงินที่มีอยู่แล้วในการสนับสนุนการออม การสร้างกลไกจากส่วนกลางแล้วกระจายมาสู่ชุมชน เช่น กองทุนการออมแห่งชาติ อาจไม่ประสบผลสัมฤทธิ์เท่าที่คาดหวังไว้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ขนิษฐา แต้มบุญเลิศชัย ขวัญรัฐ ส่วนพงษ์ และ สันติ ถิรพัฒน์. 2561. “ผลของการให้ความรู้ทางการเงินกับแรงจูงใจในการออม: กรณีจักรยานยนต์รับจ้าง” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.

สันติ ถิรพัฒน์ และสุภารัตน์ ตันทะนงศักดิ์กุล. 2561. “การใช้ตลาดซื้อขายยางพาราล่วงหน้าของเกษตรกรผู้ปลูกยางพารารายย่อย เพื่อป้องกันความเสี่ยง” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.

สันติ ถิรพัฒน์ และดลชัย ละออนวล. 2561. “การเข้าถึงการประกันภัยข้าวนาปี” สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ.

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ และ สุวิมล เฮงพัฒนา. 2557. “การออม ความมั่งคั่ง และบำนาญผู้สูงอายุของครัวเรือนไทย” รายงานวิจัยเสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ภาษาอังกฤษ

Alessie, R., Van Rooij, M., and Lusardi, A. 2011. “Financial Literacy and Retirement Preparation in The Netherlands”. Journal of Pension Economics and Finance, 10(04), 527-545.

Ameriks, John, Andrew Caplin and John Leahy. 2003. “Wealth Accumulation and The Propensity to Plan”. Quarterly Journal of Economics 118, no. 3: pp. 1007-47.

Anderson, S. and J. Baland. 2002. “The Economics of Roscas and Intrahousehold Resource Allocation”. Quarterly Journal of Economics, 117, 963–95.

Ashraf, N., D. Karlan, and W. Yin. 2006a. “Tying Odysseus to the Mast: Evidence from a Commitment Savings Product in the Philippines”. Quarterly Journal of conomics, 121, 673–97.

Asian Development Bank. 2013. “Financial Literacy Findings and Recommendations”. Technical Assistance Consultant’s Report.

Banerjee, A. and E. Duflo. 2007. “The Economic Lives of the Poor”. Journal of Economic Perspectives, 21(1), 141-168.

Banerjee, A. and E. Duflo. 2011. “Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight”. Global Poverty. Public Affairs.

Bauer, M, J. Chytilová & J. Morduch. 2011. “Behavioral Foundations of Microcredit: Experimental and Survey Evidence from Rural India”. IZA Discussion Paper No.4901.

Bernheim, Douglas. 1994. Comment on “Some thoughts on savings” In Studies in the economics of aging, ed. David Wise, pp. 143-79. Chicago, University of Chicago Press.

Bernheim, B. D., Daniel M. Garrett, and Dean M. Maki, 2001. “Education and Saving: The Long-Term Effects of High School Financial Curriculum Mandates”. Journal of Public Economics 80, 435-465.

Berry, J, Dean Karlan, and Menno Pradhan. 2015. “The Impact of Financial Education for Youth in Ghana”. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 21068.

Bertrand, M., S. Mullainathan, and E. Shafir. 2006. “Behavioral Economics and Marketing in Aid of Decision Making Among the Poo”. Journal of Public Policy & Marketing, 25(1), 8-23.

Boyce, C. and Palena Neale. 2006 “Conducting In-depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-depth Interviews for Evaluation Input” in “Monitoring and Evaluation 2”. Pathfinder International Tool Series.

Calvet, Laurent E., John Y. Campbell, and Paolo Sodini. 2007. “Down or out: Assessing the Welfare Costs of Household Investment Mistakes”. Journal of Political Economy, 115(5): 707-747.

Calvet, Laurent E., John Y. Campbell, and Paolo Sodini. 2009. “Fight or Flight? Portfolio Rebalancing by Individual Investors”. Quarterly Journal of Economics, 124(1): 301-348.

Campbell, John Y. 2006. “Household Finance”. Journal of Finance, 61, 1553 - 1604.

Campbell, John Y. 2016. “Restoring Rational Choice: The Challenge of Consumer Financial Regulation”. American Economic Review, 106(5), 1–30.

Carpena, F., S. Cole, J. Shapiro, and B. Zia. 2011. “Unpacking the Causal Chain of Financial Literacy”. World Bank Policy Research Working Paper No. 5798.

Cole, Shawn, Thomas Sampson, and Bilal Zia. 2011. “Prices or Knowledge? What Drives Demand for Financial Services in Emerging Markets?” The Journal of Finance 66(6): 1933-1967.

Cole, Shawn A., Anna Paulson, and Gauri Kartini Shastry. 2014. “Financial Outcomes: The. Impact of Mandated Personal”. Finance and Mathematics Courses. Harvard Business School, Working Paper.

Cole, Shawn and Antoinette Schoar. 2017. “Rules of Thumb: Providing Timely Useful Financial Management Advice at Scale in india”. Available at: https://www.poverty-action.org/study/rules-thumb-providing-timely-usefulfinancial-management-advice-scale.

Collins, D., J. Morduch, S. Rutherford, and O. Ruthven. 2009. “Portfolios of the Poor: How the World’s Poor Live on $2 a Day”. Princeton University Press.

Coupé, T. 2011. “Mattresses Versus Banks-The Effect of Trust on Portfolio Composition”. Kyiv School of Economics Discussion Paper No. 40. Ukraine.

Deaton, Angus. 2008. “Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll”. Journal of Economic Perspectives 22(2): 53-72.

Demirguc-Kunt, Asli and Klapper, Leora. 2012. “Measuring Financial Inclusion: The Global Findex Database”. Policy Research Working Paper; No. 6025. World Bank, Washington, DC.

Diener E., Tay L., and Shigehiro Oishi. 2013. “Rising Income and the Subjective Well-Being of Nations”. Journal of Personality and Social Psychology Vol. 104, No. 2, 267–276.

Di Tella, Rafael and Robert MacCulloch. 2006. “Some uses of happiness data in economics”. Journal of Economic Perspectives 20(1): 25-46.

Drexler, Alejandro, Greg Fischer, and Antoinette Schoar. 2014. “Keeping It Simple: Financial Literacy and Rules of Thumb”. American Economic Journal: Applied Economics, 6(2): 1-31.

Dupas, P. and J. Robinson. 2013a. “Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya”. American Economic Journal: Applied Economics, 5, 163–92.

Dupas, P. and J. Robinson, 2013b. “Why Don’t the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments”. American Economic Review, 103, 1138–71.

Dupas, P., S. Green, A. Keats, and J. Robinson. 2016. “Challenges in Banking the Rural Poor: Evidence from Kenya’s Western Province”. In S. Edwards, S. Johnson, and D.N. Weil, eds., African Successes: Modernization and Development. Volume 3. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Easterlin, Richard. 1974. “Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence” in Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz, Paul David and Melvin Reder (editors), Academic Press: New York and London.

Field, E., S. Jayachandran, and R. Pande. 2010. “Do Traditional Institutions Constrain Female Entrepreneurship? A Field Experiment on Business Training in India”. American Economic Review: Papers and Proceedings, 100, 125–9.

Flory, J., 2011. “Micro-Savings & Informal Insurance in Villages: How Financial Deepening Affects Safety Nets of the Poor, A Natural Field Experiment”. Milton Friedman Institute for Research in Economics Working Paper Series, University of Chicago.

Giné, X., J. Goldberg, D. Silverman, and D. Yang. 2018. “Revising Commitments: Field Evidence on the Adjustment of Prior Choices”. The Economic Journal, 128, 159-188.

Jentzsch, N., 2009. Financial Services for the Poor: “Lack of Personal Identification Documents Impedes Access”. German Institute for Economic Research Weekly Report, 17.

Karlan, Dean and Martin Valdivia, 2011. “Teaching Entrepreneurship: Impact of Business Training on Microfinance Clients and Institutions”. The Review of Economics and Statistics, May 2011 93(2): 510-527.

Karlan, Dean, Margaret McConnell, Sendhil Mullainathan and Jonathan Zinman. 2016. “Getting to the Top of Mind: How Reminders Increase Saving”. Management Science, 62(12), 3393-3411.

Kimball, Miles S., and Tyler Shumway. 2007. “Investor Sophistication and the Home Bias, Diversification, and Employer Stock Puzzles”. Available at SSRN:http://paper.ssrn.com/ sol3/paper.cfm?abstract_id=1572866.

Klapper, L., and Panos, G. A. 2011. “Financial literacy and retirement planning: the Russian case”. Journal of Pension Economics and Finance, 10(04), 599-618.

Laibson, D., 1997. “Golden Eggs and Hyperbolic Discounting”. Quarterly Journal of Economics, 112, 443–77.

Laibson, David, Andrea Repetto, and Jeremy Tobacman. 1998. “Self-control and saving for retirement”. Brooking Papers on Economic Activities, no. 1, pp. 91-196.

Levine, Ross. 2005. “Finance and growth: Theory and evidence”. In Philippe Aghion and Steven Durlauf, eds. Handbook of Economic Growth (Elsevier Science, The Netherlands).

López Ulloa, Beatriz Fabiola, Valerie Møller, Alfonso Sousa-Poza, 2013. “How Does Subjective Well-Being Evolve with Age?” A Literature Review, Journal of Population Ageing, pp 227–246.

Lusardi, Annamaria, and Olivia S. Mitchell, 2007a. “Financial literacy and retirement preparedness: Evidence and implications for financial education”. Business Economics, 42: 35–44.

Lusardi, Annamaria, and Olivia S. Mitchell, 2007b. “Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth”. Journal of Monetary Economics, 54: 205–224.

Lusardi, A., Mitchell, O. S., & Curto, V. 2010. “Financial literacy among the young”. Journal of Consumer Affairs, 44(2), 358-380.

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. 2014. “The economic importance of financial literacy: Theory and evidence”. Journal of Economic Literature, American Economic Association, 52(1), 5-44.

Lusardi, A. and P. Tufano. 2015. “Debt Literacy, Financial Experience, and Overindebtedness”. Journal of Pension Economics & Finance, 14(4), 332-368.

Mahdavi, M., and Horton, N. 2012. “Financial literacy among educated women: Room for improvement”. Journal of Consumer Affairs, 48, 403-417.

Pootrakul, Kobsak, KiattipongAriyaprachya, and ThammanoonSodsrichai. 2005. “Long-term Saving in Thailand”. Bank of Thailand Annual Symposium.

Poterba, James, Steven Venti, and David Wise. 1996. “How retirement savings programs increase saving”. Journal of Economic Perspectives, 10, no. 4: pp. 91-112.

Prina, S.lvia. 2015. “Banking the poor via savings accounts: Evidence from a field experiment”. Journal of Development Economics, 115, 16-31.

Robinson, J. 2012. “Limited Insurance Within the Household: Evidence from a Field Experiment in Kenya”. American Economic Journal: Applied Economics, 4, 140-164.

Schaner, S. 2013. “The Cost of Convenience? Transaction Costs, Bargaining Power, and Savings Account Use in Kenya”. Dartmouth College. Working Paper.

Scholz, John Karl, AnanthSeshadri, and SurachaiKhitatrakun. 2006. “Are Americans Saving “Optimally” for Retirement?”. Journal of Political Economy, vol. 114, no. 4, pp. 607-643.

Scribner, S. 1984. “Literacy in Three Metaphor”. American Journal of Education 93 (1), 6-21.

Seshan, G. and D. Yang. 2013. “Transnational Household Finance: A Field Experiment on the Cross-Border Impacts of Financial Education for Migrant Workers”. University of Michigan Working Paper.

Sripakdeevong, P., S. Stantcheva, and R. M. Townsend. 2011. “Wealth Management for the Poor”.**Presentation at Massachusetts Institute of Technology**. Massachusetts.

Steptoe A., Deaton A. and Stone A. 2015. “Subjective wellbeing, health, and ageing”. Lancet: 385, 640-648.

Thaler, R.H. 1990. “Anomalies: Saving, Fungibility, and Mental Accounts”. The Journal of Economic Perspectives, 4(1), 193-205.

Thaler, Richard, and ShlomoBenartzi. 2004. “Save more tomorrow: Using behavioral economics to increase employee saving”. Journal of Political Economy, vol. 112, no 1, pp. 2: S164- S187.

Xu, L. and B. Zia. 2012. “Financial Literacy Around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward”. World Bank Policy Research Working Paper No. 6107. World Bank, Washington, DC.

ภาคผนวก

แบบสอบถาม

โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน ระยะที่ 2

(Analysis of Sufficient Net Worth for Elderly Lives in Rural Communities Phase 2)

แบบสอบถามครัวเรือน

โดย

หน่วยปฏิบัติงานวิจัยนวัตกรรมเพื่อสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(ภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ)

สำนักงานโครงการวิจัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กทม. 10330

โทรศัพท์: 02-218-5691-4 ต่อ 17 Email : narapong@cbs.chula.ac.th

พื้นที่เก็บข้อมูล

ชื่อหมู่บ้าน/ชุมชน.....

ที่อยู่ครัวเรือน.....

.....

.....

(สำหรับภาคสนาม)	**วันที่ส่ง/ตรวจเสร็จ**	**ชื่อ/นามสกุล**	**ลายเซ็น**
ผู้สัมภาษณ์คนที่ 1			
ผู้สัมภาษณ์คนที่ 2			
ผู้ตรวจ			

(สำหรับเจ้าหน้าที่สำนักงาน)	**ชื่อ/นามสกุล**	**วันที่/เดือน/ปี**
ผู้เข้าข้อมูลรอบที่1		
ผู้เข้าข้อมูลรอบที่2		
ผู้ตรวจ		

[ผู้สัมภาษณ์: ต้องอธิบายข้อความข้างล่างนี้กับทุกครัวเรือน ก่อนการสัมภาษณ์]

" ..... ผม/ดิฉัน .....*[ผู้สัมภาษณ์บอกชื่อและนามสกุลแนะนำตัว]*..... ปฏิบัติงานกับกลุ่มกองทุนสัจจะฯและหน่วยปฏิบัติงานวิจัยนวัตกรรมเพื่อสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในตำแหน่งพนักงานสัมภาษณ์ โดยที่มาวันนี้ ***มีวัตถุประสงค์ที่จะขอสัมภาษณ์ท่านเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนของท่านในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา*** ก่อนอื่น *[ผม/ดิฉัน]* ขอทบทวนโครงการวิจัยนี้ก่อน **<u>โครงการวิจัยนี้เรียกว่า</u> โครงการวิเคราะห์ความเพียงพอเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุในชุมชน ระยะที่ 2** ที่มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาติดตามการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน เช่น การประกอบอาชีพ รายได้ ค่าใช้จ่าย การกู้ยืม และการออม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อใช้ประโยชน์ในวงการศึกษาและสนับสนุนข้อมูลให้กับส่วนงานต่างๆ เพื่อการประเมินและวางแผนการพัฒนาชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับสภาพความเป็นไปของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งครัวเรือนของท่านเป็นหนึ่งในครัวเรือนตัวอย่าง ทางทีมงานต้องขอขอบพระคุณต่อความกรุณาของท่าน

สำนักงานโครงการวิจัยขอให้คำรับรองว่าข้อมูลของครัวเรือนท่านจะไม่มีการเปิดเผยให้กับบุคคลหรือส่วนงานใดใดทั้งสิ้น โดยหากโครงการวิจัยนี้นำข้อมูลมาศึกษาและเผยแพร่ จะเป็นในภาพรวมของหลายครัวเรือนเท่านั้นและจะไม่สามารถระบุถึงครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่งได้ การศึกษานี้จะไม่มีการทดลองใดใด ที่อาจทำให้เกิดอันตรายต่อชื่อเสียงหรือสุขภาพอนามัยของบุคคลในครัวเรือนของท่านเป็นอันขาด ท่านสามารถสอบถามเพื่อการรับรองได้ที่ คุณวราพร จิตรตรง ผู้ดูแล ประสาน และรับผิดชอบงานนี้ได้ที่เบอร์โทรศัพท์ 081-0036244

ตลอดเวลาในการสัมภาษณ์ครั้งนี้ถ้าท่านมีกิจธุระ หรือไม่ต้องการให้ข้อมูลต่อไปหรือ ไม่ต้องการที่จะให้ข้อมูลในบางข้อหรือตอบคำถามบางข้อ ท่านสามารถที่จะปฏิเสธที่จะให้ข้อมูลนั้นหรือหยุดการให้สัมภาษณ์ โดยท่านสามารถทำได้ตลอดเวลา และทางสำนักงานต้องขอโทษท่านที่ได้รบกวนเวลาท่านและสมาชิกในครัวเรือนของท่าน และขอขอบคุณที่ได้ให้โอกาส *[ผม/ดิฉัน]* ได้ชี้แจงโครงการ หากท่านไม่มีข้อสงสัยใด *[ผม/ดิฉัน]* ขออนุญาตทำการสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลในแบบสอบถามต่อไป

รหัสคำตอบ

<u>รหัสทางเลือก</u>

RF - ไม่ตอบ **NA - คำถามไม่เหมาะสม *(หรือไม่เกี่ยวกับผู้ตอบ)*** **DK - ไม่ทราบ** **MI - ไม่มีข้อมูล**

<u>ระดับการศึกษา</u>

1 - ไม่ได้เรียน	**3 - ยังไม่ได้เข้าเรียน**	**5 - อนุบาล 1**	**7 - อนุบาล 2**	**9 – อนุบาล**
11 - ป.1	**13 - ป.2**	**15 - ป.3**	**17 - ป.4**	**19 - ป.5**
21 - ป.6	**23 - ป.7**	**25 - มัธยมต้น**	**27 - มัธยมปลาย**	**29 - ปวช.1**
31 - ปวช.2	**33 - ปวช.3**	**35 - ปวส.1**	**37 - ปวส.2**	**39 - ปวท.1**
41 - ปวท.2	**43 - กศน.ต้น**	**45 - กศน.ปลาย**	**47 - ปริญญาตรี**	**49 - ปริญญาโท**
51 - ปริญญาเอก	**53 - อื่นๆ *(ระบุ)* .....**			

องค์ประกอบของครัวเรือน (Household Composition)

คำถามต่อไปนี้จะถามเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต่างๆที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังนี้ ในแบบสอบถามนี้คำว่า "ครัวเรือน" ให้หมายถึง บุคคลที่อาศัยอยู่กิน ในบ้านหลังนี้เป็นเวลาอย่างน้อย 6 เดือน ในช่วงเวลา 12 เดือนที่ผ่านมานี้ และให้รวมถึงเด็กที่กำลังเรียนอยู่ไกลบ้านแต่ยังอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์และดูแลของบุคคลในครัวเรือนนี้ เด็กเกิดใหม่ คนที่เพิ่งแต่งงานเข้ามาแต่อยู่ไม่ถึง 6 เดือน และคนที่เพิ่งเข้ามาไม่ถึง 6 เดือนแต่ตั้งใจอยู่จริงและสร้างรายได้

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง HB]

HB3 ชื่อของสมาชิกในครัวเรือนคนนี้ [ให้เขียนชื่อที่ใช้เรียกสมาชิกคนนี้กันโดยทั่วไป หรือชื่อเล่น ไม่จำเป็นต้องเป็นชื่อจริง]
HB4 สมาชิกในครัวเรือนคนนี้ มีความสัมพันธ์อย่างไร กับหัวหน้าครัวเรือน **1 - หัวหน้าครัวเรือน 3 - คู่ครองหัวหน้าครัวเรือน 5 - พี่ชายหรือพี่สาว/น้องชายหรือน้องสาว** **7 - ลูกสาวหรือลูกชาย 9 - ลูกเขยหรือลูกสะใภ้ 11 - หลาน (ลูกของลูกหัวหน้าครัวเรือน)** **13 - พ่อ แม่ ของหัวหน้าครัวเรือน 15 - เป็นสมาชิกในครัวเรือนแต่มีความสัมพันธ์ อื่น (ระบุ) .....**
HB5 เพศของสมาชิกในครัวเรือนคนนี้ [1 – ชาย 3 – หญิง]
HB6 วันเกิดของสมาชิกในครัวเรือนคนนี้ **[*ให้ผู้สัมภาษณ์กรอกตัวเลข วัน เดือน พ.ศ. เช่น 01032528 สำหรับ 1 มี.ค. พ.ศ. 2528*]**
HB7 สมาชิกในครัวเรือนคนนี้กำลังเรียนอยู่หรือใช่หรือไม่ [1 – ใช่ 3 – ไม่ใช่]
HB8 สมาชิกในครัวเรือนคนนี้ จบการศึกษาขั้นสูงสุดชั้นใด [*ใส่รหัสการศึกษาจากหน้า 1*]

ตารางที่ HB

เลขสมาชิก	HB3 ชื่อ	HB4 ความสัมพันธ์กับหัวหน้า	HB5 เพศ	HB6 วันเกิด (*ววดดปปปป*)	HB7 กำลังเรียนอยู่หรือไม่	HB8 ชั้นสูงสุด (*รหัส*)
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
12						
13						

รายได้ครัวเรือน (Income)

A. <u>การเพาะปลูก, ปศุสัตว์, ประมง, และธุรกิจที่เกี่ยวกับการผลิตต่างๆ</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง RA]

RA1 ให้ผู้สัมภาษณ์บันทึกชื่อกิจกรรมที่ครัวเรือนทำที่เกี่ยวกับการผลิตเพื่อหารายได้
RA2 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือน<u>ได้ขายผลผลิต</u>ที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้คิดเป็นมูลค่าเท่าไร
RA3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือน<u>ได้บริโภคผลผลิต</u>ที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้คิดเป็นมูลค่าเท่าไร
RA5 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือน<u>ได้ให้ผลผลิต</u>ที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้ฟรีหรือทำบุญกับบุคคลหรือองค์กรนอกครัวเรือนคิดเป็นมูลค่าเท่าไร
RA6 ขณะนี้ครัวเรือนเหลือผลผลิตที่ได้จากกิจกรรมนี้ในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมา คิดเป็นมูลค่าเท่าไร
RA7 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือน<u>ได้รับผลผลิต</u>ที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้คิดเป็นมูลค่าเท่าไร
RA8 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรมนี้เป็นมูลค่าเท่าไร

<u>ตารางที่ RA:</u> ผลผลิตของครัวเรือน

	RA1 ชื่อกิจกรรมการผลิต	RA2 ขาย	RA3 บริโภคเอง	RA5 ให้ฟรี/ ทำบุญ	RA6 เหลือ	RA7 มูลค่ารวม	RA8 ค่าใช้จ่าย
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							
11							
12							
13							

B. <u>ธุรกิจที่เกี่ยวกับการบริการ</u>

ธุรกิจที่เกี่ยวกับการบริการ คือ ธุรกิจที่ทำเป็นครัวเรือน (มากกว่า 1 คนขึ้นไป) และไม่สามารถแยกค่าแรงของแต่ละคนได้

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง RB]

RB1	**ให้ผู้สัมภาษณ์บันทึกชื่อธุรกิจของครัวเรือน**
RB2	**ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีรายได้จากการทำธุรกิจนี้คิดเป็นมูลค่าเท่าไร**
RB3	**ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนได้ให้บริการฟรีหรือทำบุญกับบุคคลหรือองค์กรนอกครัวเรือนผ่านธุรกิจนี้คิดเป็นมูลค่าเท่าไร**
RB4	**ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายในการทำธุรกิจนี้เป็นมูลค่าเท่าไร**

<u>ตารางที่ RB</u>: รายได้จากธุรกิจเกี่ยวกับบริการ

	RB1 ชื่อธุรกิจบริการ	RB2 รายได้	RB3 บริโภคฟรี/ทำบุญ	RB4 ค่าใช้จ่าย
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				

D. <u>รายได้อื่นๆ</u> (นอกเหนือจาก A, B, และ C) ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา

RD1 **ครัวเรือนมีรายได้จากค่าเช่าบ้าน, ที่ดิน, หรือทรัพย์สินอื่นๆ รวมเท่าไร**	
RD2 **ครัวเรือนมีรายได้จากการเสี่ยงโชคหรือเกมการพนันต่างๆ รวมเท่าไร**	
RD3 **ครัวเรือนมีรายได้จากดอกเบี้ย, ปันผล, หรือการลงทุนต่างๆ รวมเท่าไร**	
RD4 **ครัวเรือนได้รับเงินหรือสิ่งของจาก<u>บุคคลนอกครัวเรือน</u> รวมมูลค่าเท่าไร**	
RD5 **ครัวเรือนได้รับเงินหรือสิ่งของ<u>ช่วยเหลือจากภาครัฐ</u> รวมมูลค่าเท่าไร**	
RD7 **ครัวเรือนมีรายได้อื่นๆ ที่ยังไม่ได้บันทึกในส่วนอื่น รวมมูลค่าเท่าไร**	

C. <u>ค่าจ้างแรงงาน</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง RC]

RC1 ให้ผู้สัมภาษณ์บันทึกหมายเลขสมาชิกในครัวเรือนจากตาราง HB ในหน้า 2
RC2 ให้ผู้สัมภาษณ์บันทึกอาชีพของสมาชิกของครัวเรือน *[ถ้าสมาชิกคนใดมีเงินเดือนหรือค่าแรงจากหลายอาชีพ ให้ถามและบันทึกคำตอบของแต่ละอาชีพ]*
RC3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา สมาชิกครัวเรือนคนนี้ได้รับการจ่ายค่าจ้างสำหรับการทำอาชีพนี้เป็นเงินสดหรือสิ่งของรวม มูลค่าทั้งหมดมูลค่ากี่บาท *[ให้รวมทิปส์, โบนัส, หรือเงินล่วงเวลา ถ้าไม่ได้รับค่าจ้างเป็นเงินสดหรือสิ่งของให้บันทึก 0]*
RC4 นับตั้งแต่การสัมภาษณ์ครั้งที่ผ่านมา สมาชิกครัวเรือนคนนี้มีค่าใช้จ่ายสำหรับการทำอาชีพนี้ทั้งหมดมูลค่ากี่บาท

ตารางที่ RC: ค่าจ้างแรงงาน

RC1 หมายเลขสมาชิกครัวเรือน	RC2 อาชีพ	RC3 ค่าจ้าง	RC4 ค่าใช้จ่าย

การออม (Saving)

A. <u>การให้กู้ยืม</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามถึงการให้กู้ยืมมูลค่ามากกว่า 500 บาท ด้วยคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง SA]

SA3 บุคคลหรือองค์กรที่ให้กู้ยืมชื่ออะไร
SA4 การให้กู้ยืมรายการนี้ มีมูลค่าคงเหลือเท่าไร
SA5 อัตราดอกเบี้ยต่อปีของเงินกู้จำนวนนี้เท่าใด *[ถ้าไม่มีดอกเบี้ยให้บันทึก 0; ถ้าไม่ทราบให้บันทึก DK; ถ้าอัตราดอกเบี้ยไม่แน่นอน ให้บันทึกอัตราที่คาดว่าจะใช้ใน 12 เดือนข้างหน้า]*
SA6 มีหลักทรัพย์หรือผู้ค้ำประกันตอนที่คุณให้กู้รายการนี้ไป 1 – ไม่มี 3 – มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน 5 – มีบุคคลค้ำประกัน 7 – มีกลุ่มหรือองค์กรค้ำประกัน
SA7 หลักทรัพย์ที่ค้ำประกันนั้นมีมูลค่าเท่าไรในตอนที่คุณให้กู้รายการนี้ไป *[ถ้าไม่มีให้ตอบ 0]*

<u>ตารางที่ SA</u>: การให้กู้ยืม

	SA3 ชื่อผู้กู้	SA4 มูลค่าที่ให้กู้คงเหลือ	SA5 อัตราดอกเบี้ย	SA6 หลักประกัน	SA7 มูลค่าหลักทรัพย์ค้ำประกัน
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					

B. <u>เงินฝากกับสถาบันการเงินหรือกองทุนต่างๆ</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้กับแต่ละบัญชีการออมและเขียนคำตอบในตาราง SB]

SB1 บัญชีการออมเงินหรือฝากเงินของคุณหรือคนในครัวเรือนคุณบัญชีนี้ เป็นการออมกับสถาบันใด
SB3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา มีการฝากเงินหรือลงทุนกับบัญชีนี้เท่าไร *(ไม่นับรวมเงินกู้ที่จ่ายผ่านบัญชี)*
SB5 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา มีการถอนเงินหรือถอนการลงทุนจากบัญชีนี้เท่าไร *(ไม่นับรวมเงินกู้ที่จ่ายผ่านบัญชี)*
SB6 ปัจจุบันนี้คุณมีเงินออมหรือเงินฝากในบัญชีนี้จำนวนทั้งหมดเท่าไร
SB7 บัญชีนี้ให้อัตราดอกเบี้ย ปันผล หรือ ผลตอบแทน เฉลี่ยร้อยละเท่าไรต่อปี
SB8 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา คุณจ่ายค่าธรรมเนียมเกี่ยวกับบัญชีนี้เป็นจำนวนเงินเท่าไร
SB9 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา คุณขาดทุนกับบัญชีนี้เป็นจำนวนเงินเท่าไร

ตารางที่ SB: เงินฝากกับสถาบันการเงินหรือกองทุนต่างๆ

	SB1 ชื่อสถาบัน	SB3 ฝากเพิ่ม	SB5 ถอนออก	SB6 คงเหลือ	SB7 อัตราตอบแทน	SB8 ค่าธรรมเนียม	SB9 ขาดทุน
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							

F. **วงแชร์**

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้กับแต่ละวงแชร์ครัวเรือนยังเป็นสมาชิกอยู่และเขียนคำตอบในตาราง SF]

SF2 คุณเรียกวงแชร์นี้ว่าอย่างไร
SF3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา คุณหรือสมาชิกในครัวเรือนคุณได้จ่ายเงินให้กับวงแชร์วงนี้ ไปแล้วเป็นจำนวนเท่าใด
SF4 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา คุณหรือสมาชิกในครัวเรือนคุณได้รับเงินจากวงแชร์วงนี้ มาแล้วเป็นจำนวนเท่าใด
SF5 วงแชร์วงนี้ มีกี่มือ
SF6 วงแชร์วงนี้ ต้องจ่ายมือละเท่าไร

ตารางที่ SF: วงแชร์

	SF2 ชื่อวงแชร์	SF3 เงินที่จ่ายไปแล้ว	SF4 เงินที่ได้รับแล้ว	SF5 มีกี่มือ	SF6 มือละเท่าไร
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					

ทรัพย์สิน (Asset)

A. <u>ทรัพย์สินในครัวเรือน</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามว่าครัวเรือนมีทรัพย์สินต่อไปนี้จำนวนเท่าไร และใส่คำตอบของครัวเรือนในตารางที่ AA]

<u>ตารางที่ AA</u>: ทรัพย์สินในครัวเรือน

ทรัพย์สิน	AA1 จำนวน	ทรัพย์สิน	AA1 จำนวน	ทรัพย์สิน	AA1 จำนวน
ชุดรับแขก เตียง ตู้ หรือเฟอร์นิเจอร์		เรือหางยาว/เรือติดเครื่อง		เครื่องสูบน้ำ	
เครื่องเสียง เครื่องเล่น CD/VDO/DVD ต่างๆ		เรือประมงขนาดใหญ่ (เรืออวนลาก)		เครื่องฝัดข้าว นวดข้าว หรือกะเทาะเมล็ด	
โทรทัศน์		เครื่องซักผ้า		โรงสีข้าว/เครื่องสีข้าว	
เครื่องปรับอากาศ		เตารีดไฟฟ้า		ยุ้ง ฉาง โรงเก็บพืชผล	
คอมพิวเตอร์/แท็บเล็ต		เตาแก๊ส		โรงเลี้ยงปศุสัตว์	
โทรศัพท์ (มือถือ)		หม้อหุงข้าวไฟฟ้า		ทองหรือเครื่องประดับ	
ตู้เย็น		จักรยาน		พัดลม	
จักรเย็บผ้า		รถจักรยานยนต์		รถยนต์	

AA2 ปัจจุบันทรัพย์สินในครัวเรือนเหล่านี้มีมูลค่ารวมประมาณเท่าไร	
AB4 ปัจจุบันครัวเรือนมีการถือครองที่ดินและทรัพย์สินที่ติดอยู่กับที่ดินมูลค่ารวมประมาณเท่าไร	
AC7 ปัจจุบันครัวเรือนมีปศุสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ มูลค่ารวมประมาณเท่าไร	

การบริโภคและอุปโภค (Consumption and Expenditures)

A. <u>การบริโภค</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง CA]

CA1 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีรายจ่ายค่าอาหารรายการต่อไปนี้ <u>เฉลี่ยต่อสัปดาห์</u> เป็นเงินเท่าไร
CA2 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีการบริโภคอาหารที่ครัวเรือนผลิตขึ้นเองรายการต่อไปนี้ มูลค่า<u>เฉลี่ยต่อสัปดาห์</u> เท่าไร นับตั้งแต่การสัมภาษณ์ครั้งที่ผ่านมา
CA3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีการบริโภคอาหารที่ครัวเรือนได้รับมาฟรีรายการต่อไปนี้ มูลค่า<u>เฉลี่ยต่อสัปดาห์</u> เท่าไร นับตั้งแต่การสัมภาษณ์ครั้งที่ผ่านมา

<u>ตารางที่ CA</u>: การบริโภค

#	รายการ	CA1 รายจ่าย	CA2 มูลค่าผลผลิต	CA3 มูลค่ารับฟรี
1	เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์หรือบุหรี่, ยาเส้น, ยาสูบต่างๆ			
2	อาหารปรุงสำเร็จหรือการรับประทานอาหารนอกบ้าน			
3	อาหารหรือวัตถุดิบสำหรับประกอบอาหารที่ยังไม่รวมในข้อ 1 และ 2			

B. <u>การอุปโภคและค่าใช้จ่ายที่ไม่ใช่อาหาร</u>

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง CB]

CB1 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีรายจ่ายดังรายการต่อไปนี้ รวมมูลค่าเท่าไร
CB2 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีการอุปโภคหรือใช้บริการรายการต่อไปนี้ที่ผลิตขึ้นเอง รวมมูลค่าเท่าไร
CB3 ในช่วง 3 เดือนที่ผ่านมา ครัวเรือนมีการอุปโภคหรือใช้บริการรายการต่อไปนี้ฟรี รวมเป็นมูลค่าเท่าไร

<u>ตารางที่ CB</u>: การอุปโภคและค่าใช้จ่ายที่ไม่ใช่อาหาร

#	รายการ	CB1 รายจ่าย	CB2 มูลค่าผลผลิต	CB3 มูลค่ารับฟรี
1	ค่ารักษาพยาบาลของผู้ที่มีอายุไม่เกิน 60 ปี			
2	ค่ารักษาพยาบาลของผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี			
3	การศึกษาและกิจกรรมที่เกี่ยวกับการศึกษา			
4	ที่อยู่อาศัย (ค่าเช่าบ้าน, ค่าน้ำ, ค่าไฟ)			
5	เพื่อความบันเทิง (ค่าตั๋วหนัง, คาราโอเกะ, ท่องเที่ยว เป็นต้น)			
6	การเสี่ยงโชค (ล็อตเตอร์รี่, หวย, เล่นไพ่, เล่นพนันต่างๆ)			
7	ภาษีต่างๆ			
8	เบี้ยประกันและฌาปนกิจสงเคราะห์ต่างๆ			
9	ค่าซ่อมบำรุงสินทรัพย์			
10	เครื่องแต่งกายและของใช้ต่างๆ ในครัวเรือน			
11	ให้เป็นของขวัญ ทำบุญ หรือช่วยงานต่างๆ (งานแต่ง งานศพ)			
12	ค่าใช้จ่ายอื่นๆ			

การกู้ยืม (Borrowing)

A. Credit Constraint

BA1 ถ้าครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมเพิ่มตอนนี้ จะยอมจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูงสุดร้อยละเท่าไรต่อปี	
BA2 ถ้าครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมเพิ่มตอนนี้ คิดว่าจะสามารถกู้ได้สูงสุดเป็นจำนวนเท่าไร	
BA3 ถ้าครัวเรือนจำเป็นต้องกู้ยืมเพิ่มตอนนี้เป็นจำนวน 10,000 บาท คิดว่าจะสามารถกู้ได้ที่ดอกเบี้ยต่ำสุดร้อยละเท่าไรต่อปี	

B. ข้อมูลรายการการกู้ยืม

[ให้ผู้สัมภาษณ์ถามคำถามต่อไปนี้แล้วกรอกในตาราง BB]

BB2 ธนาคาร บุคคล หรือสถาบันที่ให้กู้ยืมนี้ชื่ออะไร
BB3 ครัวเรือนได้รับเงินหรือสิ่งของที่กู้ยืมมาในเดือนใด 1 - มกราคม 2 - กุมภาพันธ์ 3 - มีนาคม 4 - เมษายน 5 - พฤษภาคม 6 - มิถุนายน 7 - กรกฎาคม 8 - สิงหาคม 9 - กันยายน 10 - ตุลาคม 11 - พฤศจิกายน 12 - ธันวาคม
BB4 ครัวเรือนได้รับเงินหรือสิ่งของที่กู้ยืมมาในปี พ.ศ. ใด
BB5 เงินหรือสิ่งของที่ครัวเรือนได้กู้ยืมมานั้นมีมูลค่ารวมเท่าไร
BB7 ที่ดินหรือหลักทรัพย์ที่ครัวเรือนใช้เป็นหลักประกันในการกู้ยืมรายการนี้มีมูลค่าเท่าไร
BB8 ครัวเรือนต้องใช้บุคคลในการค้ำประกันการกู้ยืมรายการนี้กี่คน
BB9 ปัจจุบันนี้ครัวเรือนยังติดหนี้รายการนี้อยู่คิดเป็นมูลค่าเท่าไร
BB10 การกู้ยืมหรือความช่วยเหลือรายการนี้นั้น มีการกำหนดอัตราดอกเบี้ยหรือค่าบำรุงที่แน่นอนหรือไม่ 1 - มี กำหนดเป็นอัตราที่แน่นอน 3 - มี โดยผู้ให้กู้ใช้ประโยชน์บนที่ดินจนกว่าจะชำระคืนหมด 5 - ไม่มี การกำหนดอัตราดอกเบี้ยหรือค่าบำรุงที่แน่นอน *[ถ้าตอบ 5 ให้ข้ามไปถาม BB13]*
BB11 อัตราดอกเบี้ยหรือค่าบำรุงคิดเป็นร้อยละเท่าไร *[หากใช้อัตราลอยตัวให้ตอบอ้างอิงกับอัตราธนาคาร เช่น MLR+0.5]*
BB12 อัตราดอกเบี้ยหรือค่าบำรุงดังกล่าวกำหนดต่อช่วงเวลาเท่าไร 1 - ปี 3 - เดือน 5 - สัปดาห์ 7 - วัน 9 - อื่นๆ *(ระบุ)* .....
BB13 อัตราดอกเบี้ยหรือค่าบำรุงดังกล่าวเป็นแบบลดต้นลดดอกหรือไม่ [1 – ใช่ 3 – ไม่ใช่]

ตารางที่ BB: รายการการกู้ยืม

#	BB2 ชื่อผู้ให้กู้	BB3 เดือนที่กู้	BB4 ปีที่กู้	BB5 มูลค่าการกู้ยืม	BB7 มูลค่าหลักทรัพย์ค้ำประกัน	BB8 คนค้ำ	BB9 มูลค่าหนี้คงเหลือ	BB10 การกำหนดดอก	BB11 อัตราดอกเบี้ย	BB12 ช่วงเวลา	BB13 ลดต้นลดดอก
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											
13											
14											

Subjective Well-being

A. <u>ความพึงพอใจในชีวิต Evaluative</u>

[*ให้ใส่ตัวเลข 0 (พอใจน้อยที่สุด) ถึง 10 (พอใจมากที่สุด)*]

SWA1 โดยรวมครัวเรือนพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่ระดับใดในปัจจุบัน	
SWA2 โดยรวมครัวเรือนพอใจกับฐานะทางการเงินระดับใดในปัจจุบัน	
SWA3 โดยรวมครัวเรือนพอใจกับสุขภาพ(สุขภาวะ)ระดับใดในปัจจุบัน	

B. <u>ความสุข (Experience or Hedonic Well-being)</u>

[*ให้ใส่ตัวเลข 0 (พอใจน้อยที่สุด) ถึง 10 (พอใจมากที่สุด)*]

SWB1 โดยรวมครัวมีความสุขมากน้อยเพียงใด เมื่อวานนี้	
SWB2 โดยรวมครัวเรือนมีความกังวลโศกเศร้ามากน้อยเพียงใด เมื่อวานนี้	

C. <u>คุณค่าและเป้าหมายในชีวิต (Eudemonic)</u>

[*ให้ใส่ตัวเลข 0 (พอใจน้อยที่สุด) ถึง 10 (พอใจมากที่สุด)*]

SWC1 โดยรวมครัวเรือนได้ทำในสิ่งที่มีคุณค่า (ในสิ่งที่ถูกต้อง) มากน้อยเพียงใด	

รายชื่อผู้วิจัย

คณะผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร.สันติ ถิรพัฒน์
คณะบริหารธุรกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
โทรศัพท์ 085-155-0119
E-mail: sunti@cbs.chula.ac.th

รองศาสตราจารย์ ดร. เสกสรร เกียรติสุไพบูลย์
ภาควิชาสถิติ และผู้อำนวยการศูนย์นวัตกรรมสังคม
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02-218-5650-1; 081-931-2395
E-mail: seksan@cbs.chula.ac.th

อาจารย์ ดร.นราพงศ์ ศรีวิศาล
ภาควิชาการธนาคารและการเงินและศูนย์นวัตกรรมสังคม
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02-2185691# 17 โทรสาร 02-2185676
E-mail: narapong@cbs.chula.ac.th

อาจารย์ ดร.ณัตติฤดี เจริญรักษ์
ภาควิชาสถิติ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02-218-5650-1
E-mail: nuttirudee@cbs.chula.ac.th

อาจารย์ ดร.ดลชัย ละออนวล
วิทยาลัยนานาชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล
E-mail: dolchai.lar@mahidol.ac.th